220396

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1996 ЙИЛ

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА • ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ • СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН • 15 март, № 11 (3348)

КИТОБ ВА МАСЪУЛИЯТ

Ҳозир нима кўп — китоб кўп, нима осон — китоб чиқазиш осон. Китоб расталари кўпайгандан кўпайиб бормоқда. Бозорларда, хиёбонларда, ер ости йўлакларида сотилаётган кўзни қамаштирувчи китобларни кўриб, ҳайратингиз ошади. Китоб — офтоб, китоб — зиё, қанча кўпайса, қанча кўп ўқилса шунча яхши. Одамлар поездда, метрода ва ҳатто автобусларда китоб ўқишмоқда. Китобхонлик ҳамиша маънавий даромад манбаи бўлиб келган. Баски, бундай ҳолатдан қувонмаслигимиз мумкин эмас.

Авваллари китоб пойтахтда, бу ишнинг минг ҳадисини олган нашриётларда авваллан ўйланган қатъий режа, минг муҳокамадан ўтган «темплан» асосида чиқарди. Қўлёзманинг ҳар варағи, ҳар бир жумласи, ҳар бир сатри кўздан кечирилар, ана шундан кейин чоп этишга қабул қилиб олинарди. Муаллиф билан муҳаррир битта китоб устида баъзан ойлаб ишлашар, таҳрир жойига тушмагунча кўнгиллари ҳам жойига тушмас эди. Энди бўлса китобчилик иши анча осонлашди. Қўлёзма бўлса бўлди, пули, қоғози, ҳомийси борми — бор, демак ҳеч иккиланмай уни хоҳланг Тошкентда, хоҳланг Андижону Наманганда ёинки Қаршию Бухорода бемалол нашр этавериш мумкин. Айрим нашриётлар «хўжалик ҳисоби» талабларидан келиб чиқиб, «гриф» бериш тажрибасини кенг йўлга қўйдилар. Бунинг устига ҳамма масъулият китоб муаллифининг елкасига юклаб қўйилди. «Китобнинг ғоявий-бадиий савияси учун муаллифнинг ўзи жавобгар», деган жуда ғалати жумла пайдо бўлди. Китоб шахсий ҳисобдан босилгандан кейин кўп ҳолларда тақризчини ҳам муаллифнинг ўзи топади. Муаллиф «Жон ака, бир қўллаворинг», дея илтижо қилиб тургандан кейин тақризчи ийиб кетади-да «Олам олам бўлиб бунақа зўр асар дунёга келмаган...», дея ҳамду сано бошлайди.

Аслида, китобни фақат пойтахтда чоп этиш керак, деган фикр йўқ. Нега десангиз, вилоятларимизда имкониятлари бўйича пойтахт нашриётларидан қолишмайдиган босмахоналар мавжуд. Нашрчилик иши мутахассислари, муҳаррирлар, тақризчилар етарли. Шундай экан, қўлёзмаю қоғозни вилоятдан пойтахтга ташиб овораю сарсон бўлгандан кўра ўз жойида нашр этиш ҳар жиҳатдан мақсадга мувофиқ. Айниқса, қўлёзма маҳаллий аҳамиятга молик, яъникм бирон бир туман ёки корхонанинг тарихига даҳлдор бўлса. Лекин бундай имкониятни суиистеъмол қилиш керак эмас. Айрим муаллифлар учун бир йилда 4-5 тадан «асар» эълон қилиш ҳеч гап бўлмай қолди. Бу ҳам майли, аммо уларнинг ҳар бирига «зўр китоб, бебаҳо китоб», дея тақриз эълон қилиш керак. Шундай қилинмаса «зўр китоб» ҳеч жойда ўтмайди.

Китоб омборлари, дўконлар, пештахталарни кўриб бир нарсадан хижолат тортиб кетасан киши — сифат масаласи, масъулият, талабчанлик қаёқда қолди? Камтаринликчи? Муаллифлар ҳомий, қоғоз топиш билан овора бўлиб китобда асосий нарса муқованинг чиройи эмас, сўзбоши муаллифи ёки тақризчининг «титул»и эмас, ҳомий ташкилотнинг жарангдор номи эмас — мазмун эканлигини унутиб қўйишганга ўхшайди. Очиғини айтайлик, китобхонга маънавий озиқ беришдан анча узоқ, шунчаки олди-қочди гаплардан, бошловчи ҳаваскорлар даражасидаги қораламалардан иборат тўпламлар, сайланмалар жуда кўпайиб кетди! Битта муқова остида ҳам шеър, ҳам ҳикоя, ҳам фелетон, ҳам очерк, ҳам суҳбат, ундан кейин ошна-оғайниларга ёзилган мактублар, ўқувчилик йиллари дафтар муқовасига битилган ёзувлар... Бунинг устига бағишлов шеърларнинг кўплигини айтмайсизми? Дўст-қадрдонларга, қариндошларга, қўни-қўшниларга, кейин туман касалхонаси бош врачига, «Санэпидстанция» раҳбарига, бозорқўмга, ҳамшира қизга, солиқчига, трамвай ҳайдовчисига... Бунақа олақуроқ «асарлар»дан кимга нима манфаат?

Ўқувчи ҳар бир китоб муаллифини ёзувчи, ижодкор, образли қилиб айтганда, инсон қалбининг муҳандиси деб тушунади. Асли ҳам шундоқ. Хўш, енгил-елпи, пала-партишлик билан чиқарилган, бирон бир тажрибали муҳаррир таҳриридан ўтмаган «жайдари» тўпламларни ўқиган ўқувчи афтини буриштирмайдими, китоб ичидан бирон бир жўяли гап топа олмай энсаси қотмайдими? Ёзувчидан ҳафсаласи пир бўлмайдими?!

Масаланинг ташвишли яна бир жиҳати шундаки, айрим китобларда у ёки бу хўжалик раҳбарини, китобга ҳомийлик қилган ташкилот бошлиғини кўкларга кўтариб мақташ ҳам учраб турибди. Ноаниқ, хато, чалкаш рақамлар, фактлар, фикр-мулоҳазаларнинг адоғи йўқ. Тарихий воқеа-ҳодисалар моҳиятини бузиб талқин этиш оқибатида ўқувчини чалғитиш ҳоллари ҳам учрайди.

«Фан» нашриётида чиққан Н. Зиёвуддиновнинг «Ҳақиқат куйчиси» номли рисоласи асосан ўринсиз мақтовлардан иборат. Унда таъкидланишича, мазкур рисола муаллифи — «Мамлакатимизнинг танқли адабиётшунос олимларидан бири». У шоир Абдулла Жалил ижодини кўкларга кўтариб мақташда ҳаммадан ҳам ўзиб кетган. Олим шоир китобларини «фавқулодда ҳодиса бўлган умрибоқий асарлар», ўзини эса «туғма истеъдод соҳиби», — деб атайди. Китоб сарлавҳасининг русча муқобилига эътибор беринг: «Певец независимости. Научный портрет знаменитого поэта, публициста Абдулла Джалила». Олимнинг фикрича, шоирнинг ҳаёти ва фаолиятини илмий жиҳатдан чуқур ўрганиш вақти етди, бу ҳақда номзодлик диссертациялари ёзиш, олий ўқув юртларида махсус илмий курс сифатида ўрганиш зарур.

Мақтов хавфли нарса. Асоссиз ҳамду сано одамни йўлдан адаштиради. «Ҳақиқат куйчиси»ни ўқиб ўйлаб қоласан киши. Бунақа кетишда эрта-индин Навоий ёки Машрабни ҳам менсимай улардан-да машҳур, истеъдодли «туғма талантлар»ни кашф этиб юборишимиз ҳеч гап эмас. Бундай мадҳиябозликдан на адабиётга, на китобхонга ва на шоирнинг ўзига наф бор. Абдулла Жалил — ижодда ўз йўлига эга шоир, бир неча шеърий, публицистик китоблар муаллифи. Матбуотимизда кўплаб таҳлилий мақолалар эълон қилган. Унинг ютуқларини кўрсатиш керак, аммо мақтовнинг ҳам чегараси бўлиши керак-ку.

Баландпарвоз, сийқа, бадиийликдан йироқ китоблар Андижон, Фарғона, Наманган, Бухоро, Самарқанд, Қашқадарё вилоятларида ҳам кўплаб нашр этилмоқда. Республикамиз раҳбарияти оммавий ахборот воситалари ишини яхшилашга алоҳида эътибор бераётган, ижодкор зиёлиларни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаётган бир пайтда китобчиликдаги бундай аҳволга мутлақо тоқат қилиб бўлмайди. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси бу масалани жиддий ўрганаётгани ҳам шунда.

Ошпаз масаллиққа қараб таом пиширганидек, ношир ҳам қўлёзмадан китоб чиқаради. Рассом қанча ҳаракат қилмасин, матбаачилар қанча уринишмасин саёз, қуруқ қўлёзма сатрлари шира боғлаб қолмайди. Ё аксинча, у ёки бу китоб, асар тўғрисида беадоқ ҳамду санолар айтилмасин, тақризлар уюштирилмасин, китоб мазмуни ўзгариб қолмайди. Бўш нарса барибир бўшлигича қолаверади. Демак, гап ижодкорнинг ўзида, талабчанлигида, ёзувчилик бурчи ва масъулиятида. Шу боис ҳам бугун ўртага қўйилаётган китоб ва масъулият масаласи, унинг маънавий-ахлоқий жиҳатлари ҳаммамизга ва ҳар биримизга даҳлдор масаладир. Уни кенг ва атрофлича ўрганиш пайти келди.

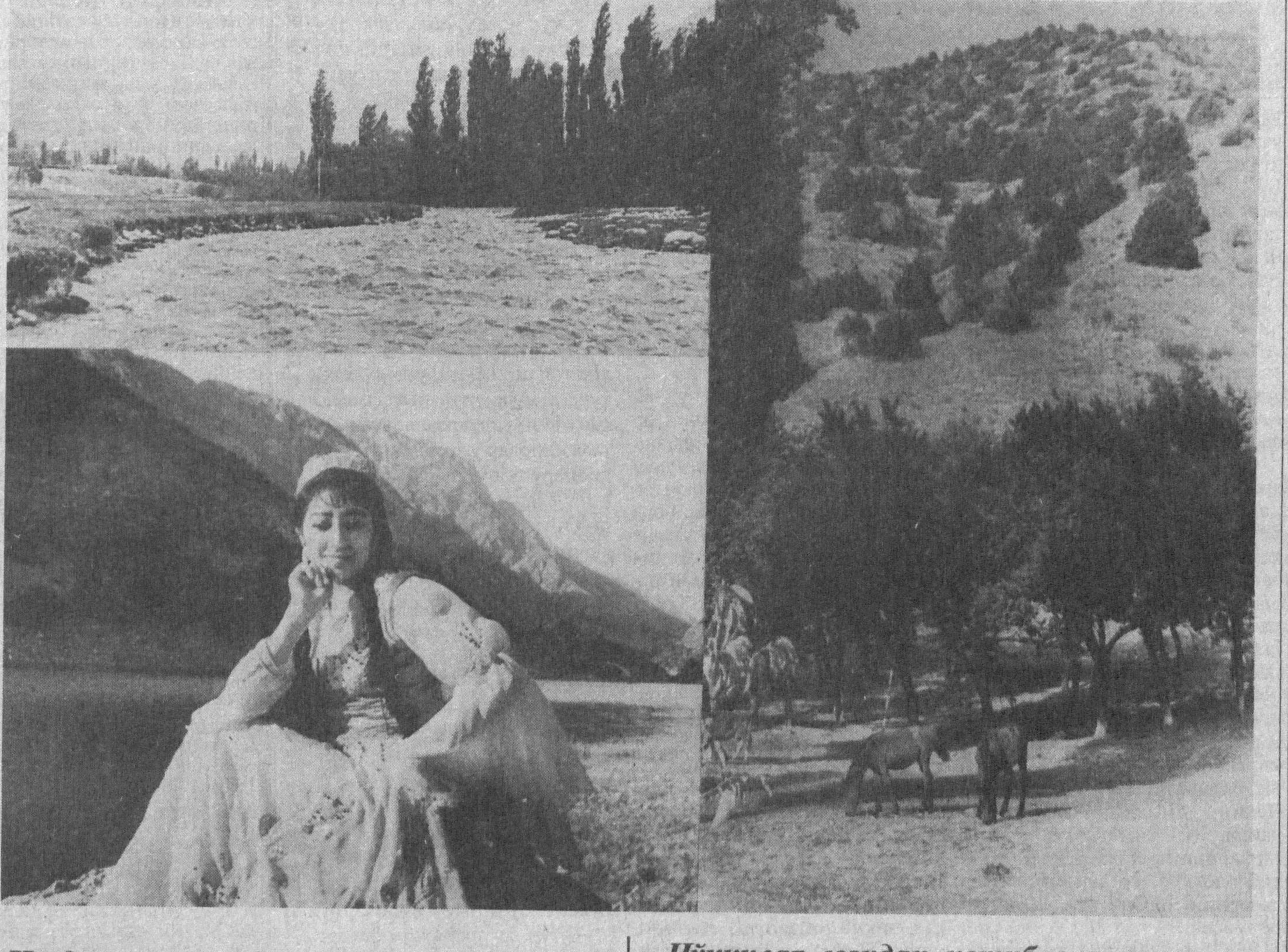

Нурдаста ҳуснидан олам — мунаввар,
Новдалар эгнида — кўкпалак шоҳи.
Шалола бошида камалак — чамбар,
Қизарар ғунчанинг кўкиш дудоғи.
Пардозга тутиниб нурланар Замин,
Дурланар — далада увишган тупроқ.

Чўққилар юзидан кетиб муз ажин
Ниҳоллар орзуси очмоқда япроқ.
Бекасам тўн кийиб минг яшар чинор,
Ютоқиб симирар зангор булоқни.
Қиш бўйи ўзини пойлаган бемор
Орзулар бағрига отилди тағин...

ЯПОН ОЛИМИНИНГ ИЛМИЙ ЖАСОРАТИ

(«БОБУРНОМА» ТАНҚИДИЙ МАТНИНИНГ ЯПОН НАШРИ)

«Чиғатой-турк адабиётининг шоҳ асари, айни замонда, ўн бешинчи-ўн олтинчи асрлар Марказий Осиё, Афғонистон ва Ҳиндистон бўйича беқиёс ва бебаҳо манбаъ бўлмиш «Бобурнома» танқидий матнининг Япония нашриётида чоп этилиши айни ҳақиқат эмас, балки, ширин тушдек туюлади».

Чуқур қониқиш ва фахрия руҳи уфуриб турган бу жумлалар ана шу ҳақиқатни рўёбга чиқара олган ва бу билан тўла маънода илмий жасорат кўрсатган япониялик машҳур олим, профессор Эижи Манунинг дил изҳоридир.

Киото университетининг талабаси эканлигидаёқ Бобур шахсияти ва у яратган буюк «Бобурнома»нинг чин мухлисига айланган ЭижиМану уттиз йилдан кўпроқ давр мобайнида бу эътиқодига — «биринчи муҳаббати»га бутунлай содиқ қолиб, муттасил равишда шу мавзуда жиддий изланишда бўлган, туркий, форсий ва арабий тилларни мукаммал эгаллаган.

Мана, олимнинг олийжаноб меҳнати туфайли ҳозирги кун матбаачилигининг энг сўнгги ютуқлари савиясида ва олий навли қоғозда нашр этилган «Бобурнома»нинг танқидий матни. Қарийб етти юз йирик саҳифани ташкил этувчи бу қутлуғ китоб Япониянинг Киото шаҳридаги Шукаду матбаасида 1995 йилда чоп этилган.

Адолат юзасидан алоҳида таъкидлаш лозимки, асримизнинг қирқинчи йиллари охирларида йирик матншунос олимлар П. Шамсиев ва С. Мирзаев томонидан илк бор нашрга тайёрланган, кейинчалик эса П. Шамсиев эҳтимоми билан яна-да тузатилиб, мукаммаллаштирилган (Тошкент, 1960) ҳамда ҳозирга қадар бир неча маротаба чоп этилган «Бобурнома» моҳиятан илмий-танқидий матн савияси даражасида бўлган. Гап шундаки, бу зукко олимлар «Бобурнома»нинг ўз ихтиёрларида бўлган икки эътиборли манбаъ — 1857 йилда Н. И. Ильминскийнинг Қозонда ва 1905 йилда А. Беверpermanent хонимнинг Лондонда амалга оширган нашрларини ўзаро жиддий қиёслаш асосида, шунингдек, зарур ўринларда туркча ва русча таржималарига мурожаат қилган ҳолда матн аслиятини тиклашга интилганлар ва қатъий айтиш мумкинки, яхши самараларга эришганлар.

Илмий-танқидий матншунослик талабларининг барчасига тўла амал қилган ўзбек олимлари фақат бир масалада — ҳукмрон мафкура тўсиқлари олдида ожиз қолганлар. Гап илмий-танқидий матн тайёрлашнинг асосий шартларидан бири — матнни аслият битилган имлода — араб ҳарфларида нашр этиш шартини бажариш имкони ўша йилларда кескин чекланганлиги ҳақида бормоқда.

Япониялик бобуршунос олим ҳам П. Шамсиев ва С. Мирзаевларнинг жиддий ва машаққатли меҳнатларини алоҳида таъкидлаб, улар тайёрлаган «Бобурнома»ни танқидий матн даражасида пишиқлигини сўзлайди ва айни замонда, худди шу ҳолатни (яъни, нашрнинг аслият имлосида эмаслигини) асосий қусур деб қайд этади. Биз эса, япон олимининг бу эътирози тўғрилигини тан олганимиз ҳолда, айбни ноширларимизга эмас, балки ўша замоннинг зайлига тақашга мойилмиз.

Эижи Ману ўз китобига ёзган муқаддимасида савия жиҳатидан танқидий матн даражасида бўлган яна бир нашр ҳақида сўз юритади. Унинг ёзишича, Гарвард университетининг профессори Уиллер Такстон аслиятдаги икки қўлёзма ва икки форсий таржима асосида яқинда Америкада (1993 йилда) «Бобурнома» нашрини амалга оширган. Япон бобуршунос олими бу нашрнинг ҳам катта қусури ва чин маънода танқидий матн ҳисобланишига тўсиқ сифатида унинг аслият ҳарфларида эмас, балки лотин имлосида амалга оширилганини кўрсатади.

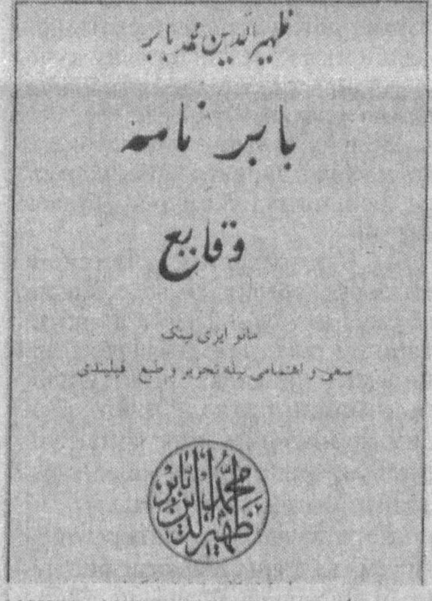

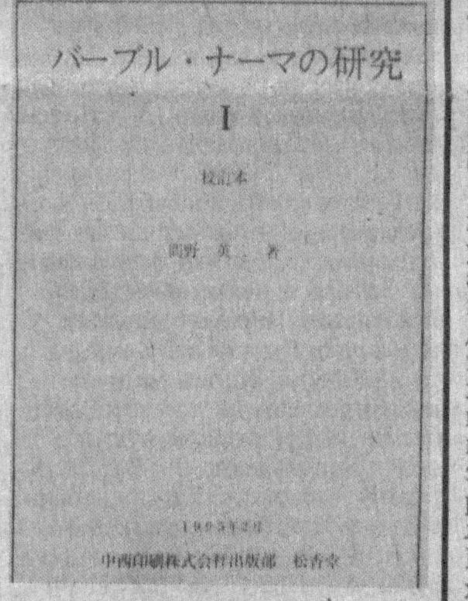

Давоми учинчи бетда

ИПАК ЙЎЛИ ОҲАНГЛАРИ

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, Дони Зокиров номидаги халқ чолғу оркестрининг бадиий раҳбари, таниқли бастакор Мустафо Бафоевни мусиқа ихлосмандлари «Улуғбек буржи», «Нодира» телебалетлари, «Ҳолати Алишери Навоий» ва «Ибн Сино хотираси» симфониялари, «Зафарнома», «Қадимий маросимлар» ораториялари каби асарлари орқали яхши биладилар.

Бастакор яқинда Амир Темур таваллудининг 660 йиллигига бағишланган «Буюк Ипак йўли» мусиқий-шоу томошасига ажойиб оҳанглар силсиласини яратди. Асар тўғрисида бизга қуйидагиларни гапириб берди:

— «Буюк ипак йўли — мусиқий томоша — шоу жанрида саҳна учун яратилган. Унинг сценарийсини Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси доценти, ажойиб фортепианочи Адиба Шарипова ёзди. Мен шу сценарий Шарқ ва Ғарб мумтоз халқ мусиқалари синтези асосида оҳанглар яратдим. Асар таниқли режиссёр Баҳодир Йўлдошев томонидан Аброр Ҳидоятов номидаги театрда саҳнага қўйилади.

Асарда шарқона мусиқий оҳанглар, Оврупо созлари, энг аввало, фортепиано (роял), синтезатор (оркестр) орқали ифодаланади. Лекин асарнинг кўп қисмларида шарқ миллий созларимиздан чанқовуз, уд, қонун, най, таба, доира овози алоҳида ўрин тутади. Менимча, Шарқ ва Ғарб мусиқасининг «синтези» фикримизни кенг планда ифода этишимизда жуда қулай келди. Бу усул санъатимизнинг жаҳон саҳнасига чиқишига катта йўл очади, деб ўйлайман.

Асар 16 қисмдан иборат. Уларда Соҳибқироннинг катта карвони Буюк ипак йўли бўйлаб сафарга чиқиб, Чин, Ҳиндистон, Тибет, Туркия, Эрон, Мағриб мамлакатлари орқали Самарқандга қайтиб келиши ҳақида ҳикоя қилинади. Асарнинг охирги қисми «Темурнома» деб аталади.

Ҳар бир қисм ўзига хос композициялар билан безатилган. Масалан, карвон Тибетга келдими, шу мамлакатнинг мусиқаси янграйди ҳамда тарихий воқеалар ифодаланади. Асарнинг мусиқий фонида Алишер Навоий, Ҳофиз Шерозий, Саъдий, Жомий, Румий каби буюк мутафаккирларнинг ғазаллари садо беради, инсонларни тўғри йўл — иймон, эътиқод, ватанпарварлик, инсоф ва адолатга чорлайди. Асарнинг яна бир хос томони шундан иборатки, у оммабоп, «содда тил» билан ёзилган.

Амир Темур буюк шахс, у халқимизнинг ғururидир. Бу улуғ зот ҳақида сўз юритиш, айниқса, асар яратиш албатта, катта масъулиятни тақозо этади. Биз, «Буюк ипак йўли» ижодкорлари, асарни яратиш жараёнида кўпгина тарихий манбалар ва бадиий адабиётларга мурожаат қилдик. «Темур тузуклари» ва бошқа Темур даври ва Темур ҳақида ҳикоя қиладиган китобларни ўргандик. Бу ишда, хусусан, асарни тарихий нигоҳ билан бойитишда таниқли тарихчи олим Бўрибой ака Аҳмедов катта амалий ёрдам бердилар.

Ўйлаймизки, бу асар аждодларимизнинг руҳини шод этиб, бобокалонимиз Амир Темурнинг 660 йиллигига муносиб армуғон бўлади.

Шоқаҳҳор САЛИМОВ
ёзиб олди

ҚУТЛАЙМИЗ!

Турсунали Қўзиев Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирининг биринчи ўринбосари, Равшан Юнусов ҳамда Муҳаммадали Абдуқундузов Ўзбекистон Республикаси Маданият ишлари вазирининг ўринбосарлари этиб тайинландилар.

Янги лавозим соҳибларини самимий қутлаймиз ва маданиятимиз равнақи йўлидаги ишларида муваффақиятлар тилаймиз.

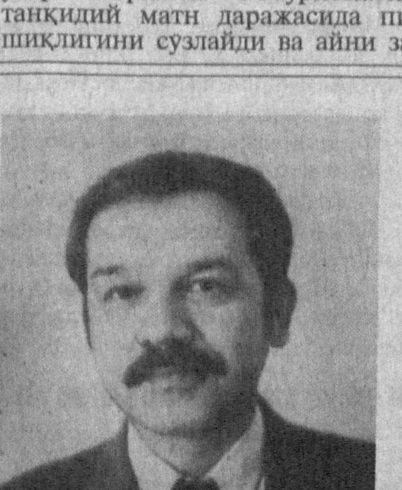

НАВҚИРОН ДАВРА

Ўзбекистон Республикаси Ёзувчилар уюшмаси адабиётимиз келажаги бўлмиш ёш, иқтидорли ижодкорларни оталиққа олиш, уларга ижодий минбар, адабий муҳит яратиб бериш борасида талай ишларни амалга оширмоқда. Шу мақсадда уюшма қошида ёш ижодкорлар давраси ташкил этилди. Куни кеча ижодий давранинг биринчи машғулоти ёшларнинг баҳор мушоараси билан бошланди.

Уни Ёзувчилар уюшмаси раисининг биринчи ўринбосари, шоир Йўлдош Сулаймон очди.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Ўткир Ҳошимов ва таниқли адиб Носир Фозилов сўзга чиқиб, Ойбек, Абдулла Қаҳҳор, Миртемир каби мумтоз адибларнинг ёш ижодкорларга кўрсатган меҳр-муҳаббатлари, ғамхўрликларини эсладилар.

Сўнг мушоара бошланди. Салим Ашур, Вафо Файзулло, Салима Қиличева, Шуҳрат Иброҳим, Ойгул Убайдулло қизи, Рустам Мусурмон, Зарбиби Алқарова, Расул Жумаев, Олим Усмон, Тамара Ҳумматова, Мухтасар Тожимаматова, Мирзаанвар Ҳамидов каби ёш шоирлар ўзларининг ватан, баҳор ва муҳаббат мавзуидаги янги шеърларини ўқишди.

Нақд гап

БОШСИЗ ЧАВАНДОЗЛИК ДАВРИ ЎТДИ

Машҳур «Бошсиз чавандоз» асарини эслайсизми? Уни коммунистик мафкурага алоқаси борми? Комфирқа даври чавандозлари қандай одамлар эди? Бундан атиги беш-олти йил аввал коммунистик майдоннинг фирқавий жангларида қандай чавандозлар от суришаётган эди? Собиқ империянинг бош дояси, дунёдаги жамики одамзотни бир-бирига тенг, бир-бирига ўхшаш қилмоқни орзу қилган, Европада роса кезганидан сўнг, бир сабаб билан биз томонларга келиб қолган бу «шарпа»нинг мақсади нима эди?

Коммуначилик таълимоти эди унинг оти. Анойи таълимотлардан эмасди. Бинобарин, биров пуф деса ўз-ўзидан тўзғиб кетадиган енгки сал баланд келсангиз шаштидан қайтадиган, ўзини панага оладиган «изм»лардан ҳам эмасди.

Бу мафкура ишни тилдан бошларди. Тилингизни устарадай ўткир, бийрон қилиб қўярди. Бутун вужудингиз тилга айлангандай, исталган жойда, исталган пайтда маъруза қилаверардингиз, «долзарб», «ўткир» фикрлар қуюлиб қолаверарди. Жим туриш лозим бўлган жойда ҳам коммунист сифатида жим тура олмасдингиз. Аралашиш мутлақо ўринсиз ишларга ҳам коммунист сифатида бемалол аралашиб кетаверар эдингиз. Коммунистсиз-да, «виждонингиз» қийналиб кетарди. Мана, масалан, дердингиз:

«Ўртоқлар! Тўғри чарчагансизлар, бир ойдан бери тиним билмайсизлар, дам олганингиз йўқ. Буни кўриб, билиб турибмиз. Аммо, бизлар коммунистлармиз, коммунист сифатида ухлашга ҳаққимиз йўқ, коммунистнинг кўзи ҳамиша очиқ бўлиши керак...», ёки «Пахтакор ўртоқлар , тўғри, далаларда бир тола ҳам ҳосил қолмади. Ҳаммасини териб топширдик. Бунинг устига қор ёғиб турибди. Аммо бизлар — коммунистлармиз, бинобарин, терим суръатини бир зум бўлсада пасайтиришга ҳаққимиз йўқ. Партия биздан шуни талаб қилмоқда. Район партия комитети бюроси томонидан тасдиқланган графикни бузишга коммунистик виждонимиз йўл қўймайди. Шундай экан, ҳаммамиз далага чиқиб «оқ олтин» теримини янада қизитайлик. Кунлик нормани ортиғи билан адо этайлик. Жонажон партиямизнинг съезди шарафига олган социалистик мажбуриятимизни шараф билан бажарайлик...»

Бунақа даъватлардан кейин сутдан чиқиб кетган сигирлар қайта сутга кирар, совлиқлар, ғунажинлар болалашни бошқатдан бошлашар, аллақачон шудгор қилиб қўйилган майдонларда йиғим-терим симфонияси янада авжига минар эди.

Коммунистик мафкура тилдан кейин оёқ-қўлингизни ҳам қўлга оларди. Югуриб-елиб юравераpдингиз, чопганингиз-чопган эди, аммо чарчаш, ҳориш нималигини билмасдингиз. Уйдаги бола-чақа эсингиздан чиқиб кетарди. Тарбияси бузилиб кетаётгани сизни мутлақо қизиқтирмасди. Коммунист виждонингиз бундай «икир-чикирлар» билан шуғулланишга йўл бермасди. Маҳалла ишларига, иссиқ-совуқ маъракаларга бўлса мутлақо аралашмасдингиз. Эскилик сарқитлари, бидъат, хурофот эди-да. Партбюро бор — нима ғамим бор, дея юраверардингиз.

Коммунистик мафкура ўз сафдошларининг нозик жойларини яхши биларди. Тегишли одамларни вақтида рағбатлантириб, кўксини ордену медаллар билан безарди. Энг катта мукофот — делегатлик эди. Садоқатли кишилар умрининг деярли ярми делегатлик билан ўтарди. Лекин шарафли иш эди бу «иш». Ишхонанинг иши, уйдаги ташвишлар, пахтага сув қўйиш, чорвага озуқа ғамлаш, маҳсулот чиқазиш — буларнинг ҳаммаси бошқаларнинг зиммасига юкланар, далада қолган бечоралар «ўзи учун ва ўша делегат коммунист учун» меҳнат қилардилар.

Коммунистик мафкура ўз одамлари роҳат-фароғатини ҳам эсидан чиқармасди. Султон суягини хорламас, деганларидай, тегишли, зарур кишилар курортларда дам олишар, сайру саёҳатларга чиқишар, даврону даврон суришар эди.

Коммунистик мафкура ўз одамларини деярли даҳлсиз қилиб қўйган эди. Коммунист қўл кўтариши мумкин эди, аммо сиз кўтара олмасдингиз, коммунист танқид қилиши мумкин эди, сизга бўлса бундай ҳуқуқ берилмаганди. Коммунистларнинг ўз жинояти ҳам ўзига хос, алоҳида жиноят эди. Бинобарин, бундай жиноятни бошқа, коммунист бўлмаганларнинг жинояти билан тенглаб бўлмасди. Бордию биров-ярим бу масалада сал англашилмовчилик қилса, у сиёсий кўрликда айбланар эди. Ва яна, коммунистлар орасида лапашанглик, ношудлик, таъмагирлик, ўмариб кетиш деган гаплар мутлақо бўлмасди. Шунақа ҳолатлар бўлиб қолган тақдирда оғизга талқон солинар эди.

Ҳаммаси зўр эди. Аммо, кичик бир камчиликлари ҳам йўқ эмасди коммуначиларнинг. Улар одамларнинг тилига, қўл-оёқларига, кўз-қулоқларига эътибор берардилару бир парча гўшт — юракни унутишган эди. «Ҳар каллада ҳар хаёл», деган нақлни тушунмасдилар, аниқроғи тушунишни истамасдилар. Ҳамма бир хил ўйлаши, бошни бир хил қашлаши, бир мазмунда гапириши, бир хил хулосага келиши зарур эди. Афсуски, бунинг иложи йўқ экан. Ҳар киши ўзи суйган, эътиқод қўйган, ўзига хос нарсаларгагина ишонар, орқасидан эргашар экан. Ҳар кимнинг ўз қалби, ўз дарди, эҳтиёжи, дунёқараши, воқеа-ҳодисаларга муносабати мавжуд экан. Олам олам бўлибдики, ҳалигача бир-бирига айнан ўхшаш иккита одам туғилмабди. Бугун дунёда беш миллиард одам бўлса, демакки, беш миллиард характер, беш миллиард эрка-инжиқлик, шунча тажанглигу шунча тантилик мавжуд экан. Ва яна, инсон боласи даҳрий бўла олмас экан. Илоҳсиз, илоҳ эътиқодисиз яшай олмас экан. Даҳрий одам ўзини танимас экан, ўзлигини идрок эта олмас экан, ўзига ўзи йўл топа билмас экан. Ўзлигини билмаган, идрок эта олмаган одам аро йўлларда қолиб кетар экан, қисматнинг аччиқ шаробини ичишдан ўзга чораси қолмас экан.

Шу сабаб коммунистик ғоядан воз кечдик. Чунки, у биз учун мутлақо бегона, зўрлаб тиқиштирилган, сунъий равишда жорий этилган ғоя эди, Руҳиятимизга, турмуш тарзимизга ёт эди. Бугун кечаги ўтмиш кунларни қўмсаётган кимсалар буни аниқ тасаввур этишлари керак. Жигарбандини тупроққа қўяетиб юзига фотиҳа тортгани учун жабрланиш замонлари энди ҳеч қачон қайтиб келмайди. Тамом-вассалом.

Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

БИР ТУП ЁНҒОҚ ЭКСАНГ...

ЮЗ ЙИЛ МЕВА ТЕРАСАН

Бозор айланиб юрибмиз. Пештахталарга қараб кўзинг яйрайди. Одамнинг жонидан бўлак ҳамма нарса бор. Бир пайт ён томонимдан кимдир мени чақиргандек бўлди: — Болаларингизга жийда олиб беринг, қизим.

Ўгирилдим. Пештахта ортидаги аёл жийда тўлатилган халтачага имо қилиб, жилмайди. Мен ёнимда келаётган ўғлимдан «Жийда ейсанми?» деб сўрадим. Ўғлим юзимга ҳайрон боқди:

— Жийда... Нима у?

Уялиб кетдим. Ўғлимнинг жийда нималигини билмаганидан эмас, йўқ, унга шу пайтгача жийда олиб бермаганимни ўйлаб хижолат тортдим. Бозордан уйга қайтаяпману, хаёлимда ҳамон ўғлимнинг саволи. Жийдаку, майлия. Ёши бу йил саккизга етиб қолган ўғлим билан ҳали ўрикнинг неча тури борлигини, шафтолининг ранги қанақалиги, олманинг неча хил бўлишини ҳам билмас. Ҳандалакнинг қаерда пишишинию, анжирнинг қай дарахтда етилишиничи? Қаёқдан ҳам билсин! Ахир шаҳардаги баланд қаватли уйларда улғаяётган бола мевали дарахтни кўрмаган, полизларда юрмаган бўлса бунга ким айбдор? Шаҳарми ё «шаҳарлик» ота-онами?!

Болалигимни эслайман. Қишлоғимиз четида бир боғ бўларди... Уйимизга меҳмон келган кезлари онам улар олдига оппоқ дастурхон ёзиб, устини ҳўлу-қуруқ меваларга тўлдириб ташларди. Жажжи идишчаларда жийда, тутмайиз, ёнғоқ, туршак, олча қиёми ва албатта тут шинниси бўларди.

— Олинг, айланай, Шокир отанинг шиннисидан бу, — дерди онам идишчани меҳмон олдига суриб.

Шунда меҳмонлардан бири аллақандай сергак тортиб: — Шокир ота бақувватми, иш қилиб, — деб сўрарди.

— Худога шукр, яхшилар...

— Эртага отахонни бир зиёрат қилиб, дуоларини олиб кетаман, — дерди меҳмон.

Отахон... Бутун қишлоқнинг «Шокир ота»си эди у киши. Ўзидан ҳам кўра боғининг довруғи узоқ-узоқларга етганди. Салкам уч чақирим жойни эгаллаган бу боғнинг мевалари юз бир хил эди десам хато бўлмас. Биргина жийданинг уч-тўрт хили, беҳи, ўрик ва шафтолининг ундан ошиқ тури бориди. Олманику, қўяверинг, Эртаги оқпишаридан тортиб, то кечки тирамоҳда ҳам узмасангиз тагига тушмайдиганларини кўрардингиз. Боғнинг қуйи томонида анжирзорлар солланиб ётарди, йигирма-ўттиз чоғли «болакай»лар йил бўйи шу боғ ичидан чиқмасдик. Бу боғнинг меҳмонлари ҳам, мезбонлари ҳам ўзимиз эдик, гўё. Гоҳо чигитдай бўлиб қолган довуччаларни олмоқ бўлиб шохларни эгсак борми, қамиш чайласида аллақандай гиёҳлардан дори тайёрлаб ўтирган Шокир ота бизни беозоргина койиб қўярди:

— Ҳой, бой бўлгурлар, шохларини эгманглар, дарахтнинг жони оғрийди!

Шундан сўнг Шокир ота ёнимизга келиб шу дарахтлар ҳам ўз тилларида гапира олишини, агарда шохлари эгиб-синдирилса жисму-жони азоб чекишини бизга эринмасдан тушунтирардилар. Ишонардик. Қачонлардир дарахт танасига исмларимизни пичоқ билан ўйиб ёзганимизни ўйлаб ич-ичдан хижолат тортардик...

Шокир отанинг боғида пишган мевалар пешма-пеш узилиб, давлатга топшириларди. Режалар икки юз ҳиссагача бажариларди. Қолган мева бутун қишлоқ хонадонларини бир қишдан олиб чиқарди. Жуда баракали, гўё «очилдастурхон» эди бу боғ. Шокир отанинг ўзи эрта кўкламда — тут пишиғида шинни тайёрлаб қишлоқдаги уйларга тарқатиб чиқарди. Шамоллаган болалару яримжон кексаларга ёзу-қиш қувват бўларди бу шиннилар. Умуман, ўша йилларни эсласам, аҳоли ўртасида ҳозиргидан кўра камроқ эди, назаримда. Дорихона қаердалигию, дори нималигини билмасдик. Шамоллаган кишига беҳини чўққа кўмиб едириларди, йўтал тутганда эса уруғи қайнатиб ичириларди. Жийда меваси ич кетганда, туршак ивитилган сув ич қотганда даво бўларди. Жийда пўстлоғи солиб дамланган чой ошқозони заиф кишиларга фойда қиларди.

Хуллас, ҳар бир уйнинг ўз табиби бор эди. Момоларимиз ҳам ўта пишиқ-пухта, тежамкору тадбиркор бўлишган, аслида. Менинг энам овқат учун пиёз тозаласалар пўстини ташлаб юбормасди. (Пиёз пўсти сочни қорайтиришини йиллар ўтиб тушунганман). Картошка артсалар, унинг пўчоқлари билан гиламларни тозалашардилар. «Нўхат ивитилган сув тиш оғригини, гуруч ювилган сув қорин оғриғини қолдиради» дердилар доим. Агар иссиғимиз чиқса, дарров умоч ош ичириб, кўрпага ўраб қўярдилар. Қаттиқ бир терлаб, эртасига отдек бўлиб кетавердик. Қотган нон бўлакларидан «нонсолди» деган хушхўр таом пишириб берардилар. Шамолда дарахт тагига учиб тушган мева ҳам энамнинг назаридан четда қолмасди. Бизнинг назаримиз илмаса, у меваларни дарров қоқи қилиб ташлардилар. Кийимларимизнинг йиртилган жойларини «гул» ёки «юлдузча»лар шаклида усталик билан ямаб берардиларки, «гул»ларига қизиқиб киярдик. Уйимизда эса ҳамма нарса етарли бўларди. Гўшт ҳам, сабзавоту мева чева ҳам... Ҳаммаси энамнинг уддабуронлиги туфайли эди.

Хуллас, кейин... пахта яккаҳокимлиги катта-кичик томорқаю тепаликларни забт этиб бўлгач, Шокир отанинг боғига ҳам чанг солди. «Саллани ол деса, каллани ҳам қўшиб олиб келадиган» айримлар боғ четидаги дарахтларни «қуриган» ҳисоблаб кесиб кетишди. Икки-уч йил оралиғида эса бутун боғ пайҳон қилинди. Ўрнига пахта экилди. Қишлоқ кексалари вазмин бош чайқаб: «Яхшиям Шокирвой бу кунларни кўрмай кетди, раҳматли» деб пичирлашди. Лекин, ҳамманинг дами ичидайди. Ҳеч ким дарахт кесаётганларнинг қўлидан аррани тортиб ололмас, ер сураётган бульдозернинг олдига кўндаланг туролмасди...

Йиллар... Ҳар гал қишлоққа борсам, ўша боғ ўрнига кўзим тушади. Юрагим алланечук бўлади. Ахир битта ниҳолнинг ўсиб дарахтга айланиши, дарахтга айланиб мевага киришигача ўтган вақт нақ бир йигитнинг умрига тенг-ку. Бутун бошли боғни барпо этишга Шокир отанинг қанча умри сарф бўлдийкин. Аслида яхши киши ўз яхшилигини пеш қилмайди, яхшилик қилаверади. Қилган яхшилиги эса уни асрайди, умрига умр қўшади. Бундай одамлар гарчи ҳаётдан ўтиб кетсаларда, халқнинг меҳру-ардоғида яшайди. Яшайверади...

Пахта майдонлари қисқара бошлаган йилларда боғ ўрнига пахта экиш ҳам барҳам топди. Бу жойдан одамларга уй қуриш учун ер тақсимлаб берилди. Энди боғ ўрнида қатор-қатор уйлар... Ҳали-ҳануз шу жойда яшаётганларни биров сўроқлаб қолса «Ҳа, уми, Шокир отанинг боғида туради» дейишади. «Шокир отанинг боғидан сал ўтсангиз, у ёғи Булунғурариқ» дея тушунтиришади айримлар. Қишлоқдан қайтган куним ўша боғ тушимга кирибди. Ёнғоқзорда ўтириб олиб, ёнғоқларни қўлда чақиб еб ўтирармишман. Эртасига ёнимиздаги бозорчага чиқдим. Аммо... Шокир отанинг боғида кўрганим — ғалвирак ёнғоқни тополмай қайтдим.

Аждодларимиз «етти ўлчаб бир кесади»ган ақлли кишилар бўлишганда. Қайсики хонадонда қиз фарзанд туғилса унга атаб мевали дарахт, ўғил туғилса терак экишаркан. «Қиз бола она бўлмоқ учун дунёга келади, илоё шу бахтга эришсин» дея пичирлашаркан мевали дарахт экишаётиб. «Мана шу тераклар катта дарахтга айланиб, эгаси қуражак уйларга устун бўлсин» дейишаркан терак ниҳолларини қадаётиб. Шу тариқа фарзандлар қаторида мевали-мевасиз дарахтлар ҳам кўпайиб бораверган. Бугунги кунимизда қайси уйда фарзандга атаб кўчат экилади? Ҳувиллаб ётган майдонларда боғ барпо этишни ҳамма ҳам ўйлармикин? Гўё ота-боболаримизнинг мана шу анъаналари эсимиздан буткул чиқиб кетгандек туюлади, менга. Эсимда, уйимиз орқасида катта жийдазор бор эди. Чилон жийда, нон жийда, жайдари, читтак жийда... Гулга кирганида ҳиди бутун қишлоқни тутиб кетарди. Меваси пишганида дўппиларимизни тўлдириб бир-биримизни «сийлардик». Бугунги кунда бир ҳовуч жийда олиш учун бозорни хўб оралаш керак бўлади. Болаларимиз эса жийдагулнинг бўйларини ҳидламай, меваларидан тўйиб баҳраманд бўлмасдан ўсишяпти.

Беш-олти йил аввал она юртим Самарқанднинг чекка тумани — Пастдарғомда хизмат сафарида бўлганман. Туманга кираверишда катта йўлнинг икки четига қатор қилиб ўрик экилган экан. Мевалари ғарқ пишиб, тагига тўкилиб ётибди. Сокин ариқчада қалқиб юрган мевалардан олиб еганман. Бирам ширин... «Қайси ақлли одам ўйлаб топганикин, буни» деб ажабланганман сўнгра. Ахир катта йўллар четида нуқул терагу чинорларни кўравериб кўзимиз ўрганиб қолган-да. Шу учунми, йўл четида пишиб турган ўриклар кўзимга сал ғалатироқ кўринган бўлса ажабмас. Доно халқда бир қанча мақоллар бор: «Боғни боқсан боғ бўлар, ботмон даҳсар ёғ бўлар!», «Кўчат эк, боғ ярат!», «Умид билан суқилган таёқ, бир куни берар меваю, япроқ!», «Боғлар гўзал олма-анори билан...».Бу нақлни айтиб кетганлар асл боғбон бўлишгандир. Ахир, ўзбек халқи дунёга машҳур олиму фузалолар, шоиру шуаролар, доно мутафаккирлар қаторида улуғ соҳибкору боғбонларни ҳам берган! Уларнинг номларини ҳали-ҳануз ёд оламиз, қилган ишларини ўрганамиз. Лекин, ҳар кўкламда энг савобли иш бўлмиш кўчат экмоққа негадир ошиқмаймиз.

Ўзимиздан фарзандларга қоладиган маънавий ва маданий мерослар ичида катта-катта боғларимиз ҳам бўлса нақадар соз! «Ақалли бир туп ёнғоқ эксанг, юз йил мева терасан» деган оқилона нақлни бир эслайлик. Асл боғбон, асл деҳқону-соҳибкор ўтган ота-боболаримизга муносиб фарзандлар бўлсак, бунинг нимаси ёмон?!

Бугун шу ҳақда ўйлайдиган, юртимизни боғларга буркайдиган, ниҳол экиб боғ яратадиган вақт.

Гулчеҳра ЖАМИЛОВА,
Ўзбекистон Журналистлар уюшмасининг аъзоси

ГАЗЕТА НЕГА КЕЧИКАЯПТИ?

Севимли газетамиз «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»ни кўпчилик иштиёқ билан ўқийди. Унинг ҳар бир сонини интизорлик билан кутади. Маълумки, газета ҳафтанинг жума кунлари чиқади. Лекин у республикамизнинг жанубий вилоятларига қачон етиб бормоқда? Муштарийлар ўзлари севиб ўқийдиган нашрнинг янги сонини неча кундан сўнг олишаяпти? Шу саволга жавоб излаб мутасадди раҳбарлар, газетхонлар билан учрашдим.

Қашқадарё вилоятининг очиқ турдаги «матбуот» ҳиссадорлик жамияти бизга кундалик нашрларни, жумладан Адабиёт ҳафталигини ҳам газета дўконлари орқали сотиб келмоқда. Жамият раиси Турдимурод Бурҳонов бу соҳада кўп йиллик тажрибага эга ва ҳозирги баъзи қийинчиликларга қарамай ўз ишини баҳоли қудрат эплаб келаяпти. Унинг ҳикоя қилишича, вилоят шаҳар ва туманларида 90 дан ортиқ газета дўконлари мавжуд. Қарши шаҳрининг ўзида 36 дўкон аҳолига хизмат кўрсатмоқда.

«Ўзбекистон адабиёти ва санъати» ҳафтанинг ҳар жума кунлари чиқса-да, вилоят марказига кейинги ҳафтанинг чоршанба кунлари поездда етказиб берилади. Қарши шаҳрига шу куни кечга яқин, туманларга эса эртаси куни тарқатилади. Демак, газетани деярли бир ҳафтадан сўнг одамлар қўлига олишади. Бу — қатъий тартибга айланиб қолган. Нега шундай? Айб кимда? Т. Бурҳонов шундай изоҳ берди:

— Биз бу ҳақда тошкентдагши мутасадди раҳбарларимизга айтганмиз. ҳаракат қиламиз, дейишади. Бироқ аҳвол ҳануз ўзгармаяпти.

Газеталар Шаҳрисабз, Косон шаҳарларида яхши кетади. Бу шаҳарларда тижорат яхши ривожланган-да! Аммо Деҳқонобод, Касби, Баҳористон, Чироқчи, Қамаши туманларида бундай дея олмаймиз.

— Халққа кўпроқ матбуот нашрларини сотиш, тарқатишнинг бошқа имкониятлари йўқми?

— Бор— деди, Т. Бурҳонов ишонч билан. — Ҳозир асосий обунани почта-алоқаси ходимлари олиб боради. Аммо уларда тажриба, иштиёқ йўқ. Менимча, улар йирик корхона, ташкилот, идора хўжаликларга чиқишсин, одамлар билан учрашиб, тарғибот ишлари олиб боришсин. чунки обуна нархи сотувдагидан кўра арзон.

— Сизлар ҳам обуна қабул қиласизларми?

— Ҳа,. Бу йил 250 минг сўмлик бўлди. Лекин келишилган ҳолда, дўкон орқали. Эгаси дўкондан олиб кетади ёки пулини тўласа, газетани дўкондор обуначининг уйига олиб боради.

Шундан сўнг Қарши шаҳар почта алоқаси ташкилотларининг матбуот тарқатиш бўлими бошлиғи Рустам Дилмуродов билан учрашдим.

— Ҳа, кўпчилик газеталар чоршанба куни поездда келади. Биз дарҳол обуначиларга тарқатамиз. Адабиёт газетасини ҳам шу куни — нашр қилинганидан 5 кун кейин оламиз.

Вилоят давлат почта алоқаси ва матбуот тарқатиш бошқармаси бошлиғи Бобомурод Тўлаев изоҳи:

— Газеталарнинг кечикиши бизларга боғлиқ эмас... Ҳозир обуна йил бўйи давом этаяпти. Гапнинг очиғи, газета-журналларни аҳоли ўртасида тарғиб қилишга имкониятимиз йўқроқ. Ходимларимизнинг иши жуда кўп. Матбуот нашрларини катта харажатлар билан тарқатамиз.

Қарши давлат университети тиллар ва тарих маркази бошлиғи Б. Йўлдошев, болалар боғи ходими Л. Нарзуллаев, Қаршидаги 21-мактаб-лицей илмий бўлим мудири А. Худойбердиев ва бошқалар газетанинг адабиёт ва санъат равнақига, одамларнинг маънавий камолотига қўшаётган ҳиссаси ҳақида гапириб, унинг сотувга ҳам, обуначиларга ҳам кечикиб келаётганидан афсус билдиришди.

Республикада матбуот нашрларини аҳолига тарқатиш иши билан шуғулланаётган мутасадди раҳбарлар бунга нима дейишаркин? Газеталарнинг ўз мухлисларига 5—6 кун кеч етказиб берилаётгани сабабларини қандай изоҳлашаркин?

Н. ТИЛОВ,
ўз мухбиримиз

ТАҲРИРИЯТДАН:

Мухбиримиз ўртага қўйган муаммога аниқлик киритиш мақсадида Тошкентдаги газета ва журналларни тарқатиш экспедицияси ва «Ўзбекистон темир йўллари» давлат ҳиссадорлик компаниясининг шу ишга алоқадор бўлинмаларига мурожаат қилдик.

Маълум бўлишича, ҳафталик газеталар республика вилоятларига махсус почта-юк поездлари орқали етказиб берилади. Бундай поездлар Тошкент — Қўнғирот йўналишида ҳар куни кеч соат 22.50 да, Фарғона водийси йўналиши бўйича эса ҳар куни 16.55 дан йўлга чиқади. Фақат Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларига қатновчи 924-почта-юк поезди ҳафтада икки марта — сешанба ва жума кунлари эрталаб соат 9.00 дан ўз манзиллари томон йўл олади.

Ўз-ўзидан маълумки, ҳафтанинг жума кунлари, айни шу пайтда босмахонада чоп этилиб турган ҳафталигимиз бир-икки соатга қолмай темир йўл вокзалига етказиб берилаётганига қарамай, газеталарнинг тахламлари салкам 5 кун мобайнида навбатдаги почта-юк поездини кутиб қолади.

Хўш, бу фан-техника равнақ топган бугунги кун талабларига, обуначиларнинг эҳтиёжларига тўғри келадими? Асло! Масалага соғлом мантиқ билан ёндошилса, бу мутлоқо хотиржам бўладиган ҳол эмас. Ахир республиканинг жанубий вилоятларига ҳам ҳар куни йўловчи поездлари қатнайди. Илгари уларнинг ҳар бирида почта-юк вагонлари бўларди. Наҳотки, бугун ҳеч бўлмаса махсус почта-юк поездлари камқатнов бўлган йўналишлардаги йўловчи поездларга шу вагонларни тиркашнинг иложи бўлмаса?!

Бўлади. Фақат бунинг учун озгина саъй-ҳаракат, олис шаҳар ва қишлоқларимизда истиқомат қилаётган меҳнат аҳлининг, зиёлилар, мактаблар ва олий ўқув юртлари муаллимлари, ижодкорларнинг қонуний эҳтиёжларини ҳам ҳисобга олиш, матбуот нашрлари, хат-хабарларни ўз вақтида етказиб берилишини таъминлаш учун озгина жон куйдириш, талаб этилади.

Ўйлаймизки, «Ўзбекистон темир йўллари» давлат ҳиссадорлик компаниясининг раҳбарлари ҳам фикримизга қўшилсалар керак. Таҳририят бу ҳақда улардан тегишли жавоб кутади.

Қаршилик моҳир боғбон Қурбон бобо Мўминов ўз лимонзорида

МАРКАЗИЙ ОСИЁНИНГ ЭКОЛОГИК АТЛАСИ

Олмониянинг Конрад Аденауэр номидаги жамғармасининг Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхонасида Тошкент шаҳридаги марказий ва туманларнинг кутубхоналарига «Туркистон — умумий уйимиз» деб аталган янги экология атласини топшириш маросими бўлди. Унда республика Маданият ишлари ҳамда Халқ таълими вазирликларининг, шунингдек, шаҳар кутубхоналари иштирок этдилар.

Мазкур жамғарма Ўзбекистон Оролни асраш жамоатчилик қўмитаси билан ҳамкорликда ва БМТнинг Ўзбекистон Республикасидаги ваколатхонаси кўмагида нашр этган ушбу атласда Марказий Осиё минтақасининг экология ва атроф-муҳитни муҳофазалаш муаммолари ўз аксини топган. Рус, инглиз ва олмон тилларида, юксак матбаа усулида чоп қилинган рангли атласдан китобхонлар минтақамизнинг табиати, айниқса Орол денгизининг бугунги аҳволига доир саволларига жавоб топишлари мумкин.

Пойтахт кутубхоналари вакилларига ана шу экология атласини топшириш маросимида К. Аденауэр жамғармасининг Ўзбекистондаги вакили жаноб В. Шрайбер ва Ўзбекистон Оролни асраш жамоатчилик қўмитаси раиси, профессор П. Шермуҳамедовлар сўзга чиқишди ва мухбирларнинг саволларига жавоб бердилар.

Нақд гап

МАЪРИФАТИ БИЛАН МУҲТАРАМ...

Баркамол фарзанд билан фахрланиш-ҳар бир ота-онанинг эзгу орзуси. Фарзандлар-чи?! Улар ҳам ўз падари-волидалари билан фахрланишни истайдиларми? Болаларнинг маънавий камолоти даражасида уларни яратувчиси бўлмиш Оналарнинг жамиятда тутган ўринларининг аҳамияти борми? Қисқаси, оналар ўзларида қандай фазилатларни мужассам этишлари зарур?

Бир қарашда юқоридаги саволлар айниқса бугунги кунда эришдай туюлади. Чунки миллий мустақиллигимизни қўлга киритганимиздан буён кенг жамоатчилик орасида «энди аёллар асл миллий қисматларини тиклашлари зарур. Бизда хотин-қизлар қадим-қадимдан уй юмушлари билан банд бўлишган. Оналарнинг вазифаси — уйда фарзандлар тарбияси билан шуғулланиш», — деган мулоҳаза кезиниб юрибди...

Бу савол кўпдан бери каминага тинчлик бермайди. Шу сабабли жиддий жамоат иши билан банд бўлишимга қарамай, олтинчи фарзандимни ҳам оёққа турғазиб олгач, илмий ишга қўл урдим. Номзодлик диссертациямни ёқлагач, хотин-қизларимиз меҳнатларидан оқилона фойдаланиш муаммолари мавзуида навбатдаги тадқиқотимни асосан қишлоқларда яшаб, фарзанд тарбиялаётган аёллар тақдирини ўрганишга бағишладим. Бунинг учун болаларнинг ўқишдаги ўзлаштириши, касб-ҳунар эгаллаш йўлидаги иштиёқи, мактабдан ташқари муассасаларга қатнови, кино, театрларга бориши, спорт, мусиқа тасвирий санъат тўгаракларига муносабати ҳамда дарсларни ўзлаштиришида онасининг ёрдами бор-йўқлигини белгиловчи саволлардан иборат сўровнома варақалари тайёрланилди. Мазкур сўровнома варақаларида онасининг уй бекаси экани ёки жамоат ишида ишлаши, касб-кори аниқ ёзилиши белгилаб қўйилди. Сўровномалар Бўз, Шаҳрихон ва Қува туманлари мактабларидаги ўн минг нафар ўқувчига тарқатилди.

Олинган жавоблардан шу нарса маълум бўлдики, мактабда «яхши» ва «аъло» баҳоларга ўқиётган, қизиқиш доираси кенг болалар асосан ижтимоий ҳаётда фаол қатнашаётган, ўқиб бирор мутахассисликка эга бўлган маърифатли оналарнинг фарзандлари экан. Бундан шундай хулоса келиб чиқади: болаларнинг маънавий камолоти даражаси уларнинг оналари кўтарилган маърифат чўққиси билан бевосита боғлиқ.

Космик асримизнинг ҳар бир кунида дунёда, она Ватанимизда қанчадан-қанча ўзгаришлар содир бўлмоқда. Фан-техника оламида ақл бовар қилмайдиган янгиликлар яратилмоқда. Уларни болаларга танитиш биринчи галда оналарнинг зиммасида» Ахир ўсиб келаётган авлод бу оламдан топаган ҳар бир янгилигини ҳаммадан олдин онасига суюнчилайди. Ҳайратларини онасига изҳор қилади. Ўзини қизиқтирган саволларини энг аввало онажонисига беради. Ҳар қандай масалада онанинг фарзандига айтадиган гапи-гап! Фарзандлар учун онанинг гапи — дунёдаги энг аниқ ҳақиқат бўлиб қолади! Бас, шундай экан, фарзанди даврга муносиб инсон бўлиб етишувини истаган оналар замон билан тенг қадам ташлаши, энг муҳим воқеаларнинг мағзини чақиб бера оладиган даражада етук бўлиши, замонавий фан ва техника оламининг энг муҳим қирралари билан таниш бўлмоғи шарт. Бу талаблар эса аёлларимиздан тинмай изланишни, ижтимоий ҳаётда зийрак ва фаол бўлишни, зукко, маърифатли инсонлар сафида туришни талаб этади.

Турсуной ИСОҚОВА,
иқтисод фанлари номзоди

ҲАҚИҚАТ АСРОРИ

Нажмиддин Кубро машҳур шайх, катта тасаввуф олими, халқ қаҳрамони бўлибгина қолмай, оташнафас шоир ҳамдир. Атоқли шарқшунос Е. Бертелс 20-йиллардаёқ бунга эътиборни қаратган эди. Олим «Тасаввуф ва тасаввуф адабиёти» китобида Нажмиддин Кубронинг турли қўлёзма ва баёзлардан танлаб олинган 25 та рубоийсини асл нусхасида келтирган.

Тариқат шайхларининг шеъриятга мурожаат қилиши тасаввуф оламида кўп учрайдиган ҳодиса. «Чунки тасаввуф ғояларини ақлий-назарий мушоҳададан кўра ҳиссий-бадиий тафаккур билан тушунтириш осон» (Н. Комилов). Шунинг учун ҳам тасаввуф бошданоқ шеърият билан бақамти ривожланди. Тасаввуф тарихига назар ташласак, ўзларининг ахлоқий, фалсафий ва илоҳий қарашларини тарғиб қилиш, самоъ мажлисларини қизитиш учун машҳур шайхларнинг аксари шеъриятдан фойдаланганликларини кўрамиз. Уларнинг кўплари рубоий ва ғазаллар ёзгани, шеърий девонлар мерос қолдиргани тарихдан маълум. Мисол тариқасида, Абулҳасан Ҳарақоний, Абусаид Абулхайр, Абдуллоҳ Ансорий, Аҳмад Яссавий, Мажididдин Бағдодий кабы шайх-шоирларнинг номларини санаб ўтиш мумкин. Нажмиддин Кубро ҳам ана шундай шайхлик ва шоирликни — тариқат ва шеъриятни ўзаро омухта қилган тасаввуф пирлари сирасига киради.

«Тасаввуф адабиёти деганда, асосан, тасаввуф илмий-фалсафий ва амалий дунёқарашини тарғиб этишга қаратилган бадиий асарлар назарда тутилиши лозим. Уларнинг муаллифлари — мутассавуф адиблар ўз олдиларига тасаввуф ғояларини шакллантириш, уларни ярим бадиий, ярим ахлоқий, ярим миллий шаклда оммага ёйишни мақсад қилиб қўядилар», — деб ёзадилар таниқли олимлар С. Ғаниева ва Ҳ. Неъматов. Жумладан, Нажмиддин Кубро қаламига мансуб суфиёна рубоийлар ҳам тасаввуф дунёқараши тарғибига — Ҳақиқатни излаш, Оллоҳга бўлган ишқни куйлаш, Ҳақ йўлига даъват қилиш, Оллоҳ муҳаббатини қозониш мақсадида тариқатга кирган ошиқнинг ҳол ва мақомотнинг турли босқичларидаги ўй ва кечинмалари, ранжу изтиробларини тасвирлаш, суфий-дарвешларни улуғлаш, нафсни қоралаш, Ҳақнинг рамзи бўлмиш маъшуқа гўзаллигини таъриф-тавсиф этиш, гоҳ висол умиди, гоҳ ҳижрон азобидаги ошиқ ҳолатини ифодалашга бағишланган. Бу тўртликларда ишқни тарк этиш тилаги, бутхонага майл, шаҳид бўлиш орзуси, фақру фано ва бошқа тасаввуфий ҳолат-кечинмалар хусусида ҳам сўз боради.

Нажмиддин Кубронинг мана бу рубоийси соликни ҳақ йўлга йўналтирувчи, борлиқнинг моҳиятини англашга ундовчи дастуриламал каби жаранглайди:

Ҳақ йўлига ҳар лаҳза саъй этмак лозим,
Дунёдан этак тортмагу кетмак лозим.
Қасд айла билишга Моҳиятни, зеро,
Олам ҳама — Ул, бу сирга етмак лозим.*

Тасаввуф таълимотига кўра оламнинг асосида Худо ётади.Оллоҳ таоло ўз жамолини кўриш истагида бу дунёни кўзгу қилиб яратган. Мазкур кўзгуда жилваланган — кўринган нимаики бор, буюк Нур чашмасидан бир учқундир. Бу улуғ қудрат асрорини англаш, ҳис этиш учун бутун фикру зикрни ягона Оллоҳга қаратиш, Ҳақ йўлига кириш, бунинг учун эса дунёдан — инсонни ҳақ йўлдан оздирувчи нарсалардан қўл тортиш лозим.

Албатта, суфиёна адабиётда моддий дунёга, унинг неъмат ва лаззатларига ҳирсу ҳавас қораланиб, Оллоҳга, илоҳий дунёга муҳаббат улуғланади. Лекин бу бир неча ўн йиллар давомида талқин қилиб келингани каби таркидунёчилик дегани эмас. Бугун биз биламизки, ислом ҳам, унинг бағрида ривожланган тасаввуф ҳам дунёвий муҳаббатни инкор этмайди.

Тасаввуф адабиётида дунёдан воз кечишга, унга кўнгил боғламасликка даъват қилинар экан, бунда инсоннинг камолотга эришиши, руҳини тараққий эттиришига халақит берувчи ҳою ҳаваслар, нафснинг номатлуб шўришу ғавғолари, хулқнинг ёмон сифатлари, бир сўз билан айтганда, дунё ва инсон табиатида мавжуд барча ёмонликлар кўзда тутилади. Умуман, тасаввуф адабиётида дунё ва нафснинг кескин қораланишига сабаб — улардан бирининг ўткинчилиги, Яратгувчининг фақат сурвати эканлиги, демакки, ҳақиқий эмаслиги билан изоҳланса, бошқасининг инсонни ҳақ йўлдан оздириши мумкинлиги билан асосланади.

Нафс фақат еб-ичиш, жисмоний эҳтиёжни қондириш эмас. У бирмунча кенг тушунча бўлиб, мол-дунёга ҳирс қўйиш, тож-тахт учун курашиш, ҳашам-дабдабага ўчлик ва бошқа шу каби инсон табиатидаги салбий жиҳатларни ҳам ўз ичига олади. Шундай экан, айтиш мумкинки, тасаввуф бизга уқтириб келганлари каби исломга эмас, аксинча, нафсга муҳолафат сифатида пайдо бўлган. Бу нарса машҳур тариқат шайхларининг тасаввуфга берган таърифларида ҳам ўз ифодасини топган. Чунончи, Шайх Нурий: «Тасаввуф — нафс лаззатларидан воз кечиш», деб айтса, Шайх Сафий Алимшоҳ фикрига кўра: «Тасаввуф — нафс манзилларини босиб ўтиш»дан иборат. Атоқли суфий шоир Бобо Тоҳир эса мазкур тезисни мана бундай ифодалаган: «Тасаввуф— нафсоний-ҳайвоний ҳаётда ўлмоқ ва инсоний ҳаётда яшамоқ».

Тасаввуф таълимоти бўйича инсон икки қарама-қарши асос — нафс ва руҳдан иборат. Нафс— дунёвийлик тимсоли, руҳ эса — илоҳий неъмат. Агар инсонда нафс талаблари кучайса, унда ҳайвонийлик, руҳ устунлик қилса, илоҳийлик ривожланади. Нафс ва руҳ ўртасидаги кураш, айтиш мумкинки, тасаввуфнинг асосий масаласи ҳисобланади. Бу таълимотга кўра нафс— барча ёмонликларнинг онаси, руҳ — барча яхшиликлар асоси. Шунинг учун ҳам суфиёна адабиётда нафсни ғаддор душманга, итга, девга, еб-тўймас аждаҳога, Дажжолга ва ҳоказога ўхшатадилар. Чунончи, Машраб уни аждаҳога менгзаб: «Нур бўлур эрдимки, нафс аждаҳоси бўлмаса», деб ёзса, Ҳусайн Воиз Кошифий нафсни шерга ўхшатади:

Ташқи душман бўлди яксон, эй шоҳим,
Ичкарида лек қолди зўр ғаним.
Ул ғанимни ақл ила енгмоқ қийин,
Ул қуёнмас, шердир ичда яширин.

Нажмиддин Кубро эса нафсни девга қиёс қилади:

Пинҳон эмас асло — ичдабир дев бордир,
Бошини кўтармоғи унинг душвордир.
Иймонини минг мартаба талқин қилдим:
Ул асли азал муслим эмас, куффордир.

Тасаввуф адабиётида нафс қанчалик қоралanса, дарвеш шунчалик улуғланади. Чунки дарвеш — нафсини енгтаилан тимсоли. Яссавий дарвешларни пайғамбардан ёдгор қолганлар, деб бежиз айтмаган. Зеро, қаноат — Муҳаммад алайҳи-с-саломдан мерос. Шунинг учун ҳам дарвешларнинг «Мустафодир — Имоми» (Сулаймон Боқирғоний).

Нажмиддин Кубро дарвешни қаноат мулкининг подшоҳи деб билади:

Дарвеш элига айлама таънаки, улар
Қандай туғилган эса — шундай ўлар.
Бир олам зар келтир-у бир арпа — сина:
Билмоқчи эсанг кимлигини асли улар.

Бугун биз биламизки, олам жисмларнинг ўзаро тортишиш кучлари асосида ҳаракатланади. Тасаввуф фалсафасига кўра эса коинотни ҳаракатлантирувчи куч — Ҳусн ва Ишқ тортилиши ҳисобланади. «Ҳусн ва Ишқ ажралмас, улар бир-бирига интилиши муқаррар қонуният» (Н. Комилов). Интиҳосиз Ҳуснга, яъни Оллоҳга етишишнинг ягона воситаси — Ишқ. Шунинг учун ҳам Ибн Сино: «Ишқ — мавжудотнинг олий қудрат томон интилишидир», деб ёзган эди.

Мумтоз адабиётда ишқнинг бунчалик «кўб ва хўб» куйланишининг сабаби шундан. Сир эмаски, классик шеъриятда «бир Худодан ўзгаси—барча ғалат» (Машраб), унинг лирик қаҳрамони ерy кўкнинг яратувчиси бўлмиш ягона Оллоҳдир. Ёр ҳам, дўст ҳам, маъшуқа ҳам, ҳақиқат ҳам ўша — холиқи Мутлақдир. Нажмиддин Кубро бу ҳақда:

Сендан ҳама шўхлик ва паришонлигимиз,
Сендан ҳама ошуфтаю ҳайронлигимиз.
Ҳар торига кокилингни дил бойлашимиз,
Сендан ҳама ғунча каби хандонлигимиз —

деб ёзади.

Ишқ йўли — оғир. Унинг чек-чегараси йўқ. Шунинг учун ҳам ошиқни баъзан ўз кучига ишонмаслик туйғулари чулғаб олади: шубҳа-гумонга берилиб, ваҳимага тушади, ишқдан ҳам, унинг сўнгсиз азобларидан ҳам воз кечиб кетмоқчи бўлади. Ҳа, тариқат мақомларида ошиқни гоҳо шундай бадбин кайфият қамраб олади. Лекин бу ҳол шамолдек ўткинчи. Буни ошиқнинг ўзи ҳам сезади ва тезроқ мазкур ёқимсиз ҳолатдан халос бўлишга интилади. У яхши биладики, ишқ йўлига кирганларга висолдан ўзга манзил йўқ. Зеро, ҳажр дардига фақат васл малҳам бўлади:

Ё раб, ўзинг асра, дил жудолик истар,
Сендин кечиб, ўзга-ла ошнолик истар.
Ишқингдин илик тортса — тутар дўст кимни?
Кўйингдин оёқ тортса — хатолик истар...

Нажмиддин Кубронинг мана бу рубоийсида эса илоҳий ва инсоний руҳнинг бир-бирига интилиши, ўзаро қўшилиб кетиши хусусида сўз боради:

Ул бодани ичмадимки, ҳушёр ўлсам,
Ул маст эмасман дағи бедор ўлсам.
Тарк этсам адам бирла вужудни, тонг йўқ,
Бир жилвайи ҳуснинг ила ҳуммор ўлсам.

Рубоийда шоир Худога мурожаат қилиб айтаяптики, моддий дунёдан ва унинг инъикоси бўлмиш вужуддан халос бўлишим учун жамолинг нурининг кўнглим уйида бир бор жилваланиши кифоя. Буни икки маънода талқин этиш мумкин. Биринчиси: кўнгил — кўзгу. Унда илоҳий нур жилваланади. Бунинг учун эса кўнгил «дунё шуғлидан озод» (Навоий), ойинадай шаффоф бўлиши лозим. Яъни, Машраб ёзгани каби:

Қуйса муҳаббат ўтида фисқу фужур гуноҳларинг,
Хилват этиб келур ўзи кўнгулни хонақосига.

Иккинчиси: инсон ўз яратувчиси билан руҳан қўшилади. Бунинг учун эса у жисмидан халос бўлиши ҳамда дунёни тарк этиши лозим. Зеро, «маъшуқ юзин кўрмоқ бу дунёда раво бўлмас» (Машраб). Ёки Алишер Навоий таъбири билан айтганда:

Ишқ аро будур эранларнинг иши,
Ўлмайин топмас бу давлатни киши.

Нажмиддин Кубро рубоийлари нисбатан қисқа фурсат ичида икки марта ўзбек тилига ўгирилди. Дастлаб қайта қуриш, ошкоралик шарофати туфайли 80-йилларнинг охирида таниқли шоир ва таржимон Ж. Камол бу қутлуғ ишга журъат этди. Яқинда эса таваллудининг 850 йиллиги муносабати билан яна бир истеъдодли шоир М. Абдулҳаким Кубро рубоийларининг янги таржималарини амалга оширди. Шу ўринда, ҳар икки мутаржим ҳам бу борада Е. Бертелсга таянганликлари, олим томонидан эълон қилинган 25 рубоийнигина ўзбекчалаштирганликларини айтиб ўтиш лозим.

Ж. Камол Нажмиддин Кубро рубоийларини ўз арузий вазни билан таржима қилиб, шакл жиҳатдан муваффақиятга эришди. Зеро, улуғ сўз усталари қаламига мансуб рубоийларни ўз вазнию услубида ўқишнинг, уларнинг жозиб оҳангини тинглашнинг завқу сурурига нима етсин! Чунончи:

Рўзе, биниӣ маро ту бежон гашта,
Бар колбадам халқ хурўшон гашта.
Ту бар сари хоки ман нишиниӣ, гўӣ:
Эй кушта туро ману пушаймон гашта.

Бир кун кўрасенки, мен бежондирман,
Теграмда халойиқ тўла афғондирман.
Қабрим бошига келиб ўтиргил, айтгил:
Ўлдирдим ўзим, вале пушаймондирман...

Мутаржим нафақат шаклни шакл, мазмунни мазмун, балки оҳангни оҳанг билан ҳам бера олган: рубоийни у ёзилган ҳазажи мусаммани ахраби мақбузи солими абтар (мафъулу мафоъилун мафоъилун фаъ) вазнининг айнан ўзи билан таржима қилиб, бир вақтнинг ўзида «ҳам вазн талабини, ҳам маъно эҳтиёжини қондирган» (Ғ. Саломов).

М. Абдулҳаким ҳам буюк ҳамюрти қаламига мансуб рубоийларни арузда таржима қилишга уринган.Лекин ҳамиша ҳам бунинг уддасидан чиқа олмаган. Кўп ҳолларда аруз ва бармоқ вазнларини аралаштириб юборган. Баъзида эса ҳатто бармоқ вазни билан таржима қилиб қўя қолган. Чунончи, Кубронинг мана бу рубоийси икки вазн — ҳазажи мусаммани мақбузи макфуфи мажбуб (1-мисра) ва ҳазажи мусаммани ахраби макфуфи мажбуб (2-, 3- ва 4-мисралар) иштирокида ёзилган бўлиб, М. Абдулҳаким уни 11 ҳижоли бармоқ вазни билан ўзбекчага ўгирган:

Эй рўи ту моҳ — оламорой ҳама,
Васли ту шабу рўз таманной ҳама.
Гар бо дигарон беҳ зи мане — вой ба ман,
В-ар бо ҳама кас ҳамчу мане — вой ҳама.

Эй гўзали қоши камон, ёй элнинг,
Орзу-умид, азобисан, ой, элнинг.
Ҳолима вой эл каби севсам гар мен,
Гар мен каби севса, ҳолига вой элнинг.

Ўзбекча тўртликнинг фақат охирги мисраси рубоий вазни — ҳазажи мусаммани ахраби мақбузи солими абтар билан ўгирилган.

Маълум бўладики, ҳар иккала мутаржим ҳам аслига ҳар жиҳатдан мувофиқ, гўзал таржималар яратиш билан бир қаторда, мазмунни қайта акс эттириш борасида бирмунча хатоларга ҳам йўл қўйганлар. Турган гап, иш шу нуқтада тўхтаб қолмайди. Ҳали изланишлар давом этади. Ж. Камол ва М. Абдулҳаким томонидан йўл қўйилган камчиликларни янги таржималар тўлдиради. Зеро, Нажмиддин Кубро, Адиб Собир Термизий, Паҳлавон Маҳмуд каби шоирлар нафақат Шарқ адабиёти классиклари, шунинг баробарида, ватандошларимиз ҳамдирлар. Шунинг учун ҳам улар ижодини икки карра қизиқиш билан ўқиймиз ва бу таржиманинг аҳамиятини ҳам икки карра оширади.

Эргаш ОЧИЛОВ,
филология фанлари номзоди

* Рубоийлар муаллиф таржимасида берилди

ЯПОН ОЛИМИНИНГ ИЛМИЙ ЖАСОРАТИ

(«БОБУРНОМА» ТАНҚИДИЙ МАТНИНИНГ ЯПОН НАШРИ)

Боши биринчи бетда

Тарихда биринчи бор аслият имлосида, яъни араб ҳарфларида гўзал бир тарзда Японияда нашр этилган танқидий матнга келсак, унинг зарварағига «Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Вақоеъ. Эижи Манунинг саъи ва эҳтимоми била таҳрир ва табъ қилиндин» деб ёзилган ҳамда Киото шаҳрида Шукаду матбаасида 1995 йилда чоп этилгани битилган. Япон олимининг китоб номини «Бобурнома» қаторида «Вақоеъ» деб ҳам махсус қайд этиши асло бежиз эмас.

Гап шундаки, улуғ бобомиз яратган шоҳ асарнинг «Бобурнома» деб номланиши шартли бўлиб, у кейинги асрларда мутахассислар томонидан қўйилган ва шуҳрат топган. Бобурнинг ўзи эса (ва жумладан Гулбаданбегим, Мирзо Муҳаммад Ҳайдар ҳам) уни «Вақоеъ» деб атаган. Аслиятни тиклашга бағишланган танқидий матнда японилик олим, табиийки, кейинчалик юз берган бу ўзгаришни қайд этмай тура олмас эди.

Эижи Ману тадқиқоти ва муқаддималардан англашиладики, олим танқидий матн учун илмда маълум бўлган энг мукаммал ва ишончли тўрт манбаи жалб этган. Булар Ҳайдарободда топилган қўлёзма, Эдинбург қўлёзмаси, 1857 йилги Қозон нашри ва Лондон нашридир. Япон олими, айни замонда, айрим шубҳали, баҳсли ўринларга равшанлик киритиш мақсадида «Бобурнома» битилганидан кейин кўп ўтмай форс тилига қилинган таржимадан ҳам кенг фойдаланганини қайд қилиб ўтади. «Худди шу туфайли, — деб ёзади у муқаддимада — мен матннинг кўпчилик ўринларини тиклаш имконига эга бўлдим». Олим айрим қўлёзмалар билан, жумладан, Теҳронда сақланувчи матн ва Н. И. Ильминскийнинг Қозон нашрига асос бўлган қўлёзма билан бевосита танишиш имкони бўлмаганига ачиниш билдиради. «Шундай бўлса-да мен, — деб таъкидлайди у — ушбу танқидий матн учун энг яхши деб ҳисобланувчи Ҳайдаробод ва Эдинбург қўлёзмаларини асос қилиб олдим ва ўйлайманки, бу нашрга келгусида жиддий ўзгартириш киритиш зарурати бўлмайди».

Танқидий матн билан синчиклаб танишиш ноширнинг бу сўзларида жиддий илмий асос мавжудлигини исботлайди. Бевосита «Бобурнома»нинг қўлимиздаги танқидий матнига келсак, шуни мамнуният билан таъкидлаш мумкинки, у матншуносликнинг энг сўнгги ютуқлари даражасидаги жиддий илмий тадқиқотдир.

Бутун танқидий матн давомида битилаётган матннинг Ҳайдаробод қўлёзмаси ва Қозон нашрининг қайси саҳифаларига асосланганини изчиллик билан қайд этилади, бу ҳол хусусан мутахассислар учун катта қулайлик туғдиради, зарур ўринларда манбалар билан қиёслаш имконини енгиллаштиради. Фойдаланилган ёрдамчи манбалардаги мавжуд тафовут ва қўшимчалар эса, матншунослик талабларига тўла мувофиқ ҳолда, ҳар саҳифа остида махсус белгилар билан келтирилади.

Танқидий матн, чиндан ҳам, ҳозирги талаб даражасида тайёрланган. Матн учун таянч асослар сифатида танланган манбалар ва уларнинг таснифи-тавсифи, қабул қилинган шартли белги ва қисқартмалар ҳақида тегишли маълумотлар япон ва инглиз тилларида ёзилган муқаддимада батафсил баён қилинган. Бу ўринда профессор Эижи Манунинг, хусусан, қариб бир ярим босма табоқ ҳажмида япон тилида ёзган тадқиқотини алоҳида таъкидлашни зарур топамиз. Тадқиқотда «Бобурнома»га юксак баҳо берилади, унинг илмий, бадиий, тарихий аҳамияти таъкидланади ҳамда бизгача етиб келган нодир қўлёзма нусхалари, уларнинг ўрганилиш тарихи батафсил ёритилади. Япон олими асарнинг яратилиш жараёни, аслий номланиши, мавжуд таржималари ҳақида билимдонлик билан баҳс юритади, турли тилларда «Бобурнома» юзасидан яратилган қатор илмий тадқиқотларга ўз муносабатини билдиради.

Эижи Ману ўзи тайёрлаган танқидий матннинг бош хусусиятлари, турли қўлёзма нусхаларида учровчи катта-кичик тафовутларни нашрда ифодалаш тартиб-йўллари, ёрдамчи манбалардан матн жисмига олинган қўшимчалар ва саҳифалар остига туширилган фарқлар тўғрисида батафсил маълумот беради, танқидий матн билан танишиш жараёнида китобхон нималарга алоҳида эътибор бериши лозимлигига диққатни тортади. Моҳият жиҳатидан танқидий матн учун очқич-калит вазифасини ўтовчи бу тадқиқот юқори илмий савияда ёзилган. Унда, жумладан, бизнинг бобуршунос мутахассисларимиз томонидан то ҳануз илмий муомалага киритилмаган турли тиллардаги бир қатор манбаъ ва тадқиқотларга ҳам ишоралар мавжудлиги, айниқса, қимматлидир. Танқидий матндан, уни тузишда таянч манбалар сифатида фойдаланилган асосий қўлёзма ва нашрлардан айрим саҳифаларнинг фотосувратлари илова тарзида ўрин олган.

Қисқаси япониялик бобуршунос олим чиндан ҳам катта илмий жасорат кўрсатиб, бевосита амалий аҳамиятга ҳам эга бўлган жиддий тадқиқотни яратди. Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, катта ҳажмли ушбу нашр «Бобурнома» танқидий матнининг фақат биринчи жилдидир. Муаллиф муқаддимада тадқиқотнинг иккинчи жилди устида қунт билан ишлаётганини, унда, жумладан, П. Шамсиев ва С. Мирзаевалар нашри ҳамда америкалик профессор Уиллер Такстон тайёрлаган танқидий матннинг муфассал илмий тавсифи ва таҳлили берилишини маълум қилади.

Шу муносабат билан муқаддимадаги яна бир муҳим ва ёқимли маълумот тўғрисида ҳам қисқача сўзлашни бурчимиз, деб биламиз. Япон профессори имкон бўлса янги, яъни, 1996 йилдан ўз дилида узил-кесил шаклланган кўп муддатли илмий режасини амалга оширишга киришажагини баён этади. Бу режа чиндан ҳам, улуғвор, шарафли ва биз Бобур авлодлари учун айниқса фахрлидир. Олим, аввало, «Бобурнома» сўзлигини («лексика»), ўзбекча атамаларнинг тўла кўрсаткичини («индекс») тузиш ниятида. Иккинчидан, япон олими «Бобурнома»ни ўзи тайёрлаган танқидий матн асосида япон тилига тўла ағдаришни ва тегишли илмий шарҳ-изоҳлар билан таъминлашни режалаштирган. Унинг кейинги илмий орзуси янада улуғвор ва хайрли: XV-XVI асрлар Марказий Осиёга тегишли бўлган ва «Бобурнома»га алоқадор барча адабий-тарихий ёдгорликларни тўплаш, тасниф этиш ва нашр қилиш.

Япон олимининг бундай илмий орзуларининг тўла-тўкис рўёбга чиқишига астойдил тилакдошмиз.

* * *

Танқидий матн — асарнинг аслиятини ижодкор қалами остидан чиққан мазмун ва шаклда бирор ўзгартириш, қисқартириш ёки таҳрирсиз тўла-тўкис тиклаш демакдир, у асар жисмига ҳар қандай ташқи дахлни узил-кесил ва қатъий инкор этади. Шунинг учун ҳам, чин маънодаги танқидий матнга доимо катта ишонч ва ҳурмат билан ёндошилади ва барча илмий тадқиқотлар учун асос қилиб олинади.

Ҳар қандай танқидий матн катта илмий қимматидан ташқари бевосита амалий аҳамият ҳам касб этади — у ўз аслиятига мувофиқлиги ёки жуда яқинлиги жиҳатидан кейинги барча оммавий нашрлар учун ишончли манбаъ бўлиб хизмат қилади. Бу қоидани биз Эижи Ману тайёрлаган танқидий матн ҳақида ҳам комил ишонч билан айта оламиз.

Профессор Эижи Ману Японияда нашр эттан «Бобурнома» замонавий матншуносликнинг шаклланган илмий талаб-шартлари даражасида амалга оширилганини мамнуният билан қайд этамиз. Айтиш керакки, япон бобуршуноси XV-XVI асрлар ўзбек адабий тилини мукаммал билиш ва унинг бутун нозик томонларигача чуқур фарқлай олиш, ҳар бир сўз-атаманинг неча мазмун-маъно ва урғуда товланишини туйиш даражасидаги қобилиятини тўла намойиш эта олган.

Шуни ҳам ижобий ҳол сифатида айтиш лозимки, япон олими баённинг мантиқий изчиллиги ва боғлиқлигига катта аҳамият берган, натижада айрим нашрларда бўлганидек, фикрий боғланса-боғланмаса жумлаларни бир-бирига кетма-кет улаб юборишга барҳам берган — ҳар бир янги лавҳа, янги тафсилот, таъриф-тавсифларни ўз давра-ҳудудида ажратиб, матнда маълумот ва баҳо-муносабатларнинг мантиқий яхлитлиги ва мазмунан туғаллигини ифодалашга эришган, узвийликка ҳам, тўхтам ва янги бошламаларга ҳам, тегишли эътибор қаратган. Афсуски, «Бобурнома»нинг биздаги амалга оширилган нашрлари хусусида бундай хулосани айта олмаймиз.

* * *

Умуман, япон бобуршунос олими чоп этган танқидий матн билан «Бобурнома» нашрларини ўзаро қиёслаш бизда қатор катта-кичик нуқсон-камчиликларга йўл қўйилганини аниқлаш имконини беради. Жумладан, бизнинг ноширларимиз томонидан турли андиша-мулоҳазалар ва мафкуравий тазйиқ таъсирида онгли равишда аслиятдаги бир неча лавҳалар, турли ҳажмдаги «номақбул» парчалар қисқартирилиб юборилган.

Кемтиклик белгиси қўйилиб, нашрларимиздан тушириб қолдирилган лавҳалардан бири танқидий матннинг 111-112 бетларидан қонуний ўрнини олган. 16-17 ёшли навқирон йигит Бобур ҳаётидан ҳикоя қилувчи бу лавҳани биз ҳажман катталиги учунгина бу мақолада келтирмадик. Аммо унинг турли-туман учрашув-тўқнашувларга, юксак парвоз ва аламли инқирозларга бой Бобур ҳаёт йўлини янада мукаммалроқ, янада ишончли ва табиийроқ тасаввур этишда шубҳасиз ўрни борлигини таъкидлашни лозим топамиз. Бобурнинг ниҳоятда мураккаб табиатини, руҳиятидаги етакчи белгиларини кузатишда, шахсиятининг қирраларини, инсоний фазилат ва ожизликларини илғашда ҳам танқидий матнда тикланган лавҳанинг аҳамияти катта: уни табиий интилишлар, инсоний ҳис-туйғулар туғёни чоғидаги руҳий кайфият ва ички кечинмаларни ниҳоятда жонли ва таъсирчан бир тарзда биринчи шахс тилидан битилган иқрорнома дейиш мумкин.

Танқидий матнда тикланган лавҳанинг аҳамияти бу айтилганлар билангина чекланмайди. У ижодкор Бобур, шоир Бобур тўғрисида жуда қизиқарли ва ишончли маълумотларни ўзида жамлаш жиҳатидан ҳам қимматлидир. Гап шундаки, Бобур худди шу лавҳада биринчи бор ўзининг шоир сифатида ҳам қалам тебратиши ҳақида гувоҳлик беради, «Бобурнома»да биринчи бор ўз ижодидан айрим байтларни келтиради.

Ўн олти-ўн етти ёшли Бобурнинг илк ишқий мисралари мана бундай содда, равон, аммо, ниҳоятда самимий бўлган:

Мен анга ғариб майл пайдо қилдим,
Балким, анга ўзни зору шайдо қилдим.

(Танқидий матн, 111-саҳифа)

Бобур шоирлик фаолиятининг бошланғич намунаси бўлган бу мисраларнинг ўз матбуотимизда биринчи бор босилаётганини мамнуният билан айтмоқчимиз...

Юқорида сўз юритилган (ва бизнинг барча нашрларимизда тушириб қолдирилган) лавҳада ўша йигитлик йилларидаёқ Бобурнинг форсийда ҳам қалам тебратганлиги ҳақида сўз боради, бошқача айтганда, Бобур бадиий адабиёт саҳнасига бошиданоқ иккитиллик — зуллисонайн ижодкор сифатида кириб келганлиги англашилади.

«Ул маҳаллар, — ўқиймиз япон олими нашр этган танқидий матнда, — бирор байт-иккирор байт форсийдин айтур эдим. Бу байтни анда айтиб эдим.

Байт:

Ҳеч кас чун ман харобу ошиқу расво мабод,
Ҳеч маҳбубий чу ту бераҳму бепарво мабод».

Ички кечинма ва ҳис-туйғуни ифодалашда юқорида келтирилган она тилидаги мисраларнинг давомидек жаранглевчи бу байт, худди ўша мисралар каби, ҳижрий 905, мелодий 1499-1500 йилларда қоғоз саҳифасига тушган. Япон бобуршунос олими томонидан танқидий матнда тикланган бу далилларнинг катта илмий аҳамиятини инкор этиш қийин...

Бобур Муҳаммад Солиҳ шеъриятидан яхши хабардор бўлган, ўзига маъқул тушган намуналарини хотирида муҳрлаб олган. Буни эслашимизнинг боиси шундаки, япон бобуршунос олими танқидий матнда аслиятга мувофиқ ҳолда тиклаган лавҳада ҳам шу ҳақиқат тасдиғини кўрамиз — Бобур унинг бир форсий байтини келтириб, инсоннинг муайян ҳолатда руҳий кайфиятини, нозик кечинмаларини ниҳоятда аниқ ва жонли ифодалай олганини таъкидлайди:

«Муҳаммад Солиҳнинг бу байти хотирга келди.

Байт:

Шавам шарманда ҳар гаҳ ёри худро дар назар бинам,
Рафиқон сўйи ман бинанду ман сўйи дигар бинам.

Бу байт ажаб ҳасби ҳол воқеъ бўлди. Ишқу муҳаббат туғёнидин, шабобу жунун ғалаботидин бош яланг — оёқ яланг кўю кўчада ва боғу боғчада сайр қилур эдим: не илтифоти ишнаю бегона ва не парвойи ўзу ғайр қилур эдим» (Танқидий матн, 112 саҳифа).

Танқидий матн гувоҳлигига кўра, «Бобурнома»нинг аслиятида она тилида битилган мана бу байтлар ҳам мавжуд бўлган. Уларни Бобур юқоридаги иқтибос ортидан илова этади:

«Байт:

Ошиқ ўлғоч беҳуду девона бўлдум, билмадим
Ким, пари рухсоралар ишқиға бу эрмиш ҳавос.

Гоҳи телбалардек ёлғуз пуштаю даштқа борур эдим, гоҳи боғоту маҳаллотни куча-бакуча ахтарур эдим. Не юрумоқта ихтиёрим бор эди, не ўлтурмоқта, не бормоқта қарорим бор эди, не турмоқта.

Шеър:

Не боруpға қувватим бор, не турарга тоқатим,
Бизни бу ҳолатқа сен қилдинг гирифтор, эй кўнгул».

Урни келганда айтиб ўтайликки, келтирилган биринчи байт Бобур девонидаги ғазал таркибида мавжуд.

Кўринадики, нашрларимизда тушириб қолдирилган лавҳа Бобур ҳаёти, шахсияти ва ижодий фаолиятига дахлдор қатор муҳим далилларни ўзида жамлайди, айни замонда, «Бобурнома»нинг бадиий қимматини намойиш этувчи ёрқин мисоллар жумласига киради.

Эижи Ману танқидий матнда аслиятга мувофиқ ҳолда яна бирқанча ўринларни тиклаганини мамнуният билан қайд этамиз. Масалан, бизнинг барча нашрларимизда «Бобурнома»даги Қуръони карим оятлари ва Ҳадиси шариф намуналари, турли дуолар ўша даврлар мафкураси тазйиқи остида онгли равишда олиб ташланган ва оқибатда жиддий мантиқий кемтикликка йўл қўйилган эди. Бобур шахсиятини, ўзлигини, дунёқараши ва иймон-эътиқодини тўла идрок этиш ва холисона баҳолашда фавқулодда аҳамиятли бўлган бу қисқартмалар танқидий матндан асл ҳолича, яъни араб тилида ўз қонуний ўрнини олган (192, 405, 406... саҳифалари). Ҳа, Бобурнинг иймони бут бўлган ва ана шу чин эътиқод, унинг ўз иқроричa, доимо турли бало-қазолардан муҳофаза қилган...

Бобурнинг бевосита дунёқараши, эътиқоди билан боғлиқ бундай эътирофларнинг илмий муомалага киритилиши жуда муҳимдир.

Япон олими нашрга тайёрлаган танқидий матннинг илмий-амалий аҳамияти бу айтилганлар билан чекланмайди. Унда биз аввалги нашрларимизда йўл қўйилган бир қатор жиддий нуқсонларга барҳам берилганини кўрамиз. Танқидий матн билан қиёслаш бизда баъзан мазмунни батамом бузиб юборган, мантиқий изчилликни вайрон этган кўпгина чалкашликларга йўл қўйилгани ва бу ачинарли ҳол нашрдан-нашрга кўчиб ҳанузгача давом этиб келганини кўрсатади.

Бир неча яққол мисолларни келтирамиз. Ҳижрий 913, мелодий 1507-1508 йиллар воқеалари баёнида Бобурнинг Шоҳбек билан тўқнашуви ва унинг устидан ғалаба қозониши, Шоҳбекнинг эса қочиб кетиши ҳақида сўз боради. Ғалабадан сўнг Бобур Шоҳбек хазинасига ўзига тегишли кишиларни тайин қилганлигини шундай ёзади:

«Мундин ўтуб аркка бордим. Шоҳбекнинг хазинасининг устига Хожа Муҳаммад Алини ва Шоҳ Маҳмудни... муқаррар қилилди» (Танқидий матн, 332 саҳифа).

Бу жумла бизнинг нашрларимизда қуйидагича мантиққа зид бир тарзда нотўғри босилиб келган:

«Мундин ўтуб аркка бордим. Хазина устига Шоҳбек(?), Хожа Муҳаммад Алини ва Шоҳ Маҳмудни... муқаррар қилдук».

Нашрларимиздаги жиддий чалкашликлардан яна бирини Бобурнинг заҳарланиши воқеаси баёнида учратдик. Маълумки, бу мудҳиш суиқасдни Бобур томонидан тор-мор этилган Иброҳимнинг онаси узоқ тайёргарлик билан ташкил этган.

Нашрларимиздаги «... тафсили будуркким, Иброҳимнинг онаси бу бадбахт эшитуркм...» тарзидаги ғализ ва ноаниқ жумла аслида, Бобур қалами билан қуйидагича равон битилган экан: «...тафсили будуркким, Иброҳимнинг **онаси Буаъ** бадбахт эшитибдуркким...» (Танқидий матн, 492 саҳифа).

Нашрларимиздаги **«бу»** олмоши аслида киши номи **Буаъ** эканлиги воқеанинг кейинги баёнида яна бир бор ва узил-кесил тасдиқланади. Суиқасдда қатнашган хотинларнинг тақдири ҳақида бизнинг нашрларда қуйидагича мужмал ва нотўғри жумла берилган:

«Ул хотунлардин бирисини фил остига солдурдум, бирини ихтиёт қилдурдум. Ул ҳам ўз амалига гирифтор бўлуб, жазосиға еткусидур». Жумлада икки суиқасдчи ҳақида сўз бормоқда. Аслиятда эса уч суиқасдчининг жазоланиши тўғрисида қуйидагича равон, мантиқий изчил жумлани ўқиймиз:

«Ул хотунларнинг бирисини фил остиға солдурдим, бирисини тўфак билан оттурдим. Буаъни ихтиёт қилдурдум — ул ҳам ўз амалиға гирифтор бўлуб, жазосиға еткусидур» (Танқидий матн, 494-саҳифа).

Япон бобуршунос олими нашр этган танқидий матн билан танишиш, афтидан матбаа айби билан нашрдан-нашрга хато кўчирилувчи бир байтнинг аслини тиклаш имконини беради. «Қаду ҳадду сочу белиниму де» мисраси икки бор айнан такрорланувчи байт танқидий матнда:

Кўзу қошу сўзу тилиниму дей

Қаду ҳадду сочу белиниму дей — тарзида аслига мос тикланган (Танқидий матн, 529-саҳифа). Шу ҳам эътиборга лойиқки, танқидий матнда «айтайин» маъносидаги сўз, ҳозиргача бўлганидек, иккинчи шахс буйруқ феълида («де») эмас, балки «дей» («дейин»дан) тарзида тўғри ёзилганки, фақат шундагина шоир айтмоқчи бўлган чиройли мазмун равшан очилади...

Ташқи кўринишидан кичик, арзимас тузатишларнинг айримлари амалда мазмун-мантиққа жиддий таъсир кўрсатишини қуйидаги мисолларда намойиш этиш мумкин. Биздаги барча нашрларда шундай жумла мавжуд:

«Муқаррар андоқ бўлдиким, ҳар қайсининг **бирорини** ўғли Ограда ҳамиша мулозиматта бўлғой».

Бу ерда гап қадим-қадимдан ҳукмроннинг ўз хизматида тобеъ ҳокимларнинг яқинларини, биринчи навбатда, фарзандларини гаров маъносида сақлаши ҳақида бормоқда. Келтирилган жумлада «Ҳар қайсининг бирорини ўғли» бирикмаси ғализ ва мазмунни хиралаштиради. Япон олими тиклаган «Бобурнома»нинг аслиятида эса уни қуйидагича ўқиймизки, бизнингча, бу шубҳасиз, тўғри:

«Ҳар қайсининг **бирор ини-ўғли** Ограда ҳамиша мулозиматда бўлғой» (Танқидий матн, 601-саҳифа). Худди шунингдек, ҳижрий 907, мелодий 1501-1502 йиллар воқеалари баёнига бағишланган фаслда аслиятдаги **«дедиким»** сўзини ўз нашрларимизда **«дедимким»** тарзида ёзиб, ўзга шахс нутқини муаллифга нисбат этилиши мазмунга жиддий футур етказган. Япон олими ўз танқидий матнида бу нуқсонга барҳам бериб (144-саҳифа) баёндаги мантиқий изчиллик ва яхлитликни тиклаган...

Бу каби мазмун ва мантиқий изчиллик билан бевосита боғлиқ кўп сонли тузатишлардан яна бирини келтириш билан чекланамиз. Бобур бир ўринда юз берган нохуш воқеа муносабати билан навкарлардаги ўзгариш ҳақида ёзади. Бу жумла бизнинг нашрларимизда «менинг қошимдаги навкар-савдарининг **турлари** ўзгачароқ бўлди» деб кўчирилган. Аслида эса, танқидий матндан маълум бўладики, Бобур навкарларининг фикри-зикри, юриш-туриши — **«таврлари»**даги ўзгариш тўғрисида ташвишланган экан (240-саҳифа).

«Бобурнома»нинг бизда амалга оширилган нашрлари билан қиёслаш шуни кўрсатадики, мазмун туғаллиги, фикр равшанлиги ва мантиқий изчилликни юзага чиқарувчи бу каби катта-кичик ижобий тафовутлар танқидий матнда кўплаб учрайди. Бу табиий. Юксак илмий савияда бажарилган ҳар қандай танқидий матн, аслиятни туғал тиклай олмаган тақдирда ҳам, унга жуда яқин бўлади ва шу фазилати билан барча оммавий ва академик нашрлар учун мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилиши керак.

Япониялик бобуршунос олим Киото шаҳрида нашр эттан «Бобурнома»нинг танқидий матни шу улуғ асарнинг бундан кейинги барча нашрлари учун асос бўлиб қолиши шубҳасиз.

Албатта, танқидий матн айрим нуқсонлардан холи эмас. Масалан, асарни, гарчи шартли бўлсада, «Фарғона» (1-182 саҳифалар), «Кобул» (183-400 саҳифалар) ва «Ҳиндустон» (401-610 саҳифалар) деб номланган уч қисмга ажратиб нашр этилишида матншуносликнинг аслиятга асло дахл қилмаслик шарти бузилган, деб ҳисоблаймиз. Иккинчи эътироз қўлёзмаларни кўчирган котиблар хатоси (ёки матбаа айби) эканлиги аниқ-таниқ кўриниб турган ҳолатларга муносабат билан боғлиқ. Гап айрим сўз-атамаларнинг асар давомида турлича ёзилиши ҳақида бормоқда. Масалан, танқидий матннинг 367-саҳифасининг ўзида **«сорик гул»** ва **«сориқ гул»** шаклларини учратамиз. Ёки **«ош»** сўзи бир неча бор, ҳатто бир сатрнинг ўзида фатҳа белгиси билан ва фатҳасиз (**«ош» — «аш»**) шаклида ёзилганки (493-саҳифа), асар аслиятида ҳам худди шундай деб тахмин қилиш мантиққа зиддир. Котиблар айби шубҳасиз бўлган бу каби мисолларда сўз, атама тўғри танланиб, матнда бир хиллик сақланиши маъқулдир. Булардан ташқари, «не боруpға **қувватим** бор, не турарга тоқатим» мисрасидаги (112-саҳифа) сўзнинг **«қубатим»** шаклида ёзилишига, **«кейин»**нинг эса **«кин»** деб битилишига (307-саҳифа) қўшилиб бўлмайди...

Аммо, бу ниҳоятда жузъий ва тузатилиши осон камчиликлар япониялик бобуршунос олимнинг катта илмий жасоратига заррача ҳам соя солмайди. Эижи Ману катта илмий ва амалий аҳамиятга эга бўлган улкан тадқиқотни яратиб бобуршуносликка жиддий ҳисса қўшди, деб айтишга тўла асос бор. У Японияда нашр эттан «Бобурнома, Вақоеъ» танқидий матни улуғ бобомиз ижоди юзасидан келгуси илмий изланишларга мустаҳкам асос бўлиб хизмат этиши шубҳасиз.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур мероси бўйича янада улуғвор илмий ниятларни режалаштирган япон олими Эижи Манўни катта илмий муваффақият билан астойдил табриклаймиз. Унинг Бобур ҳаёти ва ижоди бўйича эълон қилган тадқиқотлари биринчи навбатда, «Бобурнома»нинг у тайёрлаб нашр эттан танқидий матни мустақил Ўзбекистоннинг нуфузли ҳалқаро мукофотларига арзигулик ишдир.

Абдурашид АБДУҒАФУРОВ,
филология фанлари доктори, профессор,
Асомиддин ЎРИНБОЕВ,
тарих фанлари доктори, профессор

ОММА АДАБИЁТИ

Йигирманчи йиллардан то бугунги Истиқлол давригача бўлган адабиётимиз хусусида ажиб бир баҳснинг бошланиши адабиётга оид қарашларимизнинг янгиланишидан далолатдир.

Бу давр адабиёти, бизнингча, Шарқ ва Ғарбда шаклланган адабий маҳсулларни ўрганиш ва синтез қилишга уриниш адабиётидир. Собиқ иттифоқда тоталитар тузум қарор топгач, коммунистлар ҳукмронлиги тўла-тўкис ўрнатилгандан сўнг, адабиётда ҳам янги бир давр бошланганига ишора қилинди. Албатта, бу янгиликка уринишлар мавжуд тажрибаларга таянарди. Шу сабабли тоталитар даври адабиёти ўтмишга кўп мурожаат қилди. Бу даврда яратилган, кўнгилга бироз ўтирадиган асарларнинг мавзуи ўтмишдан олинди. Қизиқ, бу давр ўтмишни ёмон кўрар ва келажак тўғрисида ширин хаёллар сурарди. Адиб кўп ҳолларда ўтмишдан воқелик изларди, ўтмиш ўтмишлиги билан сир бермасди. Натижада, Қодирий. Чўлпон ва Ойбек ўз романларида муайян воқеликларнинг хулосасини модернизация қилмадилар. Аксинча, баъзи асарлар ўтмиш руҳини замонасозлаштирди ва бундай асарларнинг, вақти келиб, «ота-онаси номаълум» бўлиб чиқди.

Бертелс Қодирийни «олтинчи романчилик мактабининг таъсисчиси», деб атаган. Ахир, XIX асрда усмонли туркларда озмунча роман яратилганмиди?! Бир ёш мунаққид масалани шу тарзда қўйиб, «Бунинг сири Юсуф Ҳожидек шарқ кишисининг улуғ тимсолини яратишдадир», деб хулоса қилади. Бизнингча, «Ўтган кунлар» романга хос тафаккурни ғарбча тушунишга жавоб берганди. Бунга кўра, реализм кучли бўлмоғи керак эди. Отабек ва ўзга сиймолар реалист эдилар. Шарқча роман тафаккурида эса романтик ҳис кучли бўлиб, кишини камолотга етказишга хизмат қиларди. Адабиётимиз тарихида яратилган бир талай қиссалар ва шеърий романлар бунинг далилидир. Отабек эса жамият тўғрисида фикр юритиши билан реалист эди. У XX аср ибтидосининг шарқлик чин кишиси эди. Айни пайтда қонида романтика жўш урарди (романда ишққа урғу берилганини эсланг). Қодирийда бундай синтез усулини кўрган Бертелс уни алқади. Чўлпон буни сезди ва Мирёқуб образини тақдим этди.

Кейинги тарихий романларимиз чиндан ҳам тоталитар тузумнинг поэтик тафаккури маҳсулидир. Улардаги образлар анчайин ғариб ва мискин, ҳиссиз бўлиб гавдаланди. Бу тимсоллар руҳий бўшлиқнинг фарзандларидир. Демак, ёзувчилар ўз адабий тажрибаларида Шарқ ва Ғарб адабиётидаги изланишларни синтез қилишга қодир бўлмадилар.

Бу давр адабиётини ўқиган, ундан сабоқ олган омма ҳам ўтиб бораётир. Аслида омма адабиётининг алалоқибатдаги аҳволи шудир. Бундай адабиёт қандайдир ғояни байроқ сифатида тутқазади ва шу ғоя учун жон беришга ундаса-да, омма умрини совургиси келмайди. Албатта, бу ёш танқидчи Раҳимжон Раҳмат тўғри таъкидлаганидек, омманинг «психик жиҳатдан вояга етмаганлигини англатади». Аҳа, омма адабиётида айнан шу руҳий таҳлил етишмайди. Шарқ адабиётининг юзини романтикага бурганлигига сабаб руҳий таҳлилни (тасвирни) бермак эди. Руҳий таҳлил инсонни ҳаяжонлантиради. Тоталитар тузум адабиёти эса ҳаяжонланишни эмас, аскарликни севгани учун ҳам ёлғон бўлиб чиқди.

Раҳимжон Раҳмат ёзади: «Аслида ғоя йўлида ўз жонини қурбон қилишга интилиш кишининг психик жиҳатдан вояга етмаганлигини англатади. Ғоя йўлида яшашга интилиш эса киши камолотининг белгисидир». Бу фикр «кучли шахс овозининг» ижодига нисбатан айтилса тўғридир. Лекин ғоя Идеал бўлса, унинг учун жон бермак айб эмас! Тасаввуф адабиётида Идеал ғоя учун жон берганлар мумтоз саналади. Тоталитар тузум адабиётининг ҳам Отабек, Солиҳ маҳдум, Мирзакаримбой каби сиймолари ўзлари Идеал билган ғоя учун жон бердилар. Мирёқуб ўлмади-ку? Унинг инқилоб ҳавосини ҳидлаб келиш учун Петерга жўнаб кетиши руҳан ўлганидир. Бу каби адабий тажрибалар Шарқча роман тафаккурининг унсурларидан бири. Демак, айрим адибларимиз Шарқ адабий меросидан бебаҳра бўлганлари учун истеъдодларини «ўтин ёришга» сарф қилдилар. Бунга ким айбдор?

Ҳар бир давр сингари тоталитар тузум ҳам ўз ёзувчисидан қарсакни талаб қилган. Чин ижодкор эса бу қарсакдан ўзини тортиш билан ҳам шуҳрат олиши мумкин эди. Афсуски, бу давр адабиётини ўқиган омма «ўз адабиётига» садоқат кўрсатмайди. Негаки, у ҳам алданди.

Ғарб адабий тажрибаларидан шу нарса аёнки, адиб ўқувчини эмас, ўқувчи адибни танлайди. Собиқ совет даври эса ижодкорга ўқувчини танлаб берди, натижада баъзи ижодкорлар «бизни халқ ўқийди», деган сохта «ҳақиқатлар» билан ўзини ишонтирди. Албатта, уларни халқ ўқирди ва бу билан ижодкор маънавий ўсишдан тўхтади. Маънавий юксалишнинг бугунга келиб зарурият айланишига ушбу савиянинг аҳволи туртки берди. Оммага мўлжалланган адабиёт омма маънавиятини янада қашшоқлантирди, чиндан ҳам ундаги шахслик туйғусини барбод қилди. Агар биз бугун шахсларга эга бўлганимизда, бу қадар маънавий қашшоқликка дучор бўлмас эдик. Демак, тоталитар даври адабиёти ўз номи билан истило адабиётидир.

Бу адабиётга юксак талаблар билан ёндашиб бўлмайди.

Собиқ совет даври мавкурасини тилга олмасдан бу адабиётни таҳлил қилиб бўлмайди. Тан олишимиз лозимки, бизнинг 70 йиллик адабиётимиз мафкуранинг дилбандидир. Зероки, бугун қадриятлар борасида ҳам сўз кетаётганлиги шу билан изоҳланади. Ғоя учун яшаш керак, деган тезис, назаримда, вақти келиб ўткинчи бўлиб қолади. Чунки бундай яшашни ўргатувчи, лоақал туйғу берадиган бир адабиёт яратиш керак бўлади. Бундай адабиётнинг яратувчилари ҳали майдонга тез орада келмайди. Назаримда, аввалига бозори чаққон адабиёт яратилади. Тилидагина Аллоҳ дейиш, детективликни яланғочлаш, совет даври сиёсий картинасини чизиш, тарихий сиймонинг оғзига бугуннинг гапини тиқиш каби ҳоллар пайдо бўлади. Бу — кечаги адабиётдан қолган «мерос»дир.

Тоталитар даврда адабиёт қисмат деб эмас, яшаш воситаси қилиб олингани сир эмас. Акс ҳолда, бир пайтлар ёзилиб ғаладонга ташлаб қўйилган асарларга бугун эгалик қилишимиз лозим бўларди. Афсуски, биз бундай ҳолга дуч келмадик. Ўша қайта қуриш йилларида бир талай чойхонабоп асарлар ёзилди. Айни пайтда гурунг ўрнида ўқиса бўладиган, бироз панага тортадиган рўмонлар ёзилди. Уларда ғоя руҳий лиризм билан суғорилди, холос.

Тоталитар даври адабиёт лиризмни унутганди. 60-йилларда кириб келган авлод ижодида лиризмга қисман урғу берилди. Шунда ҳам рангларнинг кўпайиб кетиши фикрни жўнлаштириб қўйди.

Шундай қилиб тоталитар давр адабиётининг асарларига эмас, ижодкорлари кечирган ҳаётга боқиб, ўзни овутишга тўғри келмоқда. Бу даврда яшаган ёзувчининг таржимаи ҳолини варақласанг кишида ачиниш ҳисси уйғонади. Асарни ўқисанг унда яхши шаклланган бир дунёқарашга дуч келмайсан. Ҳаётида учраган шунча қаршилик ва тангликлар дунёқарашига туртки бермаганлигидан ҳайратланасан. Нега? Чунки омма адабиёти шундай бўлади.

Бу давр адабиёти Шарқ адабий маҳсули бўлмиш Ишқни қабул қилди. Шу унсургина уни қўлдан ташлаб юборишга йўл қўймасди. Сўнг бунга Ғарбнинг «свидания» ва ўпишишлари келиб қўшилди. Натижада бундай «ишқ»дан лаззатланган қаҳрамонлар ижтимоий фаолликка ошиқишарди. Кейинчи? Кейин ё тўй, ё «ошиқларнинг» бири ўлади... Бу ҳол ҳам Шарқ, ҳам Ғарб адабий маҳсулларини яхши билмаслик натижаси эди. Демак, тоталитар даври адабиёти Шарқ ва Ғарб маҳсулларини теран ўзлаштирмай туриб юзага келган адабиётдир. Шу маънода уни сиёсат адабиёти дегандан кўра, дунёқараши бир хил рангда бўлган муайян омма адабиёти, деб атаган маъқул. Бу адабиётни қанчалик тузук таҳлил қилсак, эртанги адабиёт тонги шунчалик яқинлашади.

Абдумалик ЁҚУБ

МАЪНАВИЯТ — КУЧ-ҚУДРАТДИР

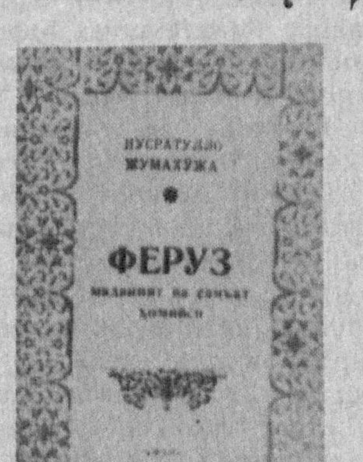

Бугун илмда янгилик яратиш, адабий мерос дурдоналарини ўтган йиллар ғуборидан тозалаб тағин эгасига — халққа қайтариш ва халқнинг улуғ фарзандлари шаънини тиклаш — ҳар қачонгидан кўра шарафли ҳамда сермашаққат ишдир. Турмуш ташвишларидан ортиб қадим қўлёзмаларга кўз нурини тўккан, борига қаноат қилиб, илм билан кифояланган камтар адабиётшуносларнинг меҳнати юқори эътибор ва эътирофларга лойиқ.

Бугунги шарт-шароитлар ўзбек адабиётшунослигининг равнақига бир улуғ илҳом бағишлайди. Бу ҳам бўлса, шўролар тақиқлаган меросимиз намуналарини тарғиб-ташвиқ этиш эркидир. Бу эркин ижодий меҳнатни Истиқлол берди. Ғайрат ва жўшқин меҳнат, энди, қалам аҳлидандир.

Ёш адабиётшунос олим Нусратулло Жумахўжанинг кейинги йилларда Муҳаммад Раҳимхони соний — Феруз шахси, ҳаёти ва бой адабий мероси билан жиддий шуғулланиб келаётганини газетамиздаги чиқишларидан биласиз. Ўтган 1995 йил унинг илмий-адабий фаолияти баракали бўлди. Н. Жумахўжанинг ўзи ёзган ва ҳамкорликда битишган бир йўла учта рисола чоп этилди. Рисолалардан бири **«ФЕРУЗ МАДАНИЯТ ВА САНЪАТ ҲОМИЙСИ»** деб номланган. Унда Н. Жумахўжа Феруз адабий муҳити, шоҳ ва шоирнинг маданият ҳамда санъат ҳомийси сифатидаги фаолияти, бадиий ижод соҳасидаги маҳорат даражаси, сўзни суйган бу султоннинг Муҳаммадризо Огаҳийдек улкан шоир билан устоду шогирдлик муносабати ҳақида мулоҳаза юритади.

«Фан» нашриётида 10 минг нусхада чоп этилган ушбу рисолага филология фанлари доктори А. Абдуғафуров масъул муҳаррир бўлган. Филология фанлари докторлари О. Усмон, Б. Тўхлиев ушбу нашрнинг тақризчилари.

Мамлакатимизнинг энг қадимий ва навқирон воҳаларидан бири Хоразм диёрининг XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср аввалларидаги ижтимоий-маданий муҳитини янгича нуқтаи назаридан ёриттан **«СЎЗДАН БАҚОЛИРОҚ ЁДГОР ЙЎҚДИР»** номли рисолани Нусратулло Жумахўжа Иқболой Адизова билан ҳамкорликда «Ўзбекистн» нашриётида чоп эттирди. Китобда кўҳна Хоразмнинг чор Россияси томонидан истило қилиниши билан боғлиқ тарихий лавҳалар, Хева адабий муҳитининг серқирра истеъдод соҳиблари мероси тадқиқи кенг ўрин олган. Ушбу рисола таниқли олим, профессор Бегали Қосимовнинг умумий таҳрири остида, Зуфаржон Жўраев муҳаррирлигида босилган. Тиражи беш минг.

«ФЕРУЗ. ШОҲ ВА ШОИР ҚИСМАТИ» деб номланган яна бир тарихий-бадиий лавҳаларни ўз ичига олган рисола ҳам ўтган йили «Ўзбекистон» нашриёти томонидан нашр этилди. Давлатёр Раҳим, Шихназар Матрасул ва Нусратулло Жумахўжа қаламларига мансуб бу оммабоп тадқиқодда муаллифлар тарихий ҳужжатларга, манбаларга суянган ҳолда хотиралардан ҳам ўрнида, унумли фойдаланиб, Феруз ҳақида мухтасар илмий-оммабоп портрет яратишган. Рисоланинг қимматли жиҳатлари талай. Хусусан, унда халқимизга таниш бўлмаган нодир суратлар, Ферузнинг чевараси Саида Исмоил қизи, шоир ва тарихчи Баёнийнинг невара лари Ниёзжон ва Зулайҳо Мадаминбек қизларининг боболари тўғрисида айтганлари, шоҳ ва шоир оға-инилари, фарзанд ва набиралари томонидан ёзилган «Ҳафт шуаро» («Етти шоир») номли китоб тўғрисидаги маълумотлар шулар жумласидандир. Шубҳасиз, бу нашр, муаллифлар ҳам эътироф этишганидек, Хиванинг 2500 йиллигига муносиб туёна.

Юртбошимиз айтганларидек: «Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди». Утмиш аждодларимиз меросини халқимизнинг чинакам мулкига айлантириш йўлида тер тўкиб, заҳмат чекаётган адабиётшунослар меҳнати бу — чинакам маънавий бойлик, бахт-саодатга элтувчи меҳнатдир.

О. АҲМЕДОВ

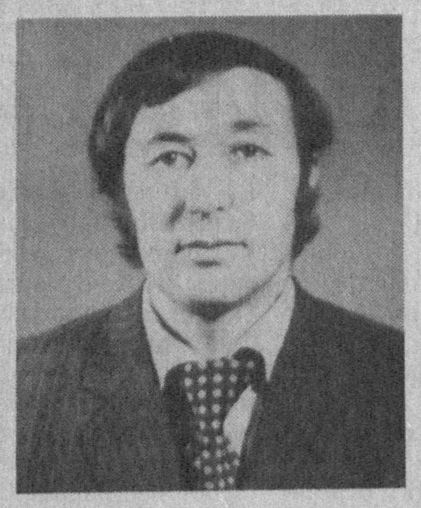

Аҳмад ХЎЖА

СЕН БИР ҲОВУЧ ПОКИЗА НУРСАН...

РАВШАН ФАЙЗ ХОТИРАСИ

Илҳом ила суҳбат қургувчи эдинг,
Кўчани тўлдириб юргувчи эдинг,
Тўй қилсам, ёнимда турғувчи эдинг.
Огоҳ эт бизни бу сирдан, дўстгинам,
Нега кетиб қолдинг бирдан, дўстгинам?
Ул не бало экан, пайингдан чалди,
Не қуюн еприлди, забтига олди,
Наҳот, фарзандларинг жовдираб қолди.
Улар кўз олдимдан кетмас, дўстгинам,
Дилда яра очдинг, битмас дўстгинам.
Сенга ёт эди-ку кибру ёмонлиғ,
Доим бўлардинг-ку сен ҳақ томонлиғ,
Ҳайҳот, дайр бермади нечун омонлиғ —
Дилимда жавобсиз сўроқ, дўстгинам,
Шу сўроқдан бағрим қуроқ, дўстгинам.
Кечир, Қўшработга бора олмадим,
Қабр жойинг кўз ёш-ла қора одмадим,
Тошга бошим уриб ёра олмадим.
Юзга суртолмадим пойинг, дўстгинам,
Кифтимда бўлмади тойинг, дўстгинам.
Сен кетдинг, қолдилар — ўтлиғ сўзларинг,
Ҳаётинг давоми — қоракўзларинг,
Сени унутмаган дўстлар, ўзларинг —
Ҳамон тургандайсан кулиб, дўстгинам,
Бўлиб давраларнинг гули, дўстгинам.
...Ётган тупроқларинг енгил бўлсинлар,
Нурлар сенга майин энгил бўлсинлар,
Ҳурлар, паривашлар сингил бўлсинлар,
Маҳшар тирилажак рўзи, дўстгинам,
Шафоат айласин ўзи, дўстгинам.
Не тонг, инсон умри — омонатдадир,
Руҳинг боқий сенинг — самоватдадир,
Эндиги учрашмоқ — қиёматдадир.
Ўшандан этмасин жудо. дўстгинам,
Раҳматига олсин Худо, дўстгинам!..

ВАТАН ҲАҚИДА ҚЎШИҚ

Ватанлар маржони ичра дурдона,
Олам аро фақат ўзинг ягона.
Қошингда бир умр бўлиб парвона,
Фарзандман, корингга ярасам дейман.
Қўрқаман тушмоқдин сендан йироққа,
Юрак дош беролмас бундай фироққа.
Гўдакдек талпиниб она қучоққа.
Йўғингу борингга ярасам дейман.
Юртим, ғанимларга хор бўлмагайсан,
Дўсту қардошларга зор бўлмагайсан.
Бирон фарзандингга тор бўлмагайсан —
Ғуруру орингга ярасам дейман.
Сенга фидо бўлсин кечган ҳар оним,
Сеники, нимага етса имконим.
Бино бўлсанг, буюк Ўзбекистоним,
Ғиштдек деворингга ярасам дейман...

МУНОЖОТ

Она, кеча сизни тушимда кўрдим,
Афтодаҳол, ғариб, паришон.
Сездим маъюс нигоҳингиздан
Безовталик аломатларин.
Нима бўлди?
Бу безовталик
Замирида не маъно зоҳир?
Пок руҳингиз бўлдими воқиф
Мен йўл қўйган бирон гуноҳдан?
Қишлоқдаги укам, синглимдан
Олмаганим вақтида хабар,
Ёки ҳануз кенжатойимнинг
Қўймаганим қўлин ҳалоллаб
Ранжитдими сизни, онажон?
Дейилмишки, ҳадисда: сира
Қариндошлик риштасин узманг,
Қилолмадим бу гапга амал
Сиздан кейин, ростини айтсам,
Кўтарилди меҳр-оқибат,
Узоқ-яқин қариндошлар-ла
Сиз сақлаган борди-келди йўқ.
Қўшнилар ҳам аввалгидекмас.
Нимагадир уч кундан ортиқ
Сиғмай қолдим она қишлоққа —
Бегонадек ота макон ҳам...
Шу этдими сизни озурда?
Она, сизни тушимда кўрдим,
Нимадандир эдингиз хафа...
Бола-чақа, рўзғордан ортмай,
Ўрни билан бўлиб овора,
Ё эъзозлай олмадиммикан
Сизнинг азиз хотирангизни.
Балки бир зум намоён бўлиб,
Беозор бир ишорат билан
Дилга солиб эзгу туйғулар!
Чорладингиз мени ҳақ йўлга!
Она, дилда турфа савол кўп,
Нима қилай, йўқдир жавоби.
Набирангиз қилган Тиловатларнинг
Боряптими сизга савоби?
Она,
Кеча сизни тушимда кўрдим...

***

Сен бир ҳовуч покиза нурсан,
Фалаклардан келасан учиб.
Фариштасан, малаксан, ҳурсан —
тутиб бўлмас,
Бўлмайди қучиб.
Сен бир ҳовуч покиза нурсан,
Бир руҳдирсан — вужуддан ҳоли.
...гоҳ томоша қиласан хурсанд
Бу бечора ошиқ аҳволим...

Иқтидорли ёзувчиларимиздан Шарофат Ашурова мозийга қайтиб яхши бир ҳикоя битибди. Муаллиф Амир Темурнинг болалик йилларини қаламга олибди. Бўлажак соҳибқирон маънавий раҳнамоси Шайх Шамсиддин Кулол ҳузурида таълим олар экан, илк бора золимларнинг қаттол зулмига тўқнаш келади, митти қалби ларзага тушади.

Аёнки, Шайх Шамсуддин Кулол ҳам султон- ул-орифин Аҳмад Яссавий, валийтарош Нажмиддин Кубро сингари каромат соҳибларидан эди. У бўлажак жаҳонгирга «Темур» дея қутлуғ исм қўйиб берди, мурғак гўдакни дуо қилиб, яратгандан бу норасиданинг иқбол юлдузи мангу порлаб туришини тилади. Тангри таоло иноятн шундоқ бўлди ҳам.

Ҳикояни ўқиб, пири комил Шамсуддин Кулолнинг мазлумлар ҳаққига қилган дуоси нечук мустажоб бўлганини ҳаяжон ичра кузатасиз. Ва муаллиф топган мантиққа ишонасиз. Шарофатнинг ютуғи ҳам шунда.

Шарофат АШУРОВА

ДУО

Ҳикоя

Шайх Шамсуддин Кулол ҳазратлари ҳужрасига кириб келганида, Темур хўрлиги келганидан титраб-қақшаётган бўлса-да, ўрнидан туриб таъзим қилди. Аммо йиғлаб юбормаслик учун овозини чиқаролмади. Ҳазрат унинг руҳий ҳолатини яхши тушунарди. Темур шу тобда қўшни ҳовлида бўлиб ўтган ваҳшийликни таърифлашга ожиз эди. Нафратдан ранги кўкимтир тусга кириб, вужуди беихтиёр титрар, хотиралар исканжасида эзиларди.

— Узингизни қўлга олинг, бўталоғим! Биламен, бул ваҳшийликни, бул ёвузликни кечириб бўлмас! Сарбозларни халқ қўлига топширишларини талаб қилиб, Қозонхон саройига вакиллар юборилди. Улар жазосини олгусидир.

— Ҳазратим, ҳазратим! — сўзлай олмай Темурнинг овози титради, — Турумтой табибнинг кичкинагина қизчаси... ҳали оёққа турмаган норасида... От туёқлари тагида эмаклаб, қочишини кўрганингизда эди! У қўлчаларини бошига паноҳ қилиб, шунақаям чинқирдики!.. Сарбознинг оти жажжигина елкасидан босиб ўтди. Қизалоқнинг.. ичаклари чиқиб кетди!

— Бас, бас! Кечадан буён бул тахлит сўзларни эшитавериб бағирларим эзилиб кетди! Эй, қодир эгам, наҳотки бу хўрликларни кўриб, томошабинликдан чарчамадинг?!

— Ҳазратим, ўз кўзларингиз ила кўрганингизда эрди, сарбозларнинг шодон қичқириғини... Нечук унутай уларнинг масиққан сасларини! Ҳатто отлари мурдалар устида мастона ўйноқларди. Бир от табибнинг очиқ қолган кўзидан босиб ўтди... Бир-бирига ёпишиб қолган мурдаларнинг аланга ичида тўлғанганини кўрганингизда эди!

— Бу сўзларни эшитгунча, қулоқларим батанг бўлса рози эдим! На илож, бу кулфатлар тақдирда бор экан, не ҳам қилардик!

— Йўқ, йўқ. Мени алдаманг ҳазратим! Бу ахир ваҳшийлик-ку?!

Шайх Шамсуддин Кулол кечадан буён Темурни тинчлантиролмай хуноби ошарди. Бир девор қўшниси Турумтой табиб қирқ йиллик умрини жинниларни, руҳий беморларни даволашга бағишлаган эди. Қозонхон лашкарларидан бирини қутурган туя ғажиб у ҳам қутурган. Уша сарбозни даволашни талаб қилишган. Аммо табиб даволашдан бош тортгани учун амир сарбозлари томонидан ваҳшийларча ўлдирилганлар, уйичи, бола-чақаси билан от туёқлари тагида эзган, ўт қўйиб ҳузур қилишган, сўзлари икки бўлгани учун ўч олишган. Бу ваҳшийликни Шайх Шамсуддин Кулол хонадонида пири ҳазратга юкуниб, хизматига келиб юрган Темур дарахт устидан кўриб, қўлидан ҳеч нарса келмаганидан алами келарди. Зулмга чидай олмай асаблари қақшарди. Унинг руҳиятида зўриқиш бўлмасин дея ҳазрат Темурни тинчлантиришнинг бошқа йўлини излади. Токчадаги қалин китобни олди-да, бир саҳифасини сассиз ўқий бошлади. Етти-саккиз ёшлар чамасидаги Темур бироз тинчланиб, секингина бошини болишга қўйди, кўзларини юмди. У уйқуга кетган бўлса-да, елкалари беихтиёр учар, инграр, алаҳсирарди. Ҳазрат саҳифалардан кўз узмай ўқиди. Тинчланиб, пешонасида тер чиқа бошлаган Темурнинг бошини силаганча, Оллоҳдан унга умр, қудрат тилади.

Негадир шу тобда Ҳазратнинг ҳам аламлари бўғзига келди. Чунки Темурнинг зорланиб айтган сўзлари қалбини ларзага соларди. Асрлар давомида тиклаб бўлмас Насафнинг ўтмишини бўзлаб ёд этди. Бу ерда ўтган пири комилларнинг руҳини чорлади. Имом Абу Барокат ибн Аҳмад Маҳмуд ан-Насафий, Абу ал- Мутиъ ан-Насафий, Абу Туроб Нахшабий, Шаҳобиддин Насафий, Нажмиддин Насафий... Уларнинг руҳларидан мадад тилади. Қалб кўзи очиқ шугина гўдакнинг йўлларини ойдин қилишларини ўтиниб сўради. Темур эса узоқ сафардан ҳориб келган жангчи сингари ҳоргин уйқуда ётарди.

* * *

Темур кечаги воқеаларни гўё туш каби эсларди. Ҳамон суякларнинг қисирлашлари, отларнинг мастликиб пишқириши, болаларнинг чинқириғи, навкарларнинг беҳаё ҳайқириқлари, дарахтларга боғланган руҳий беморларнинг фарёдлари, қутирган сарбознинг саси қулоғидан кетмасди. Ҳазрат бомдод намозидан қайтиб, Темурнинг ҳужрасига бош суқди. Ухлаяпти, деган ўй билан оҳиста қадам босди, ёнига чўкди. Пешонасига қўлини қўйди, уйғоқ ётганини кўриб, кулимсиради:

— Уйғондингизми, бўтам? Тура қолинг, иккаламиз бир жойга бориб келамиз. — Темурнинг аъзои-бадани калтакланган каби зирқираб оғрирди. У оғриқларни енгиб, туришга ҳаракат қилди. — Эсингизда бўлса бир сафар тилга олиб эрдим, устазода Али Насафийни, ўша наққош йигитни зиёрат қилиб келайлик.

Улар Ҳазратнинг дарвозасидан чиққанларида Қуёш эндигина ётоғидан бош кўтариб, музаффар нурларини Қаршининг адл тераклари, Жоме масжидининг минораси, Заҳҳок тепаликка пуркамоқда эди. Ҳали қуёш нури барча жойларга етиб улгурмаганидан, соялар эринибгина этакларини Қаршининг харобалари ортидан, томлар орқасидан, муйилишлардан йиғиштириб олмоқда эди. Темур саййидлар маҳалласининг энг кўркам, серфайз кўчаларидан Ҳазратнинг ортидан эргашиб бормоқда. Кўрмаган экан, Қаршидаги барча маҳаллалар ҳам обод эмас, ҳатто қултум сувга зорлари ҳам бор экан. Тош йўллар тугаб, тупроғи тиззага келадиган кулоллар маҳалласи бошланди. Улар анча юришгандан сўнг, деворлари баланд, каттагина дарвозали ҳовлига киришди. Ерда ётган улкан ўймакор дарвоза устида уймалашаётган бир гала ўспиринлар гур этиб ўринларидан турдилар, уларга пешвоз чиқдилар. Улар орасидаги узун бўйли, юзи фариштали мўйлови ўзига ярашиб турган йигирма ёшлар чамасидаги йигит қўлини кўксига қўйганча ичкарига таклиф этди.

— Хуш келибсиз, ҳазратим! Биз фақирларни ҳам ёд этибсиз, қадамларингизга ҳасанот, қандай улуғ кун экан бугун!

— Умрингиз зиёда бўлсин устазода!

— Беҳад бошимизни кўкка етказдингиз, ҳазратим, сўрига марҳамат!

— Саройга аталган дарвозангиз ҳам битмай қолибди. Илоҳим, касбингизга барокат энсин! Аммо ўтиришга имкон кам, ҳай, бир пасгина.

Улар ўспиринлар орасидан чиқиб, сўрига ўтирдилар. Аммо Ҳазратнинг ичида чаёнлар ўрмаларди. Али Насафийни чойини ҳам тўхтатиб, фикрини билдирмоққа интиларди. Аммо уста ҳам Темур каби бўлиб ўтган табиб фожеасидан ўзига келмаган, дардини айтгани сўз тополмасди.

— Ҳазратим, аламимдан ичларим куядур! Наҳот бирон чора йўқ?!

Ҳазрат сўзсиз бош чайқади. Аламларни англатмаслик учун босиқ оғиз жуфтлади. Яккам-дуккам оқ оралай бошлаган соқол-мўйлови ўзига ярашиб, салобат бериб турган Ҳазрат гапни нимадан бошлашни билмай каловланди. Юз-кўзларидан нур эниб турган, қизил юзли, ўрта бўй, қирра бурун, дид билан кийинган, бугунги кунда Қаршининг пири, дабдурустдан тушини айтиб, бировларнинг дилини хуфтон этишдан истиҳола қиларди. Ўтган кеча тушида Али Насафийга унаштирилган Салоҳиддин эшоннинг қизлари Гулгунойни қузғун олиб кетаётганмиш. Бу тушдан хавотирда эди. Бомдод намозига келган саройдаги ҳуфийлардан бири шунга яқин гапни қилди. Амирнинг эшикоғаси — Ибн Ясавурий эшоннинг қизига кўз тикаётганмиш. Ҳазрат подадан олдин чанг чиқаришни истамаса-да, кўнглидаги хавотирдан нимадир рўй бериши мумкинлигини юраги сезарди. Али Насафий эса ҳамон табиб фожеасидан ўзига келолмай, сўзламоқда эди.

— Устазода, эшитиб эрдим, тўй тараддудида экансизлар? Хайрли ишни кечиктирманг, бўтам, иложи бўлса шу бугундан!

Ҳазратнинг кейинги сўзлари устани ҳушёр торттирди.

— Ҳазратим, шундай кунда кўнгилга тўй сиғарми? Боз устига меҳнатларинг эвазига калтаклар ила сийлашсалар, шу ҳам адолатданми?!

— Қон қақшаманг, наққош Али, бизга ҳам осон деб ўйламанг! Масжидни таъмирлаш ҳам, дарвозани битказиш ҳам қочиб кетмайди, тўйга тараддуд кўрмоқ лозим. Ибн Ясавурий Гулгунойга кўз тикмишдур, бўтам!

Бу сўзлардан сўнг Али Насафийнинг нафаси ичига тушиб ўтириб қолди. Бир зумда ранги қорайиб, илојсизликдан атрофга жавдирарди. Ҳазрат тилга олган гаплар рост бўлиб чиқса, табиб фожеаси ҳам ҳалво бўлиб қолади. Наққош ўзи сари бостириб келаётган қуюннинг даҳшатини ҳис этиб, титраб кетди. Неча ойлардан буён висол онларини яқинлаштирмоқ учун эшон ҳазратларининг кўнглини овлайди, масжидини таъмирлайди, саройга нақшинкор дарвоза ясаш учун тиним билмайди. Аммо Чиғатой улусининг қийиқ кўзлари тикилган жой хароб бўлишга маҳкум, култепага айланади. Нафақат муҳаббат боғлари, сон-саноқсиз инсонларнинг ҳаёт бўстонлари кўзғунларга макон бўлгусидир. Ҳали-ку, эшикоғаси экан, ҳатто навкари кўз тиккан жойда омонлик бўлмагай?!.

Али Насафий хаёллардан чўчиб кетди. Бир вақтлар Салоҳиддин эшоннинг исмини эшитганда лавлагиси чиқиб қизарадиган одам, Ҳазратнинг ортидан қолмай эргашди. Ҳазрат ҳам ишни тезлаштирмоқ учун боришга монелик кўрсатмади. Улар таъмирланаётган Жоме масжидининг ёнидан ит қувлаган каби тезгина ўтиб кетдилар. Миноралар устида нақшинлар ёпиштираётган усталар уларнинг ортларидан ҳайратланиб қараб қолдилар. Эшоннинг ҳовлиси ҳам узоқ эмас экан.

— Ўзингизни қўлга олинг, устазода. Эшон ҳазратларини ҳовлиқтириб қўймайлик. Бир пасдан сўнг ортимдан кирасиз. Аммо билиб қўйинг, шу бугун никоҳ ўқилур, тўй ҳам бўлур.

Али Насафий ҳазратнинг сўзларини карахт бўлиб эшитди. Бир сония ҳам кутишга тоқати йўқ эди, Гулгунойнинг ҳужраси томон югурди, шу зайл Ҳазрат иккаласи Темурни унутиб қўйдилар. Темур бирпас ҳовлида ўйнаб ўтирди, сўнг муюлишдаги Жоме масжидининг нақшинкор безакларига маҳлиё бўлганини эслаб, ортига қайтди. Ҳозиргина уста ва ҳазрат билан кетган болакайнинг қайтиб келганини кўрган усталар уни ўраб олишди. Тўй бўлишини эшитиб тинчишган бўлса-да, кўнгилларига хавотир тушиб, қўллари ишга бормай қолди. Темур усталарнинг кўнгилларидаги ғулғулани ҳис этмаганидан парвойи палак, минорани, кунгирадор пештоқларни томоша қиларди.

Масжид минораси анча баланд экан. Тепадан Қаршининг тўрт тарафи кафтдек кўринаркан. Ана, илон изидек чўзилиб кетган қалъа деворлари, маҳаллалар ҳам қуроқ гилам каби бир-биридан ажралиб турибди. Қозонхонанинг саройи ҳам унча узоқ эмас экан, қўриқчилар тош қотган. Ана, дарвозадан отлиқлар чиқишди. Ҳа, Самарқанд дарвозаси томон кетишди... Темур томоша қилишдан зерикди чоғи, Ҳазратнинг ортидан кетди.

Темур эшоннинг ҳовлисига етганда аллақачолн тўй тараддуди бошланиб кетганди. Ҳовлида бир талай одам йиғилибди. Барчаси шивирлашиб гаплашишарди. Расм-русумлар ҳам адо этилди, никоҳ ўқитилди, келин-куёвни отга миндириб, ҳаммаси сассиз Али Насафийникига томон жўнадилар. Рости Темур бундоқ тўйни ҳеч кўрмаган эди. Эндигина Жоме масжидининг ёнига етган эдилар, рўпарадан шитоб билан келаётган сарбозларни кўриб, қадамларини секинлатдилар. Отлиқларнинг йўлбошчиси ёши қирқлардан ўтган, давангирдай, қовоқлари осилган, отбашара одамни танидилар. У ўша ибн Ясавурий, амирнинг эшикоғаси эди. Улар ҳе йўқ, бе йўқ одамлар устига бостириб келардилар. Эшикоға от бошини келин-куёвлар мингашган тулпор устига бурди. Барча ваҳимадан тош қотган эди. Ҳазрат шундай бўлишини билган бўлсада, ўзини йўқотиб қўйди. Нима қиларини билмай, каловланди. Шу тобда Ясавурий Али Насафийнинг башарасига қамчи сермади. Устма-уст тушган қамчи зарбидан Наққош отдан учиб кетди. Уни маҳкам қучоқлаган Гулгуной ҳам унинг усидан тушди. Ҳазрат ўзига келиб, одамларни ёриб олға томон интиларди. Темур оёқ остида қолмаслик учун ҳазратнинг ўнгиридан маҳкам ушлаган эди. Ҳазрат чидай олмади, қўлларини ҳаволатганча, қичқирди:

— Ҳалойиқ, нега қараб турибсанлар! Етар шунча оёқ ости қилганлари!..

Ҳалойиқ шу гапни кутиб турган экан чоғи, бирдан гувраниб олға ташланди. Сон-саноқсиз муштлар ҳаволанди, деворлардан ўпириб олинган кесаклар отлиқларга ёғилди. Бир пасда қийчув, тўс-тўполон бўлиб кетди. Бир тўп навкар ҳалойиқ ўртасида қолди. Улар қуролсиз халқни отлари билан бостирар, аёвсиз саварди. Тўс-тўполонда Гулгуной ўзини қўлга олиб масжид томон қочди. Давангирдай ибн Ясавурий ортидан қувди. Гулгуной оқ рўмолини ҳилпиратиб зиналардан миноранинг юқорисигача чиқди. У эшикоғанинг етиб келишидан қўрқиб, қўлларини ёзганча ўзини ерга ташлади. Халойиқ қичқириб, жимиб қолди. Гулгунойнинг оппоқ рўмоли ва қўйлаги уни ёпиб қолганди. Минора тепасига етиб келган ибн Ясавурий қўлларини ёзганча лол қолган эди. Қамчи зарбидан гангиб, ўзига келган Али Насафий эса туш кўрган каби Гулгуной сари интилди. У кўзлари очиқ, оғиз, қулоғидан қон силқиётган илиққина вужудни бағрига олди:

— Эй, фалак менда қасдинг бормиди?! Бунчалар хўрламасанг, ёғий қўли билан балолар ёғдирмасанг! Ҳалойиқ, ҳолимдан кулинглар, мен Гулгунойни ўлдирдим, ўлдирдим!..

Темурнинг оғриқдан кўз олди қоронғилашиб кетди. Чунки ур-сурда навкарларнинг оти бир оёғини босиб кетди. Шундай бўлса-да, Ҳазратдан қолиб кетмаслик учун оёғини судраб олға интилди. Унинг муккичаси илиққина қон билан тўлиб, сиртига сизиб оқарди. Аммо у Гулгунойнинг жасадини кўриб, эзилиб кетган бармоқларининг оғриғини ҳам унутди. Ҳозиргина Гулгунойни минора тепасида кўрганди. Унинг ҳарир либоси, зар билан ҳошияланган қуббали мурсаги, тақинчоқлари тик келган қуёш нурида кўзларини олиб ялтираганди. Шу тобда отлар тагида қолганда ўзини ташлаган экан, қуролмай қолди. Гулгунойга қўллари етмай қолган ибн Ясавурий ҳеч нарса бўлмагандай ортга қайтмоқчи эди. Аммо Ҳазратнинг фиғони осмонга ўрлади:

— Бас-а!!. — дея бор овозда ҳайқирди у. Темур чўчиб кетганидан оёғининг оғриғини ҳам унутиб, пирнинг оёқларини маҳкам қучди. Ҳазратнинг саси гўё амирларнинг девортешаридай гумбурлаб чиқди. Ва... Яна Шайх оғзидан аллақандай нарса ҳам отилиб кетди. Минора тепасидан қайтаётган эшикоғанинг кийимларига олов ёпишди. У ҳарчанд уринмасин ўт баттар гурилларди. У жон ҳолатда қочиб қутулмоқчидай ортига қараб югурди. Аммо Гулгуной сингари қўлларини ёзганча пастга учиб кетди. Оловда унинг чопони байроқ каби ҳилпиради, сўнг осмонга учиб, кўздан ғойиб бўлди. Олов гўё унинг устидан олингандек, ҳеч жойи куймаган эди. Буни кўриб турган навкарлар ўз жонларини асраб қолмоқ учун отларининг бошини амир саройи томон бурганча, олди-кетига қарамай қочдилар.

Халойиқ кўчаларда дарё каби оқарди. Навкарлар ҳозир жонларини олиб қочган билан, минг бир балоларни бошлаб келиши тайин. Уларни йўлдан қайтармоқ, бегуноҳ одамларни қирғиндан ҳимояламоқ лозим. Ҳазратнинг мияси қақшарди. «Эй, қодир худо, борлигингни кўрсат! Биз гуноҳкор бандаларнинг қўли қон бўлди, кўриб турибсан, золим қони билан булғанди! Яна бир кароматингни дариғ тутма, амир йўлларини бекит, кўнглига шафқат сол, агар кўнмаса халқнинг эмас, менинг жазойимни бер! Чунки мен уларни даъват этдим, ялиниб сўраймен, яна бир марта қўлла!..»

Вақт ўтган сари қўшни маҳаллалардан келиб қўшилаётган одамлар сафи кенгайиб борарди. Шунча халойиқ қуролланган навкар отлари остида янчилишини ўйлаб, ич-ичидан яратганга ёлвориб, авлиё-ю анбиёларга илтижо қиларди. Одамлар сони тобора ортиб борарди. Телбаларча Гулгунойнинг жасадини кўтариб олган Али Насафий ҳамон фарёд чекиб зорланарди. Унинг қўлидан мурдани ҳеч ким ололмасди. Насафийнинг фарёдлари халойиқнинг нафратини баттар аланга олдирганидан, ниҳоятда дарғазаб эди.

Қуёш эса Қаршининг ғарбидаги Зоҳҳоки Марон тепалиги томон оҳиста ёнбошламоқда. Унинг ипак каби майин нурлари Али Насафий қўлида тани совий бошлаган Гулгунойнинг майда ўрим сочларига, заррин мурсагидаги оловранг қуббасига, зебигарданига, тилло суви юритилган сочпупагига, от туёқли кумуш ҳалқасига, заррин кундал кўйлагига акси тушиб, кўзларини қамаштирарди. Қайтган жило бир муддат Темурнинг ҳам кўзига тушиб, аламлари баттар қўзғади. Оғриқдан чидай олмай, афтини буриштирар, жиққа қонга беланган оёғини судраб Ҳазратнинг ортидан қолмасди.

Ҳалойиқ негадир бесаранжом, ваҳимага тушиб қолди. Чунки кўча бошида сон-саноқсиз отлиқ навкарлар шиддат билан улар устига бостириб келарди. Уларни кўрган Ҳазрат жон-жаҳди билан олға интилди, одамлардан ажралиб чиқди. Унинг ўнгиридан маҳкам ушлаб келаётган Темур ҳам одамлар орасида қолди. Отлиқлар эса бостириб келардилар. Ҳазрат чўккалаганча қўлини кўккка чўзди:

— Эй, Қодир Эгам, яна бир бор қўлла! Ахир қачонгача томошабин бўлиб турсин? Қуюн каби бостириб келаётган ёғий йўлларини тўс! Ишончларимни, нолаларимни поймол этма, ёлвориб сўраймен, пирларим, мададкорларим, руҳларингиздан ўргилай, ёлғизлатиб қўйманг!..

Негадир шиддат билан бостириб келаётган лашкарнинг отлари пишқириб тўхтади. Улар қуролсиз ҳалойиқни от туёқлари тагида янчиб, бошларини олмоққа шайланиб келмоқда эдилар. Ҳарчанд уринмасин отлар ортга тисарилар, олд оёқларини адл кўтарганча пишқириб бошларини сарак-сарак қилиб, бир қадам ҳам олдинга босмасди. Ҳазрат эса ҳамон қўлларини кўкка узатганча тинимсиз нола қиларди. Темур ҳалойиқ орасидан чиқиб олиш учун олға интилар, бақириб йиғлар, тиззасигача қонга беланиб илгари суриларди. Аммо олдинга отилиб чиққан Темур нимагадир урилиб, ортга тисарилди. Назарида кўзга кўринмас ойнага урилгандек Ҳазратнинг ёнига югуриб ўтолмади. Лашкарбошининг фиғони фалакка ўрларди:

— Эй, Шайх, қоч йўлдан, туёқлар тагида эзилиб кетасен!

— Сўзларимга қулоқ ос, лашкарбоши! Табиб билан Эшон ҳазратларининг қотилларини халқ қўлига топшир! Бас, ҳаддингдан ошма, тавқи лаънатга қолгайсен!

— Сен нечун бу қадар шарт қўймоқни одат қилдинг Шайх? Тушингни сувга айт!

— Илож қанча, тушни сувга айтоқ учун дарё даркор!

Шу тобда гўё бир дарё тўлқини олтларнинг ўмганига урилди. Совуқ сув томчилари навкарларнинг юзларига сачраб, мўъжизадан ҳушларини йўқотдилар. Аммо лашкарбошининг оти олдинга ҳам, орқага ҳам юролмай гир айланарди. Тулпор тор сайисхонага кириб қолган каби сапчир, қўрқувдан ўзини у ёқдан-бу ёққа урарди. Лашкарбоши ҳам ваҳимада қолди:

— Шайх жаноблари, бу нима қилганингиз, биздан нима истайсиз?!

— Бу пирлари, арвоҳлари қўллаган менинг юртим! Унинг фарзандларига хиёнаткор навкарларингни топшир. Топширмас экансен, дарёга ғарқ бўлурсен!..

Табиб хонадонини кўкка совурган, Али Насафий тўйини азага айлантирган навкарлар халқ қўлига топширилди. Ҳазрат шундан сўнг кўкка чўзган қўлларини туширди. Пишқириб оқаётган дарё аста секин пасайди, кўздан ғойиб бўлди. Лашкарбоши отининг бошини сарой томон бурганча жон ҳолатда қамчи босди. Темур ҳам суяниб турган девори қулагандек олдинга қалқиб кетди. Темур Шайх ҳазратларининг бағрига отилди. Ҳалойиқ дарё каби кўпирди. Ҳазратни олқишладилар, «роси-русти» сўзларини такрорлардилар. Ҳазратнинг чўян каби қизиган танасидан ҳарорат кўтариларди, аъзойи баданидан тер қуйиларди, Темур ҳазратнинг бағрида гўё ёмғирда увиган каби буюмлари нам бўлиб кетди. Шайхнинг афти-ангори таниб бўлмас даражада ўзгариб кетганди. Оқиш юзи, қизғиш ёноқлари ўрнини кўкимтирлик эгаллаганди. Ҳатто зўриқишдан кенгайиб кетган бурунлари атрофи, бўйин томирлари ҳам қонталаш ҳолга келганди. Унинг вужуди тинимсиз титрар, йиқилиб тушмаслик учун Темурни маҳкам қучиб олганди. Гўё вужудидан чиққан олов қўлларига ёпишган каби, бармоқларининг учидан тирқираб сув чиқарди...

Комил АВАЗ

ФАРДЛАР

Яккаликда кўрдим гўзал иншони,
Яккаликдур мукаммаллик нишони.

Севдигим сендур мани жон Ватаним,
Сенга бўлсин бахшида жон ва таним.

Тириклик, бор жами жонзот ерники,
Ер, севдигим, муҳаббатим дерники.

Дунё борки, бани одам бахт излар,
Бахтиёрки, тавба, у ҳам бахт излар.

Тун зимистон бўлса ҳам ўз нури бор,
Ҳар ошиқнинг қибласи — ўз тури бор.

Тавба дерлар, озмас кумуш, олтини,
Қўша билмаса ҳам бешга олтини.

Пинҳон бўлса, қалбга туйғу тошади,
Воқиф бўлса, иштибоҳлар ошади.

Гар ишда йўлдошим, улфатим доно,
Нодон сўзидан ҳам топдим гоҳ маъно.

Суянмасанг мисли таянч, у ўра,
Суянсанг ўрнида бир чуқур ўра.

Азал дўстлик оятлари муаззам,
Ҳеч оятсиз ўтганларга йўқ малҳам.

Ғийбат неча тубан, асфал бўлса ҳам,
Харидори ҳеч замонда бўлмас кам.

Ҳамма дер тиладим тинчлик, омонлик,
Бир кимса йўқ — қилдим деган ёмонлик.

Беҳимматнинг яхшилиги беомон,
Таъна этар ўтмасданоқ бир замон.

Кўзинг юмиб бош етганча ёстиққа,
Тушунмассан ёлғончида ростлиққа.

Эшитмай дер эр отини хотини,
Хотинлар бор эру элнинг отини.

ИЗОҲЛАР:
ўра — устун.
ўра — чуқур.
асфал—паст, қуйи.

СОҲИБҚИРОН ВА УНИНГ САЛТАНАТИ

Боши биринчи бетда

Истиқлолимиз шарофати билан ўтмиш тарихимизнинг ноёб саҳифаларидан жой олган, халқ, мамлакат бирлиги ва барқарорлиги, унинг иқтисодий ва сиёсий тараққиёти, фан ва маданияти равнақи йўлидаги хизматлари билан тарихда катта из қолдирган улуғ зотлар ҳақида китоблар, рисолалар ёзиладиган бўлди. Собиқ совет даврида ноҳақ қораланган ҳазрати инсон, буюк саркарда, феодал жамиятининг йирик давлат арбоби, фан ва маданият ҳомийси, соҳибқирон Амир Темур ана шундай улуғ зотлардан эди.

Собиқ совет тарихшунослик фанида Амир Темур фаолиятининг фақат бир томони, яъни унинг жаҳонгирлик фаолияти ёритилди. Амир Темур ўз замонаси — феодал жамиятининг типик вакили сифатида коммунистик мафкура томонидан ўтмиш меросга қарши қаратилган ташвиқот объекти бўлди. Шунинг учун ҳам 1960 йилларнинг иккинчи ярмида ЮНЕСКО раҳбарияти собиқ иттифоқнинг бош вазири А. Н. Косигинга Амир Темур даври санъати ва маданияти бўйича халқаро анжуман ўтказиш ҳақида тайёргарлик кетаётганлиги, бу анжуманни Амир Темур давлатининг пойтахти Самарқандда ўтказиш режаси борлиги, тадбирда совет тарихчиларининг фаол иштирок этишлари ҳақида таклиф этганда, бош вазир розилик билдириб, СССР Фанлар академиясидан маълумотнома талаб қилади. Аммо СССР ФА Темур ҳақида совет тарихшунослигида ҳукм сурган салбий уйдирмани ЮНЕСКОга расман маълум этиш масъулиятини Ўзбекистон Фанлар академиясига юклайди.

Ўша йилларда академияда ижтимоий-гуманитар фанларнинг сардори академик И. Мўминов бу масъулиятни ўз зиммасига олишдан чўчимайди. Чунки Марказ Темур ҳақида тарихий ҳақиқатни ўрганиб, бўлажак халқаро анжуманга пухта тайёргарлик кўришни тавсия этган эди.

Бу ҳақда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг махсус қарори ҳам чиқади. Кўпгина олимлар И. Мўминов атрофига тўпланиб, Амир Темур ҳақидаги бирламчи манбалардан баъзи бирларини кўриб чиқишга ҳам улгуришади. 1968 йили Самарқандда «Темур ва темурийлар даври санъати ва маданияти» мавзуида халқаро анжуман бўлади. Академик И. Мўминовнинг ана шу анжуманда қилган маърузаси рисола тарзида чоп этилади. Бироқ ҳеч қанча вақт ўтмай, совет сиёсатига хос нохолислик туфайли Амир Темур шахсига бўлган муносабат яна эски изига тушиб, И. Мўминов бу найрангбозлик қурбони бўлади.

1975 йил февралида Москвада Ўрта Осиё республикалари минтақавий тарихининг макети муҳокамасига бағишланган анжуманда камина И. Мўминов билан бўлган мунофиқона ўйиндан яхши хабардор бўлганим ҳолда, Темур ҳақида коммунистик мафкурага зид тарзда нутқ сўзлашга жазм қилдим. Бироқ анжуман раиси академик А. Л. Нарочницкий ўша нутқдан сўнг дарҳол мажлисга танаффус эълон қилиб, аввал айбсиз айбдордан, сўнг Ўзбекистон делегациясидан кечирим сўраб нутқ сўзлашни талаб қилди. Мен, албатта, розилик бермадим. Лекин Ўзбекистон делегацияси аъзоларидан икки киши сўзга чиқиб, авф сўрашди. Мажлис давомида кўп шов-шувлар бўлди. Ватанга қайтгач, коммунистик мафкура ҳукмрон бўлган жамиятда дил истаги ҳеч қачон тил қуролига айлана олмаслигини тушундим. Мана, эндиликда мустақил Ўзбекистон юртбошиси ўзига хос жасорат билан Тошкентнинг юрагида соҳибқиронга ҳайкал қўйдирди, хиёбонни унинг номи билан аташга жазм этди. Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини кенг нишонлаш ҳақида давлат қарорини қабул қилди, 1995 йилнинг ноябрида ЮНЕСКОнинг 28-бош конференциясида Темур таваллудининг 660 йиллигини халқаро миқёсда нишонлаш ҳақида махсус қарор қабул қилинишига эришди. Президентимиз И. А. Каримов фармони билан 1996 йил Амир Темур йили деб эълон қилинди. Бу ўзини англаш жараёнини бошидан кечираётган халқнинг асрий орзу-умидларини рўёбга чиқариш йўлидаги саъй-ҳаракатдир; бу бой тарихимиз ва маданий меросимизнинг ибратли анъаналарини ўрганиш асосида миллий мустақиллик мафкурасини бугунги ва келажак авлод онгида шакллантиришга қаратилган ғамхўрликдир.

Ана шу ғамхўрликдан илҳомланган республикамиз олимлари, фозилу фузалолари, бадиий ижод соҳиблари кейинги 2-3 йил ичида соҳибқирон Амир Темур ҳақида бир қанча китоб ва рисолалар чиқаришди, илмий мақолалар эълон қилишди. Тарихчилардан профессорлар Шоди Каримов ва Рустамбек Шамсутдиновнинг «Соҳибқирон Амир Темур ва унинг салтанати» номли китоби ўтган йили «Андижон» нашриётида профессорлар Ҳ. Бобобеков, Қ. Парпиев таҳрири остида 1000 нусхада чоп этилди.

Китоб мундарижасига кўра икки қисмдан иборат. Асарнинг биринчи қисми «XIV асрнинг иккинчи ярмида ва XV асрда Марказий Осиё халқлари», деб номланган. Бу қисм етти бобдан иборат. Уларда муаллифлар Темурнинг болалик ва ўсмирлик йиллари, унинг тарих саҳнасига кўтарилиши, Самарқанд тахти учун кураш, буюк Туркистон ҳудудида марказлашган феодал давлатининг ташкил этилиши масалалари, соҳибқироннинг Эрон, Ҳиндистон ва Кичик Осиёга қилган ҳарбий юришлари, мамлакатнинг ички ҳаёти ва ниҳоят, Амир Темурнинг саркардалик фаолияти ҳақида жуда равон ва жозибали сўз юритадилар. Нашрнинг бу қисми китобхон томонидан қизиқиб ўқилишига шубҳа йўқ. Ўқувчи қалбида эса Амир Темур ҳақида аниқ тасаввур пайдо бўлади.

Китобнинг иккинчи қисми «Темурийлар сулоласи ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳр ва Хуросон (XV аср)» деб номланган. Бу қисм ҳам етти бобдан иборат бўлиб, муаллифлар аввал Темур салтанатининг парчаланиш сабаблари, Шоҳрух ва Улуғбек Мирзо ҳукмронлик қилган давр ижтимоий-иқтисодий ҳаётига оид воқеаларга тўхталадилар. Бу қисмида яна Темур сиймосидаги бунёдкорлик фазилатлари ҳақида гап кетади. Темурийлар давридаги Мовароуннаҳр ва Хуросонда юз берган буюк юксалиш — маданий ҳаёт, меъморчиликнинг бекиёс кўлами, илм-фаннинг ривожланиши юксалишнинг энг юқори чўққиси эканлигидан далолат беради. Бу юксалишларнинг натижаси сифатида Самарқандда Улуғбек академиясининг ташкил этилиши ва унинг фаолияти, тарихшунослик, бадиий адабиёт ва уларнинг намоёндалари ҳақида, китоб санъати ва ҳаттотлик, тасвирий ва мусиқий санъат ҳақида китобда умумий тасаввур берилади.

Муаллифлар Темур ва темурийлар даврида исломнинг ўрнига, собиқ совет тарихшунослигидан фарқли ўлароқ, тарихий изчиллик билан ёндошишган. Маънавий маданият мавзунинг якунида Хўжа Баҳовуддин Нақшбанд ва нақшбандия тариқати ҳақида, бу тариқатнинг изчил издошларидан Хўжа Аҳрор Валий тўғрисида маълумот берилган. Ушбу қисмда Алишер Навоий замонасининг темурий ҳукмдорларидан Ҳусайн Бойқаро ва унинг даври ҳақида ҳам қисқа маълумот келтирилган. Муаллифлар бобурийларга темурийлар сулоласининг давомчиси сифатида холис ёндошганлар.

Амир Темур тарихда ўтган ҳукмдорлар орасида буюк инсонлиги билан ажралиб туради. Шу билан бирга у жуда мураккаб шахс ҳамдир. Шунинг учун унинг шахсига баҳо берганда ўтмиш ва замонамизнинг тарихчи ва сиёсатчилари ўз халқи, мамлакати манфаати нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда унга объектив ва субъектив баҳо берганлар. Ҳатто Темур ва темурийлар даврининг тарихчиларидан Низомиддин Шомий ва Шарафиддин Али Яздий ўз «Зафарнома»ларида Амир Темур фаолиятига бир хил ёндошсалар, Темур юришларида қатнашиб, ҳаётнинг аччиқ-чучукларини татиб кўрган Ибн Арабшоҳ Амир Темурга нафрат кўзи билан қараб, тарихий асар битган. Султон Боязид тазйиқидан Темур туфайли қутулиб қолган Марказий Оврупо давлатлари ва уларнинг тарихчилари тасаввурида эса Амир Темур сиймоси буюк давлат арбоби ва халоскор саркарда, илм-фан ҳомийси, буюк бунёдкор сифатида гавдаланган. Рус тарихчиларидан машҳур шарқшунос олим, профессор А. Ю. Якубовскийнинг Темурга берган баҳоси эса таҳсинга сазовордир: «Тўхтамишнинг ҳужуми Москов шаҳри ва вилоятини оғир жароҳатлади. Кастромадан талон-торож этилган Московга қайтиб келган Дмитрий Донской учун 1382 йилнинг кузи унинг ҳаётидаги энг оғир кунлар бўлди, чунки у ўша кезларда Тўхтамишга қарши бирон чора кўришга тамоман ожиз эди. Лекин Амир Темур бошқалар қила олмаган ишни қилди. 1391 йили Тўхтамишхонга қарши қўшин тортди ва ўша йилнинг 18 июнида Самара билан Чистопол оралиғида жойлашган Кундузча деган жойда Тўхтамишни тор-мор этди...

1395 йили Терек дарёси бўйида бўлган жангда Амир Темур Тўхтамишнинг катта армиясини чил-парчин қилди. Бу зарбадан кейин Олтин Ўрда ўзини бошқа ўнглай олмади.

«Темурнинг Тўхтамиш устидан қозонган бу ғалабаси, — дейди А. Ю. Якубовский, — нафақат Ўрта Осиё ва шарқий-жанубий Оврупо, балки Русия учун ҳам катта аҳамиятга эга эди». Худди шундай фикрни машҳур рус тарихчиси М. С. Соловьев ҳам айтган эди.

Ш. Каримов ва Р. Шамсутдинов китобининг сўзбоши ўрнида берилган «Амир Темур — буюк ва мураккаб шахс» бобида ана шу масалалар ҳақида гап кетади.

Соҳибқирон Амир Темур XIV асрнинг 60-йилларида Мовароуннаҳрда тарихий ўта мураккаб вазиятда сиёсат майдонига чиқди. Муаллифлар бу вазиятни жуда яхши таҳлил қилишган. Дарҳақиқат, ўша йилларда ўлкада юз берган парокандалик ва ўзаро феодал урушлари мамлакат ва халқ тинкасини қуритган эди. Мовароуннаҳр яна жете мўғулларининг хони Туғлуқ Темур қўл остига ўтиб қолиш хавфи туғилган эди. Ўлкада юз берган бу ўта мураккаб вазиятда феодал тарқоқликка барҳам бериш, марказлашган кучли давлат барпо этиш ҳамда мўғуллар истибдодидан озод бўлишига интилиш ғояси кун тартибига қўйилганди. Халқнинг ана шу орзу-умидларини биринчилар қаторида тушунган феодал жамияти аристократия вакилларидан бири Темурбек бўлди. Бироқ муаллифлар Темурга хос ана шу нисбатни Кеш ҳокими Ҳожа Барлос сиймосида кўришган (18-бет). Аслида эса Низомиддин Шомийнинг гувоҳлик беришича, Ҳожа Барлос мўғул хони босқинидан қўрқиб, Кешни ташлаб, Хуросонга қочади.

Китобнинг иккинчи қисмида муаллифлар темурийлар давлатининг ижтимоий-иқтисодий ҳаёти ҳақида сўз юритиб, ерга эгалик қилишнинг турли кўринишларига яхши таъриф беришган. Ўқувчида давлат ерлари (мулки девоний), хусусий ерлар, вақф ерлари ҳақида тўғри таассурот қолади. Аммо жамоа ерларининг анъанавий моҳияти очилмай қолган. Хусусий ерлардан (мулк ерлари) шариат қонунига кўра ажратиладиган ушр — закот солиқ деб хато таърифланган. Шунингдек, тоғли ва тоғолди туманларида ҳашар маъносида ишлатиладиган «бегар» ҳам солиқ деб таърифланган.

Асарнинг 100-101-саҳифаларида Амир Темур валиаҳд қилиб катта ўғли Жаҳонгир Мирзони лойиқ топган эди, аммо у бевақт вафот этгани учун унинг ўрнига набираси Халил Султонни валиаҳдликка бирдан-бир муносиб номзод деб ҳисоблайди, дейилган. Аслида ундай эмас. У Жаҳонгир Мирзонинг ўғли Муҳаммад Султонни валиаҳдликка лойиқ деб топган. Афсуски, Муҳаммад Султон ҳам бобосидан олдин, 1403 йилда вафот этгандан сўнг, валиаҳдлик Пирмуҳаммадга қолади. Аммо Амир Темур 1405 йил, 18 февралда Ўтрорда вафот этганда валиаҳд Пирмуҳаммад қўшин сафида Утрорда йўқ эди. Бундан фойдаланган Халил Султон (Мироншоҳнинг ўғли) қуролдош амирларга суянган ҳолда Муҳаммад Султоннинг 9 яшар ўғли Муҳаммад Жаҳонгирни номигагина ҳукмдорликка кўтариб, ҳокимиятни ўз қўлига олади.

Муаллифлар «Чингизхон тўдалари томонидан батамом кули кўкка совурилиб, вайронага айлантирилган Афросиёб Темур ва темурийлар даврига келиб, иккинчи ҳаётини бошлади», деб ёзишган. Аммо Чингизхон ваҳшийлигидан сўнг Афросиёб қайта тикланмади. Афросиёбда ҳаёт бир умрга сўнди. Темур ва темурийлар даврида Самарқанд шаҳри Афросиёбдан жанубда, ҳозирги эски шаҳар ўрнида қад кўтарди.

Мўғулистон хони Туғлуқ Темур китобда Тўқлуғ Темур деб хато келтирилган. Муаллифларнинг Улуғбек расадхонаси қошида бой кутубхона бўлиб, унда 160 минг китоб сақланган, деган хабарида бироз муболаға бор. Улуғбек кутубхонасида, тарихий манбаларнинг тасдиқлашича, ҳаммаси бўлиб 15 минг китоб бўлган.

Китобдаги жиддий хато — муаллифлар томонидан француз ёзувчиси Марсел Брийоннинг 1905 йили Темур номидан чоп этилган «Мен ким, фотиҳ Темур» асарини Амир Темур қаламига мансуб асар, деб ишонишларидир. Китобда Амир Темур давлатининг асосий қонунлар мажмуаси сифатида келтирилган «Темур тузуклари» ҳам Амир Темур қаламига мансуб асар, деб тушунилган. Аммо бу масалада жаҳоннинг темуршунос олимлари орасида ҳали бир тўхтамга келингани йўқ. Кўпчилик асосли равишда ушбу асар битилган даврни XVII аср билан боғлайдилар ҳамда уни Темур давлатининг асосий қонунлар мажмуаси сифатида бобурий шаҳзодалар учун яратилган йўриқнома эканлиги тан олинган.

Юқорида келтирилган хато ва камчиликлар асар мазмунига ҳеч қандай путур етказмайди. Уларнинг баъзилари соҳибқирон фаолияти билан боғлиқ бўлган тарихий манбаларнинг ҳали етарли даражада ўрганиб чиқилмаганлиги билан боғлиқдир.

Мана, эндиликда ўзбек тарихшунослик фанида, янги илмий йўналиш — темуршунослик шаклланмоқда. Темур ва темурийлар даврига оид бирламчи қўлёзмалар ўзбек тилига ағдарилиб, чоп этилмоқда. Қисқаси, соҳибқирон бобокалонимиз ҳақидаги объектив тарихий ҳақиқатни излаш бошланди. У эндиликда фақат фотиҳ Темур эмас, балки буюк бунёдкор, ҳақиқат ва адолат ҳомийси, мамлакат ва халқ тинчлиги, фаровонлиги йўлида жонини фидо этган ғамхўр ҳукмдор, улуғ инсон сифатида гавдаланмоқда.

Профессорлар Ш. Каримов ва Р. Шамсутдиновнинг бу асари шу туркумдаги, шу йўлда қўйилган дастлабки қадамлардан биридир.

Аҳмадали АСҚАРОВ,
ЎзРФА академиги

УЙҒОНИШ ДАВРИ ЗИЁЛИСИ

ЁДНОМА

Мирмулла Шермуҳаммад ўғли асримизнинг 30-йилларида етишиб чиққан диди нозик ва фикри теран зиёлиларимиздан бири. Ёзувчи ва шоир, ташкилотчи ва журналист ҳамда театр танқидчиси, машҳур педагог Мирмулла Шермуҳаммад ўғли бутун онгли ҳаётини ўзбек миллий маданияти, маорифи, матбуоти ва театр санъати ривожига бағишлаган эди.

1886 йилда Тошкент шаҳрида туғилган, Мирмулла Шермуҳаммад ўғли ҳақида Чимкентнинг Сайрамида истиқомат қилаётган 105 ёшли Карим ота Абдулҳаким ўғли шундай ҳикоя қилдилар:

— Мен бу улуғ инсон билан 1914 йилда «Садои Туркистон» газетаси идорасида Мирмулла билан учрашувимиз ва мулоқотларимиз кейинчалик авж олди. Мен у кишининг уйларига, у бизникига тез-тез бориб турар эдик. Аниқ эсимда, отаси — Шермат ака ўта зукко эдилар. Оилада уч ўғил ва бир қиз — Мирмулла, Мирмуслим, Мирмуҳсин ва кенжаси қиз эди, кейинчалик уни шоир Машриққа — Элбекка турмушга беришган.

Мирмулла мадраса таълимини олган, ўз отаси қўлида «Қуръони карим» сабоғини ўтаган эди. У намоз ўқирди, чиройли оҳангда тиловат қиларди. Укалари уни жуда ҳурмат қилишар, чизган чизиғидан чиқмас эдилар. Мирмулланинг кўплаб ҳикоялари ва шеърларини «Туркистон вилоятининг газети» ҳамда «Садои Туркистон»да ўқиганман. 1919 йил бўлса керак, унинг Дукчи эшон қўзғолонига бағишлаб ёзган бир қалин рўмони қўлёзмасини ҳам ўзидан олиб, бир-икки бўлимини ўқиганман. Николай ва унинг генераллари Куропаткин, Скобелев кабиларни жуда боплаб тасвирлаган, уларнинг қонхўрликларини очиб ташлаган эди. Китобнинг номи ёдимда йўқ. Мирмулла ака жуда самимий ва тўғри сўз одам эди. Уларникига Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Элбек, Назир Тўрақуллар келишарди. Улар Мирмуллани ўзларига устоз деб билардилар. У татарча, озарбойжонча, туркча газета ва журналларни ўқиб, ўзбекчага ўгирарди. Уйида Эрон ва Афғонистондан келтирилган китоб ва журналлар тахлоғлиқ турарди. У нимаики обрўга, ҳурматга эга бўлган бўлса, фақат саводхонлиги ва зукколиги орқасидан бўлди. Афсус, ёш ўлиб кетди. Ҳамон эсимда 23 йилнинг иссиқ куни вафот этган эди. Августнинг охирлари ёки сентябрнинг бошлари бўлса керак таъзиясида қатнашганман. Отамозорда одамнинг кўплигидан ўтиришга жой қолмаган эди. Марosимга ҳукумат раҳбарларигача келишгани ёдимда...»

Атоқли тарихчи олим, 95 ёшлик Очил ота Қодирий ҳам жуда кўплаб тарихий воқеаларга шоҳид бўлганлардан. «Мен Мирмулла ака билан 21-йилнинг баҳорида Самарқандда — «Маориф уйи»да танишганман, — дейди у. Мирмулла шоир қотмадан келган, узун бўйли, чайир юзли, узун иякли, кўзлари маънили боқувчи инсон эди. Унинг эгнида кўпинча йирик чизиқли ўзбекча беқасам

чопон ва думалоқ қора чақмоқ телпак бўларди. Қора хиром этик кийиб юрарди. Ёз ойларида кўкраги очиқ узун оқ яктак кийиб, устидан белбоғ боғлаб юргувчи эди. У кишиларга ниҳоятда меҳрибон, ростгўй, ўта самимий одам эди. Туркий тилларни яхши билар, араб ва форс тилларида бемалол гаплаша оларди. Мирмулла ака ҳамиша қўлтиғига газета ва журналларни тиқиб юргувчи эди. Унинг шеър ва ҳикояларини «Қизил байроқ», «Ишчилар дунёси», «Нажот» каби нашрларда ўқиганман. «Ишчилар дунёси» журналининг ташкилотчиси ҳам шу Мирмулла ака бўлганлигини яхши биламан».

Мирмулла Шермуҳаммад ўғли ташаббуси билан ташкил этилган «Ишчилар дунёси» журнали оз муддат чиққан бўлса-да, унинг доирасига Зиё Саид тили билан айтганда, «Яқин ёзувчилар — Мулла Ғози Юнус Муҳамммад ўғли, Ғулом Зафарий, Ишчи, Лазиз Азиззода, Муҳаммад Юсуф Маҳамадали ўғли, Мирмашриқ Мирюнус ўғли — шоир Элбек, Мусулмон ўғли «Мирмулла Шермуҳаммад ўғли» каби йирик журналист ва ёзувчилар жалб этилган эди. (Ўзбек вақтли матбуоти тарихига материаллар. Т., 1927, 37-бет.)

Мирмулланинг шеърларида юксак ҳарорат, кулгили кесатишлар, қочириқлар кўп. Фикримизнинг исботи учун шоирнинг 1915 йилда «Садои Туркистон» газетасининг 10 июн сонида босилиб чиққан «Бир шоирнинг сотқинлиги» шеърини келтирамиз:

Ўттуз уч кун саҳро кезиб шоир бўлдим,
Шоирликнинг йўллариғо моҳир бўлдим.
Тоғлиқ, отлиқ, маймун бошлиқ шуҳрат бирлан,

Кўб ишларни билиб олиб усто бўлдим,
Чечак бўлиб булбул бирлан ошно бўлдим.
Илҳомлашиб, олийлашиб учар бўлдим,
Баъзиларда булбул қочар мендан безор,
Ундан кейин «ола қарға» дўсти бўлдим.

Мирмулла Шермуҳаммад ўғлининг кўплаб шеърлари Октябр инқилобидан олдин «Ҳуррият», «Садои Туркистон», «Самарқанд», «Турон» «Кенгаш», «Нажот» сингари газеталарда чоп этилган. «Ҳуррият»да босилган «Ғофил бандалар», «Садои Туркистон»да босилган «Икки юзли», «Самарқанд»да берилган «Иймон керак», «Дунё илмига саёҳат», «Кенгаш»да эълон қилинган «Уйлаб келинг» сингари шеърлари шулар жумласидандир.

Инқилобдан сўнг эса шоирнинг ижоди кўпроқ ҳикоячилик ва театр танқидчилигига доир муаммоларга қаратилган. «Қизил байроқ», «Туркистон» газеталарида унинг қатор ҳикоялари босилиб турди. Ҳажвий ҳикояларидан «улуғ байрам», «турмуш кўринишлари», «Коммунизм чечаклари» ва бошқалар атоқли шоир ва педагог Элбекнинг 1925 йили Ўзбекистон Давлат нашриётида босилган «Гўзал ёзувлар» дарслигига киритилган. Шунингдек, ушбу дарсликнинг 75-78-саҳифаларида «Тикон»имзосида берилган «Эй қубиз» сарлавҳали шеър ҳам Мирмулла қаламига мансуб.

Текширишлар шуни кўрсатадики, Мирмулла ўзининг қисқа умри давомида ўзбек миллий маданияти ва маорифи соҳасида жуда катта ишлар қилиб улгурди. 1912-1920 йилларда олган қалам ҳақлари ҳисобига Тошкентда дастлаб рус-тузем мактаби ва кейин икки босқичли дунёвий илмлар ўргатувчи «Эски мактаб» очган, бунда ерли халқ болаларига сабоқ берган. Мактабда Ҳожи Мўйин, Элбек каби ойдинлар, Шорасул Зуннун сингари педагоглар она тили ва ахлоқдан дарс ўтишган

Мирмулла Шермуҳаммад ўғли халқимиз орасида жуда катта нуфуз орттирган педагог эди. Маориф институтида ва бошқа турли муаллимлар курсларида тил ва мумтоз адабиётдан сабоқ ўргатган аллома бўлганлар.

Ўзбек журналистикаси ва таржимачилигининг дарғаларидан бири, ҳозирда 87 баҳорни қаршилаган, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Шербек Алиев, ўрис тилидаги адабиётлардан фойдаланишни Мирмулла акадан ўрганганман, — дейди. Мирмулла аканинг саховати ва акалик ёрдамлари билан укалари — Мирмуслим, Мирмуҳсин Шермуҳаммадлар ҳам журналист ва ёзувчи олий малакали, юксак дидли зиёли бўлиб етишганлар. У Маннон Рамзи ва Шокиржон Раҳимий, Носир Саид сингари журналист ва ёзувчиларга ҳам раҳнамолик қилган.

Мирмулла Шермуҳаммад ўғли 1923 йил 13 сентябрда бевақт вафот этган. «Туркистон» газетаси 3 октябр, сонининг бутун бир саҳифасида журналист ва ёзувчи Уктамнинг «Мирмулла Шермуҳаммад ўғли. 1886-1823» сарлавҳаси остида шоир таъзиясига доир мақоласи чоп этилганди.

Шоир бир шеърида «Садо айлаб нидо қилгил, замон албатта уйғонсин!» деб ёзган эди. Мирмулла Шермуҳаммад ўғли ва унинг сафдошлари ёққан маърифат чироғи ўз самарасини берди. Ватан озод бўлди. Шундай кунларда истиқлол фидойиларини ёд этиш бизнинг бурчимиздир.

Ҳайдарали УЗОҚОВ

Суратда: Мирмулла Шермуҳаммад ўғли. 1921 йил, Самарқанд. (3х4 смли фотосурат асосида рассом Маҳмуд Жўра чизган расм. Сурат биринчи марта эълон қилинмоқда.)

ФАҚИРЛИК ВА ПОКЛИК

Фақирлик қаноат, сабр-тоқат қилмоқ демак. Бу ҳақда ҳадиси шарифда шундай дейилади: «Алқанаату қанзун ла йафна» — «Қаноат туганмас хазинадур». Ушбу ҳадисга Алишер Навоий ҳазратлари шундай назм берган:

Ҳирсдан кечгил ул гинодурким,
Ҳадду ғоят эмас анга пайдо.
Тут қаноатким, ул эрур моле,
Ки, ниҳоят эмас анга пайдо.

Пир Яссавий мазкур ҳадисни ҳикматларида сўфиёна тарзда қуйидагича шарҳлайди:

Уммат бўлсанг ғарибларга тобе бўлгил,
Оят, ҳадис ҳар ким айтса соме бўлгил.
Ризқу рўзи ҳар ким берса конеъ бўлгил,
Конеъ бўлиб шавқ шаробин ичдим мано.

Ушбу ҳикматнинг иккинчи сатрида шоир асл манбаға тўғридан-тўғри ишора қилади: қаноат туфайли «шавқ шаробин» ичади. Бу оддий май эмас, уни тасаввуф истилоҳоти сифатида тушуниш муҳим. Ёш адабиётшунос Сайфиддин Рафиддин фано сўфийнинг ҳол-аҳволи билан боғлиқ босқичлардан бўлиб, улар: «қарб, муҳаббат, хавф, рижо, шавқ, мушоҳида ва ниҳоят, еттинчиси, фанодир», деб таъриф беради.

Яссавий тазод санъатида «тобе, сомеъ, конеъ» сўзларида ғарибларга тобе бўлиб, оят, ҳадис эшит, борингга рози бўлиб, қаноат қил, Худога яқинлаш, дейди.

Туркий тасаввуф илмининг асосчиси Қул Хўжа Аҳмад Яссавийнинг «Фақирнома» асари, ҳикматлари ўзининг рамзийлиги, мажоз санъати ва сўз бойлиги билан умуминсоний қадриятларимизга, алалхусус, ислом ва пировардида жаҳон маданиятига қўшилган улкан ҳисса бўлиб, турли фалсафий оқимларнинг шаклланишини ҳам тақозо этди. Яссавий ҳикматлари туркий забон миллий қадриятларимизни беҳад бойитиб, саноқсиз муридлар қалбидан жой олиб келмоқда. Аллома шоир Оллоҳга мафтун бўлиб, ҳақиқат йўлида ёнганлиги туфайли биз авлодлар йўлини асрлар оша ҳикматлари нури ила ёритиб келмоқда.

Яссавий ҳикматин доно эшитсун,
Эшитганлар ҳамма мақсудга етсун.
Худойим сўзидин чиққан бу ҳикмат,
Эшитганга ёғар борони раҳмат.

Нафақат Қул Хўжа Аҳмад Яссавий ижодининг, балки умуман тасаввуф таълимотининг Шарқ халқлари ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий тафаккури тарихидаги, қолаверса, ҳозирги кундаги аҳамияти беқиёсдир. Бу таълимотнинг дунёвий қадр-қиммати, аввало, унинг асосий йўналишини, том маъносини белгиловчи «Дил ба ёру, даст ба кор» («Дил Худода, қўл меҳнатда бўлсин!») деган машҳур шиорда кўрамиз. Бу шиор «Рашаҳот айн ул-ҳаёт» асарининг Хожа Аҳрор Валига бағишланган қисмида Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний тилидан берилади. «Рашаҳот...»нинг Хоразмда номаълум муаллиф томонидан бажарилган ўзбекча таржимасида шундай ёзилган: «Ойтур эрдиларким, Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний ойтубдурларким, халқдин оғирлик кутармак керак ва бу муяссар бўлмас, магар ҳалол касб ила «даст ба кор ва дил байор», деган сўз Ҳожагон (арвоҳам) тариқатларида амри муқаррар турур» (Фахриддин Али ас-Сафий. «Рашаҳот айн ул-ҳаёт», Шарқшунослик институти, N3593). «Рашаҳот...нинг туркча таржимасида юқоридаги шиор қуйидагича: «Буюрарлардике, Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний ҳазратлари буюрмушлардике, халқдан саклати рафъа этмак керак, бу эса муяссар ўлмас, илла касби ҳалол этмакле даст бакор ва дил байор тарикинда каидаи мукаррардур, яъни талиби Хақнинг али карда ва кўнгли йарда керакдур» («Рашаҳот...»нинг туркча таржимаси. Таржимон: Муҳаммад Шариф ал-Аббосий. Истанбул. Литография 11852, N 2431). Шиорнинг тотор тилидаги варианти ҳам деярли юқоридаги мазмунда (Қозон. 1306 (1888), N 1382). Туркча, тоторча, ўзбекча таржималарида, «яъни толиби Ҳақнинг (Худога интилувчининг — Т. Қ.) қўли ишда ва кўнгли Худода бўлмоғи лозим» жумласи изофа этилган, шу йўл билан мазкур шиорнинг ижтимоий-дунёвий моҳияти чуқур очилган. Бу шиор аслида тариқатнинг асосчиси, Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг маънавий отаси, буюк ватандошимиз Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний томонидан айтилган экан. Яъни шиордаги «даст ба корлик» ҳолати «дил ба ёр»лик ҳолатидан олдин келган.

Фикримизча, Нақшбандия (Хожагон)нинг ижтимоий-дунёвийлик жиҳати унинг илоҳийлик жиҳатидан устун турган. Шарқ тасаввуфида юқоридаги дунёвийлик ва илоҳийлик жиҳатлари орасига, яъни ИНСОН ишқи ва ХУДО ишқи ўртасига — мажозий ишқ билан илоҳий ишқ орасига тафовут қўйиб бўлмайди, улар бир-бири билан боғлиқдир.

Тасаввуф билимдони Е. Э. Бертелс айтганидек, «Аскетик (таркидунёчилик) ҳаракатлар аввал бошданоқ аниқ кўзга ташланиб турувчи демократик (халқчил) кўринишларга эга бўлиб, бундай кўринишлар тасаввуфнинг, кейинги турли-туман ўзгаришларга дуч келган пайтларида ҳам, асосий белгиловчи жиҳати бўлиб қолган». Тадқиқотчиларнинг фикрича, Исломдаги тасаввуф шаклланиб, тобора авж ола бошлаган X-XI асрлардаёқ унинг ижтимоий негизини камбағал, кам таъминланган, шаҳарлардаги ўрта ҳол табақалар: кичик савдогарлар, ҳунармандлар, қуйи табақадаги руҳонийлар, кейинроқ йирик шайхлар қарамоғидаги муридларга айланадиган ёш ва ўсмир толиби илмлар ташкил этган. Тасаввуф кўпроқ кенг халқ оммасининг манфаатларини ифодалаган, шунинг учун ҳам халқ оммасининг зулм-истибдодга қарши олиб борган курашларида тараққийпарвар мутасаввуфлар аксарият ҳолларда бу ҳаракатларга ғоявий раҳбарлик, сардорлик ва саркардалик қилганлар. Бунга Кубровия тариқатининг асосчиси Нажмуддин Кубронинг ибратомуз ҳаёти ва фаолияти мисол бўлади.

Тасаввуф тариқатининг шайхлари йирик диний-мазҳабий уламоларга қараганда халқ оммасига яқинроқ турганлар, дарвешлар эса бевосита халқ ичидан, энг қашшоқ табақалардан чиққан. Академик В. А. Гордлевский тасаввуфнинг халқ оммасига яқинлигини, унинг орзу-истакларини, эзгу-ниятларини ифодалаб, зулм-истибдодга қарши курашларга раҳнамолик қилганига қуйидаги фактларни келтиради: Кавказ ўлкасида ўтган XIX асрда Шайх Шомил бошчилигида Чор Россиясига қарши олиб борилган шиддатли курашлар нақшбандизм байроғи остида амалга ошган. Александр Бенигсен, Ҳамид Илгор каби Ғарб исломшунослари ва нақшбандшунослар ёзишларича, Кавказдаги Шайх Шомил бошлиқ халқ ҳаракатлари, 1898 йилги Фарғонадаги Дукчи Эшон бошчилигидаги қўзғолон, 1879-1881 йилларда Кўк-Тепада кўтарилган қўзғолон бевосита нақшбандий шайхлар раҳбарлигида юз берган.

XV асрдаги Нақшбандия тариқатининг йирик намояндаси Хожа Аҳрор Валининг ўша даврда темурийлар сулоласига мансуб уч подшоҳни (Султон Аҳмад Мирзо, Умар Шайх Мирзо, Султон Маҳмудхон) бир-бирлари билан муросаи-мадорага келтириб, шу йўл билан Ўрта Осиё (Мовароуннаҳр) халқларининг 40 йиллик тинч ва осойишта ҳаётни таъминлаб турганлигини ҳам эътироф этиш керак.

Хуллас, Нақшбандия таълимотидаги илғор умуминсоний қадриятларидан бўлмиш адолатпарварлик, зулм-истибдодга қарши кураш мафкураси Ислом оламидаги халқларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим аҳамият касб этган.

Тасаввуфда комил инсон, инсон такомили масаласи ғоятда кучлидир. Инсон зоти фақат такомил топиб, ҳар томонлама камолотга эришиб Худога яқинлашади, Оллоҳ висолига яқин боради. XIII асрда Шайх Азизуддин Насафий комил инсон ҳақида шундай дейди:

«Билки, комил инсон шундай инсонки, у шариат, тариқат ва ҳақиқат борасида етук ва мукаммалдур, агар буни тушунмасанг, бошқа ибора билан айтай: билгилки, комил инсон деб шундай инсонни айтамизки, унда тўрт нарса камолга етган бўлади, яъни яхши сўз, яхши амал, яхши хулқ ва маърифат.

Унинг дили поку, тили пок, иши ва ниятлари покдир. Эй дарвеш, Оллоҳ йўлини қабул этган жами соликлар шуни (эгаллаш билан) машғулдирлар ва соликларнинг вазифаси ана шу тўрт нарсани камолга етказишдан иборатдир. Кимки, бу тўрт нарсани камолга етказса, ўзи ҳам камолга етади». (Форсчадан Н. Комилов таржимаси).

Демак, тасаввуфдаги асосий масала шуки, ўзи пок, сўзи ва иши пок — тўғри сўз, ҳалол инсон юксак аҳлоққа ноил бўлиб, ҳар томонлама такомиллашгандир; яъни комил инсонгина Оллоҳ васлига етиши мумкин экан. Бунда ИНСОН такомили, унинг хуш ахлоқлиги, демакки, инсонпарварлик тамойили етакчи мавзу сифатида ўртага ташланган.

Сўзимиз сўнгида айтиш лозимки, буюк мутафаккир, мутасаввуф донишмандларнинг фақирлик, поклик, ҳалоллик, тўғрилик, мўмин-мусулмонлик, меҳр-шафқат, инсоф, меҳнатсеварлик, зулмга қарши кураш, ватанпарварлик сингари илғор умумбашарий қадриятлардан ёшларимиз баҳраманд бўлиши жоиздир. Бугунги кунда улуғ бобокалонларимизнинг инсонни етукликка чақирувчи диний, аҳлоқий ва ҳуқуқий фикрлари яна баландроқ жарангламоқда.

Қоражон ТОШМУРОДОВА,
педагогика фанлари номзоди

Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ

ЮЗИМИЗНИ ГУЛ ЮВГАНИ ЧИН ЭНДИ

Мустақиллик қўшиқлари

ОЛТИН ОШЁНИМ

Қанотингни ўпай, оппоқ кабутар,
Тонгдай балқди олам бўйлаб хушхабар,
Кулиб боқди ўлкамизда музаффар,
Ҳақиқатнинг тантанаси — муқаррар,
Ўзбекистон, жон Ватаним, Туроним,
Остонамсан, кошонамсан, ошёним!

Қучиб, ўпиб топтадилар қадрингни,
Кўммоқ бўлди тириклайин қалбингни,
Букolмади зинҳор мағрур қаддингни,
Бугун кўрсин қудратингни, қурбингни,
Ўзбекистон, жон Ватаним, Туроним,
Остонамсан, кошонамсан, ошёним!

Давлатим бор, миллатим бор, тилим бор,
Қуёшистон, диёнатли элим бор,
Дўст, душманни саралаган дилим бор,
Иймон билан танлаган ўз йўлим бор,
Ўзбекистон, жон Ватаним, Туроним,
Остонамсан, кошонамсан, ошёним!

Бошимизда ял-ял ёнсин байроғинг,
Омон бўлсин ҳар тирик жон-қароғинг,
Тўтиё айлаб кўзга суртгум тупроғинг,
Насиб этсин ўзимизга қучоғинг,
Ўзбекистон, жон Ватаним, Туроним,
Остонамсан, кошонамсан, ошёним!

Зулумотни нур қувгани чин энди,
Юзимизни гул ювгани чин энди,
Мустақиллик ёр бўлгани чин энди,
Адолат-у эрк кулгани чин энди,
Ўзбекистон, жон Ватаним, Туроним,
Кошонамсан, остонамсан, ошёним!

БУНДАЙ ДИЁРНИ СЕВМАСА БЎЛМАС

Субҳи сабоси — ҳаёт сафоси,
Тонгни уйғотар кўнгил навоси,
Қуёшни қучар мовий самоси,
Нурдай таралар элнинг дуоси,
Бундай наҳорни севмаса бўлмас!

Келару кетмас бу чаман аро,
Куйлаб ўтади аҳли шуаро,
Ёшлик, гўзаллик — гулга маҳлиё,
Фасл малаги — ҳусни бебаҳо,
Бундай баҳорни севмаса бўлмас!

Ишқига содиқ вафоси билан,
Ҳусни бетакрор, ҳаёси билан,
Жонни олади имоси билан,
Бахтиёр ошиқ, барноси билан,
Бундай дилдорни севмаса бўлмас!

Ёмон кўзлардан мудом сақлагай,
Меҳри, сеҳри-ла бизни поклагай,
Ихлос, ниятидан йўл чароқлагай,
Имони борни эл ардоқлагай,
Бундай туморни севмаса бўлмас!

Умид боқади сўқмоқларидан,
Ҳаёт кулади ирмоқларидан,
Жаннат оқади булоқларидан,
Бахт қуши кетмас қучоқларидан,
Бундай диёрни севмаса бўлмас!

ВАТАНДИН ЯХШИ ЁР БЎЛМАС!

Она — дунё, кўкси — Ватан, остона,
Жон киритиб, жонни олар тарона,
Ишқда куйиб, ўтда ёқар парвона,
Ватансиз яшаб бўлмас,
«Ватандан яхши ёр ўлмас!»[1]
Нақарот:
Кўзим қароғи — Ватан,
Умрим чароғи — Ватан.
Бу дунёю у дунё
Юртим тупроғи — Ватан!
Дилим ардоғи — Ватан!

Олам ичра яшар экан тирик жон,
Нондай, сувдай азиз эрур эрк, макон,
Булбул кетмас боғда топса ошиён,
Чамансиз яшаб бўлмас,
«Ватандин яхши ёр ўлмас!»
Нақарот.
Бошлар узра ҳилпирагай туғ-ялов,
Қалбда қуёш сўнмас мисли ўт-олов,
Туёғидан чақмоқ чақса — от, улов,
Гулхансиз яшаб бўлмас,
«Ватандин яхши ёр ўлмас!»
Нақарот.
Она юртим фарзандлари мард бўлар,
Элим дейди — юрагида дард бўлар,
Отдан тушмай от устида кўз юмар,
Самансиз яшаб бўлмас,
«Ватансиз яхши ёр ўлмас!»
Нақарот.

ҲУМО ҲАҚИДА НАВО

Кўкдан келди ваҳий-нидо:
Сени берди бизга Худо,
Оқ патингни силай, Хумо,
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга!

Тонгдай кулди пешонамиз,
Нурга тўлди кошонамиз,
Олтин бўлди остонамиз,
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга!

Одам Ато авлодимиз,
Момо ҳаво зурёдимиз,
Буюк даҳо аждодимиз,
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга!

Насиб этди ҳур Истиқлол,
Қучди бизни шон, Истиқбол,
Қўлдош иймон, йўлдош иқбол,
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга.

Яхшиликнинг элчисисан,
Муҳаббатни совчисисан,
Гул диёрим куйчисисан,
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга!

Шараф юрти — Ўзбекистон,
Жаннатмакон, озод бўстон.
Дилда ғазал, тилда достон.
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга!

Кўкдан келди ваҳий-нидо:
Сени бизга берди Худо,
Оқ патингни силай, Хумо,
Офтоб қўнди елкамизга,
Хуш келибсан ўлкамизга!

ТАЛАБАЛИК ЙИЛЛАРИМ

Майин-майин таралган суҳбидам сабосидир,
Еру кўкда янграган Истиқлол навосидир.
Ҳур Ватанда туғилдим, камол топдим элимда,
Мангу ҳаёт қўшиғи юрагим садосидир.
Нақарот:
Озод, обод диёрим, талабалик йилларим,
Ёшлик, севги баҳорим, талабалик йилларим.
Она Ватан ишқида ёниб яшаш муродим, —
Дилда аҳду қарорим, талабалик йилларим.

Бобо қуёш барҳаёт ёғду-зиёси билан,
Севишганлар бахтиёр ишқда вафоси билан.
Ўчмас ҳаёт чароғи, қайнар ҳикмат булоғи,
Ўзбек элим бонг урар бошда Хумоси билан.
Нақарот.
Умрим олтин фаслига поёндоз дил гулларим,
Хазиналар сандиғин очгай моҳир қўлларим.
Ёшлик, гўзаллик асрар балолардан дунёни,
Комил инсони билан боқий, ойдин йўлларим!
Нақарот.
Озод, обод диёрим, талабалик йилларим,
Ёшлик, севги баҳорим, талабалик йилларим.
Она Ватан ишқида ёниб яшаш муродим, —
Дилда аҳду қарорим, талабалик йилларим!

1) Бобур Мирзо қаламига мансуб

ҚЎШИҚНИНГ ИЛОҲИЙ КУЧИ

ЎЗБЕКИСТОНДА ХИЗМАТ КЎРСАТГАН АРТИСТ МАЪМУРЖОН ТЎХТАСИНОВ БИЛАН СУҲБАТ

1990 йилнинг охирлари эди. Бир яқин дўстимиз узоқ сафардан қайтиб келди. Уч-тўртта жўралар унинг келиши шарафига бир хонадонда йиғилдик. Одатда бундай дийдорлашувларда суҳбатдан бошқа барча нарса — телевизор ёки радиода бўлаётган концерту кинолар, қанчалик қизиқ бўлса, ҳам иккинчи даражали бўлиб қолади. Суҳбат энди авжига чиққанда телевизорда «Бобур» видеофилми бошланиб қолди. Экранда титр кўриниши билан ортидан хонанданинг кишини ўзига мафтун этувчи қўшиғи жаранглади:

Ким кўрибдур, эй кўнгул, аҳли жаҳондин яхшилиғ,
Кимки, ондин яхши йўқ, кўз тутма ондин яхшилиғ!
Гар замонни нафй қилсам айб қилма, эй рафиқ,
Кўрмадим ҳаргиз нетойин, бу замондин яхшилиғ!..

Суҳбат бирдан тўхтаб қолди. Ҳаммамизни қўшиқ мафтун этиб қўйганди. Мен қўшиқни тинглаяпману, Бобур Мирзо замони... Андижон, Самарқанд, Афғонистон, Ҳиндистонда юргандекман. Негадир Бобурнинг ғамгин қиёфаси кўз олдимда жонлангандек бўлди. Ҳаммамиз кўз узмай, видеофилмни кўрдик. У тугагач, сафардан қайтган дўстимиз қадаҳларни тўлдириб сўз айтди:

— Хабарларинг бор, бошимга кўп ташвиш тушди. Шундан бўлса керак, анча тушкунликка берилгандим. Лекин шу қўшиқ қарашларимни бутунлай остун-устун қилиб юборди. Ўйлаб қарасам, инсон ҳамиша яхши ният билан яшаши керак экан. Уйланиб ўғил кўрсам, исмини Бобур қўяман. Ва тўйига мана шу ҳофизни олиб келаман. Ишларим юришиб кетса, албатта, фирма очаман ва уни «Яхшилиғ» деб номлайман.

Ўша вақтда биз бу ниятни шунчаки даврада айтилган гап сифатида қабул қилган эдик. Лекин ҳақиқатдан ҳам унинг иши юришиб кетди. Уйланди, ўғил кўриб унга Бобур деб исм қўйди. «Яхшилиғ» деган хусусий фирма очди. Ўтган йили тўй қилди. Тўйда бизни «Яхшилиғ» билан мафтун этган ўша ҳофиз Маъмуржон Тўхтасинов хизматда бўлди.

●

Кўринишдан бу оддий воқеага ўхшайди. Лекин мен шу воқеада қўшиқнинг инсон ҳаётига таъсирини, илоҳий кучини сездим.

Маъмуржон Тўхтасинов 80-йилларнинг ўрталарида радио ва телевидениеда кўрина бошлаган бўлса-да, уни, шубҳасиз, «Бобур» видеофилми элга танитди. Шунинг учун бўлса керак, суҳбатимиз ҳам ўз-ўзидан шу видеофилм ҳақидаги савол билан бошланди.:

— Маъмуржон, «Бобур» суратга олинганда сиз Олтиариқда яшардингиз. Бунинг устига жуда машҳур ҳам эмасдингиз. Лекин шундай бўлса-да, видеофилмдаги қўшиқларни куйлаш сизга насиб этди. Ва сиз машҳур бўлиб кетдингиз. Видеофилм ижодкорлари нега айнан сизни танлашгани билан ҳеч қизиқиб кўрганмисиз?

— Албатта. Мен вилоятда яшасам-да, баъзан телевидениедаги концертларга таклиф қилиб туришарди. Бунинг учун мен аввало муҳаррир Фаттоҳ Ҳотамовдан (у киши ҳозир Туркияда хизмат қилаяпти) миннатдорман. Бир куни устоз санъаткор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Мақсуд Юнусов Фаттоҳ акадан «Бобур» ҳақида филм суратга оляпман, шунга мумтоз ашулаларни маромига етказиб айтадиган ҳофиз керак, деб қолибди. Фаттоҳ ака «Олтиариқда бир йигит бор, эшитиб кўрасизми?» дебдилар. Мақсуд ака рози бўлибди. Тасодифни қарангки, ўша куни Тошкентда эдим. Фаттоҳ Ҳотамов билан Мақсуд аканинг ҳузурига кирдик. У киши қўшиқларимни эшитиб кўрдилар. Маъқул бўлдим шекилли, «Бобур» қўшиқларини куйлаш насиб қилди. Кейинчалик ҳамкорлигимиз давом этди. «Лайли ва Мажнун», «Кеча ва кундуз» видеофилмларида ҳам қўшиқлар ижро этдим.

— Сиз «Бобур» видеофилмида «Яхшилиғ», «Эй ёр, не бўлди?», «Жамолингга», «Ўтса элликдин ёшим» каби қўшиқлар куйладингиз. Бу ғазалларни режиссёр танлаганми ёки сиз ўзингизми?

— Мақсуд ака Юнусовнинг ажойиб хусусиятлари бор: ҳамма нарсани ижодкорнинг ўзига қўйиб беради. Видеофилмдаги ғазалларни асосан ўзим, айримларини Мақсуд ака билан танлаганмиз. Куйларини эса ўзим басталаганман.

—Гапингизга қараганда, ҳозир суратга олинаётган филмда ҳам қатнашаяпсиз. Бу сизни чегаралаб қўймаяптими? Сиз видеофилмлар қўшиқчисига айланиб қолмаяпсизми?

— Йўқ. Гап янги қўшиқ яратишда. Ва бу қўшиқнинг элга манзур бўлишида. Янги қўшиқ дунёга келгандан сўнг, уни видеофилмда куйлайсизми ёки ўн минг кишилик залда куйлайсизми, бунинг нима фарқи бор. Қўшиқ, аввало, тингловчининг юрагига бориб етиши керак. Шунда у ҳақиқий қўшиққа айланади. Бундан ташқари, қўшиқларимни бир-бирига ўхшатмасдан, даврга мослаб айтишга ҳаракат қилаяпман.

— Маъмуржон, ҳозир давр ҳақида гапирдингиз. Менга бу давра деган сўзни эслатди. Хонанда баъзан даврага қараб ҳам қўшиқ айтади. Дейлик, тўйда енгилроқ, жиддийроқ йиғинларда ўша даврага мосроғини куйлайди. Сизда ҳам шундай бўладими?

— Бўлади. Худога шукр, ўзимга яраша ошна-оғайни, дўсту биродарларим бор. Баъзан ўшаларнинг тўйларида хизмат қилишга тўғри келади. Аввал классик қўшиқлар куйлайман, кейин сал ёшларбоп шухроғидан. Тўй бўлгандан сўнг ўйин-кулги бўлиши керак-да.

●

Ўтган йили пахта йиғим-терими пайтида Фарғона вилояти, Ўзбекистон тумани хўжаликларидан бирида яшайдиган ўртоғимиз тўй қилди. Тўй рисоладагидан ҳам яхши ўтди. Наҳорги ошда Маъмуржон Тўхтасинов, кечқурун Илҳомжон Иброҳимов хизматда бўлди. Колхозчилар мазза қилиб дам олишди. Буни кўрган хўжалик раҳбари бир пайт шундай деб қолди: «Эртага ишимиз беш бўлади. Мана кўрасизлар, кечагидан икки баравар кўп пахта терилади».

Мен ўша пайтда Фарғона вилоятида хизмат сафарида эдим. Орадан икки кун ўтгач, хўжаликка қайтиб келдим. Раиснинг тўйда айтган гапи эсимга тушиб қолиб, ўша кунги кўрсаткичлар билан қизиқдим. Буни қарангки, тўйдан кейинги куни ҳақиқатан ҳам пахта терими икки баравар кўпайибди. Шу воқеани эсласам, ҳайрон қоламан. Бу нима? Қўшиқнинг сеҳрли кучи эмасми!

●

— Маъмуржон, кейинги йилларда жуда кўп ёш хонандалар етишиб чиқди. Бундан ташқари, турли хил гуруҳлар ҳам пайдо бўлди. Сиз қўшиқчи сифатида уларни кузатиб борасизми?

— Кузатаман. Баъзан миллий қўшиқлар куйлайдиган ижрочилар камайиб кетмаяптими, деган шубҳага ҳам бораман. Аммо Маҳмуджон Азимов, Маҳмуд Йўлдошев, Эркин Рузиматов, Замира Суюнова, Маҳмуджон Тожибоев, Моҳира Асадова, Марям Сатторова, Матлуба Дадабоева каби хонандаларнинг қўшиқларини тинглаганимда, шубҳаларим ўринсиздек туюлади. Назаримда, ўзбек миллий қўшиқчилигининг келажаги шулар қўлида.

— Суҳбатимизнинг аввалида кўпгина қўшиқларингиз куйини ўзингиз басталаганингизни айтдингиз. Демак, шеърни ҳам ўзингиз танласангиз керак?

— Ҳа. Мен учун шеърнинг муаллифи унчалик муҳим эмас. Ўқиганимда юрагимни «жиз» эткаэса бўлди. Келинг, бир воқеани сизга айтиб бера қолай. Бундан уч йилча бурун бир ўртоғим қўлимга шеър тутқазди. Оддий шарикли ручкада ёзилган. Ўқиб кўрдим:

Кимдир эшик очар, кимлардир ёпар.
Кимдир малҳам бўлар, кимлардир қопар.
Кимдир сокин дарё, кимлардир чопар.
Буни умр дерлар, кундузли, тунли.
Буни умр дерлар, шодлик, қайғули...

Менга ёқди. Ўртоғимга «Қаердан олдинг?», десам, «Топиб олдим», дейди. Хуллас, шеърни қўшиқ қилдик. Аммо муаллифи ким эканлигини била олмадик. Орадан икки йил ўтгач, «Туркистон» газетасида ўша шеър босилиб чиқди. Муаллифи Аъзамжон Акрамов экан. Аммо у кишини ҳали ҳам танимайман.

— Яхши хонандани яхши устоз тарбиялайди. Устозларингиз ҳақида ҳам икки оғиз гапириб берсангиз.

— Менинг бахтим шундаки, ҳамиша яхши одамларга йўлиқдим. Дастлаб мусиқа мактабида ўқиб юрганимда Тўлқин Эргашев, ҳарбий хизматда Икромжон Бўронов, олий ўқув юртида Раҳматжон Турсунов, Тўлқин Тошматов, Тоҳир Йўлдошев, Марайим Жалилов каби таниқли хонанда ва бастакорлардан таълим олдим. Кейинроқ менга Мақсуд Юнусов, Нуриддин Аминжонов, Фаттоҳ Ҳотамов, Анвар Тожиев, Азиза Иброҳимова, Босит Бурхонов, Суннат Пулатов каби яхши инсонлар катта ёрдам беришди. Агар қўшиқ куйлаб, бирор одамнинг кўнглига йўл топа олган бўлсам, барчаси шулар туфайли. Мен ҳамиша улардан миннатдорман.

— Кеча сиз билан бўлган суҳбатни қоғозга тушириб ўтирсам, қизим келиб, «Турмуш ўртоғи нима иш қилар экан? Нечта фарзанди бор?» деб сўраб қолди. Одамларимиз психологиясида шундай бир қизиқ хусусият бор. Негадир, машҳур одамларнинг оиласи билан қизиқишади.

— Гапингиз тўғри. Менга ҳам бу саволни кўп беришади. Дадамиз Салимжон ака ва онамиз Насибахон опа нафақадалар. Оилада бешта қизнинг ичида бир ўғилман. Шунинг учун ўғил фарзандларим кўпроқ бўлишини истовдим, худо уч ўғил, бир қиз берди. Турмуш ўртоғим Қимматхон уй бекаси. Каттагина ҳовлимиз бор. Ўша ерга бодринг, турп экамиз. Хуллас, ҳеч нолийдиган жойимиз йўқ.

— Самимий суҳбатингиз учун раҳмат!

Беккул ЭГАМҚУЛОВ

Руҳият иқлимлари

ЗИКР—ЖОН РОҲАТИ

, Ўзбек мусиқа мероси ашула, қўшиқ, халқ достонлари, термалари билан бир қаторда диний маросимларни ҳам ўз ичига олади. Бу маросимларнинг кўпчилигида мусиқа иштирок этган.

Исломгача бўлган давр мусиқасида қуйидагиларни кузатиш мумкин: Зардуштийларнинг муқаддас китоби Авеста (Овесто) таркибидаги тарихий қатламлардан энг муҳимлари Яштлар, Готлар ва Маздаяснадир. Ясна — бу қурбонликка доир китоб бўлиб, диний маросим тартиб-қоидалари берилган. Унда кўрсатилган қоидалар бўйича қурбонлик қилиш маросимида кўпчилик иштирокида баланд овоз билан мадҳия куйланади. Куйга солиб айтиладиган бундай мадҳиялар (диний қасида ёки муножотлар) Готларнинг маълум қисмини ташкил этган.

Готларнинг айрим қўшиқ матнлари Зардушт ва унинг маслакдошлари томонидан яратилган, деб тахмин қилинади. Готлар халқлар орасида, айниқса, қадимги форслар орасида катта ҳурмат-эътибор қозонган, улар энг тантанавор ибодатларда Готни шарафлаб махсус диний қўшиқлар куйлашган.

Яштлар ҳам қурбонлик маросими қўшиқлари бўлиб, худо Ахурамазда шаънига айтиладиган мақтов қасидасидир.

Қадимги мадҳияларга асосланиб, мақтов қўшиқлари яратилишида Авеста диний маросимларининг барча шаклларидаги қурбонлик қўшиқларининг ҳам таъсири бор. Бундан ташқари, марҳумнинг уйида дафннинг эртаси куни юлдуз чиққандан бошлаб ярим кечгача афригон деб аталадиган хонаки базм ўтказилган. Шу хилдаги мисоллар зикр маросимларига узоқ ўтмишдаёқ замин тайёрланганлигидан шоҳидлик беради.

Ислом дини пайдо бўлишидан олдин яшаган пайғамбар ҳазрат Довуд ҳам соз чалишда машҳур бўлган, чўпонлик қилиб юрган даврида хилма-хил куй-қўшиқлар басталаган. Араб адиби Жаброн Халил Жаброн Довуд алайҳиссаломнинг мусиқага алоқадор ҳаётидан намуналар келтиради.

Ислом бошқа мамлакатлар халқлари орасида тарқалиши билан мусиқа санъатига, очиқдан-очиқ бўлмаса-да, ҳар қалай қаршилик аломатлари кўрина бошлайди. Чунки мусиқа кўп ҳолларда будпарастлар ибодатхоналарида ўтадиган турли маросимлар ва уларнинг ижрочилари билан чамбарчас боғланган эди. Ислом динининг софлигига, уни бошқа динлар таъсиридан сақлашга, айниқса, дунёвий мусиқанинг салбий асоратидан муҳофаза қилишга алоҳида эътибор берилган. Аммо шунга қарамай, IX-XI асрларда ислом жамиятида дунёвий маишатга, айш-ишратга берилиш ҳоллари сезила бошлади. Мусиқа санъати маишат учун хизмат қиладиган бўлди. Шундан кейин Исломга, унинг йўл-йўриқларига зид бўлган ва маишат учун ўтказиладиган тадбирларга қарши X аср қомусчи олимларининг «Пок биродарлар» қабилидаги ўзига хос уюшмаси ўз талабларини олдинга суради. Бу талабномада мусиқанинг баъзи шаклларини таъқиқлаш сабаблари кўрсатиб ўтилган. Шулардан бири айрим табақага мансуб кишилар мусиқа донишмандлари кўрсатган йўл-йўриқлардан четга чиқиб, ундан маишат қилиш, эҳтиросни қўзғатиш мақсадида фойдалана бошлаганларидир. Бу дунё лаззатидан тотиб қолишга ундовчи куфрона чақириқларни эшитган баъзилар фақатгина бу дунёда ўйнаб-кулиб, маишат қилиш мумкин ва жаннатнинг лаззатли кечинмалари ёлғон, деган хулосага келадилар.

Бундан ташқари, айрим мусиқа ижрочилари фақат бойлик орттиришга ружу қўйдилар. Бу тоифадаги одамларни Алишер Навоий қаттиқ қоралаб, уларнинг жирканч қилмишларини очиб берган.

Театршунос Муҳсин Қодиров «Ўзбек халқ томоша санъати» китобида ёзишича, фарғоналик Фозил Али Ваҳоб қори деган дин назоратчиси мулло Шокир Алибой ўғлининг саволига жавоб бериб, «Ислоҳ» журналида (1915 йил, 21-сон) кўпгина созларни амалда қўллашни ман қилган. Ҳолбуки, у амалда қўллашни ман қилган чолғу асбобларининг келиб чиқиш тарихи, мусиқа тарихида тутган ўрни, уларнинг инсон руҳига таъсири ва бошқа сифатлари Ал-Форобий, Абу Али ибн Сино, Дарвеш Али сингари алломаларнинг илмий изланишларида яққол кўрсатиб ўтилган. Айниқса, Абдураҳмон Жомийнинг «Рисолайи мусиқа» асарида бундай масалалар илмий жиҳатдан батафсил таҳлил қилинган. Афтидан, Фозил Али Ваҳоб қори мусиқага бағишлаб яратилган бундай рисолалардан бехабар бўлган.

Бинобарин, бир қорининг айтганлари ислом мусиқа санъатини бутунлай инкор қилади, дегани эмас. Ислом намояндалари аҳлоқ мезонларига сиғмайдиган, кишиларни тўғри йўлдан адаштирадиган, динга ва унинг йўл-йўриқларига зарар етказадиган санъатга қарши эдилар. Исломда ҳаёсиз хонандаларнинг дўзахда тортадиган азоб-уқубатлари ҳам айтилган.

Бир томондан Ислом дини аҳлоқ-одоб доирасида бўлган ва шунга алоқадор мавзуларни тараннум қилувчи шеърларга куйлар басталаб ижро этиш, ҳарбий мусиқанинг тарафдори бўлган.

Диний маросимлар ва уларнинг таркибий қисмларидан бўлган мусиқа халқимиз ҳаётининг умумий мазмуни билан уйғун боғланиб кетган. Бу хилдаги боғланиш ижтимоий вазифаси аниқ чегаралаб қўйилмаган мусиқа санъатида ҳам таъсирини қолдирган эди. Демак, аслини олганда, мусиқа дунёвий ва диний мусиқага ажратилмасди.

Диний маросимлар мусулмонлар орасида ўзаро фикр алмашув воситаси ҳам бўлган. Жума номозидан кейин ўтказиладиган ўтиришлар, меҳмондорчилик, тўй-томошалардан ташқари, рўза, қурбон ҳайитларида, айниқса, рўза ойидаги зикр маросимларида мусиқа ижро этилган.

Исломнинг VIII асрда вужудга келган диний-фалсафий оқими — сўфийликда шахсий истаклар, ёруғ дунёнинг ҳузур-ҳаловатидан воз кечиш ғояси марказий ўринда туради. Бу таркидунёчилик — дарвеш (роҳиб, зоҳид)лик ҳаракати исломда Муҳаммад тарафдорлари томонидан ман қилинишига қарамай, тариқат йўлининг бир неча оқимлари юзага кела бошлади. Мана шу оқимлардан бири, яъни ислом динидаги тасаввуфнинг (сўфийлик) айрим оқимларига оид махсус маросим зикр дейилган. Сўфийлик эътиқодининг авом халққа қаратилган «мусиқалаштирилган» шакллари Ўрта Осиё халқлари ҳаётига чуқур кириб боришида дарвешлар, қаландарлар ва бошқаларнинг роли катта бўлган. Шу хилдаги маросимларнинг асосчиларидан бири Ҳожа Аҳмад Яссавийдир. Шайхулмашойиҳ (Навоий таъбири) Яссавий «Зикр — жоннинг роҳати» деб бежиз айтмаган.

XII асрдан бошлаб сўфийлик (тасаввуф) маросимларида мусиқанинг иштироки хусусида қизғин мунозаралар бўлади. Жумладан, бухоролик Нажмиддин Кавкабий Бухорий ва Дарвеш Али Чангий (XVII-XVIII асрлар) ўзларининг мусиқага бағишланган рисолаларида мусиқани амалиётда татбиқ қилиш масалаларини шарҳлаб ўтадилар. Жалолиддин Румий яратган Мавлавия тариқатида ҳам Оллоҳни зикр этган пайтда самоъ-мусиқа асбобларини чалиш ва рақсга тушиш таъқиқланмаган. Абдуҳолиқ Ғиждувоний эса рақсу самоъга мутлақо қарши эди. У дейди: Эй покиза сўфий, сен самоъга майл кўрсатсанг ундан фақат нифоқ ва низо ҳосилини олажаксан. Ё самоъни тарк этиб тўғри йўлни танла, ёхуд ҳаётинг хавф остида қолади. Шунда эҳтиёт бўл. (Садриддин Салим Бухорий. «Дилда ёр» китоби, 16-17 б.).

Зикр октябр тўнтаришидан олдин Туркистоннинг барча вилоятларида кенг тарқалганди. Зикр донишмандларининг таъкидлашича, Туркистонда тарқалган зикрнинг кўпчилик услублари унинг пири бўлмиш Ҳазрати Султон ул-Орифин Аҳмад Яссавий услубига мансубдир.

Зикрга тушиш хуфтондан кейин 2-3 соат давом этган. Зикр маросимлари хонақоларда, масжитларда, баъзида тўйларда ҳам ўтказилган. Аёллар ҳам ўзига хос зикр маросимларини ўтказишган. Туркистонда бу хилдаги маросимлар катта ертўлаларда уюштирилган. Катта хонақоларда бўладиган зикрларда чолғу асбобларидан най, қўшнай, танбур, ҳатто доира ҳам чалинган. Зикрда айтиладиган куйларнинг айримларини машшоқлар танбур чалиб басталаганлар. Тошкентнинг Шайхонтоҳур хонақосида бўладиган зикрларда кўпинча қўшнай чалишган.

Октябрдан илгари ва кейинги дастлабки йилларда хонақолардаги зикрларда самарқандлик машҳур бастакор, ҳофиз, дуторчи Ҳожи Абдулазиз, хўжандлик хонақойи ҳофиз Содирхон, тошкентлик ҳофиз Мулло Тўйчи сингарилар ашула айтишса, созандалар най ва қўшнай чалиб қатнашганлар.

Ривоятларда Зикриё пайғамбар ва унинг арраланиши айтиб ўтилган. Зикрнинг «аррайи дам» қисмида арраланган пайғамбарнинг Оллоҳ, дин йўлида чеккан азоб-уқубатларини хотирлаш ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Зикрнинг дастлабки уч куни давомида унинг чопқилари ва зарблари, сўнгра қолган қисмлари зарблари билан қўшиб ижро этилан Аҳмад Яссавий даврида ва ундан кейин ҳам зикрнинг таъсирли қисмларидан ҳисобланган «Шайхим ато»ни Қул Сулаймон Ҳаким Ота 120 нафар ҳофиз билан қўшилишиб айтган. Зикрнинг яна бошқа бир «Оҳи надомат» қисми бирор бир муътабар шайх қазо қилганда ижро этилган ва маросим шу қисм билан тугалланган.

Октябрдан олдинги йилларда рўза ойида Тошкентда бўлиб ўтадиган зикр маросимлари борасида ҳам баъзи маълумотларни келтириш мумкин. Жумладан, Россиядан Туркистонга келиб рус ҳарбий оркестрида хизматда бўлган А. Ф. Эйхгорннинг 1870-1872 йилларда ёзган кундалик дафтарида қуйидагиларни учратасиз:

«Эски Тошкент марказида жойлашган Шайхонтоҳурнинг мачитида мусулмонларнинг рамазон ойи кечаларида шаҳар аҳолисининг кўпчилик қисми тўпланиб, давра (ҳалқа) ҳосил қилишарди. Ашулачилар (ҳофизлар) икки нафардан навбатланиб қўшиқларни, диний китоблардаги шеърлар (текстлар)ни куйга солиб айтишади. Уларни эшитган халойиқ овозининг борича фарёд қилар, ҳайқирар, айримлари қаттиқ ҳаяжонланар, ҳатто ҳушидан ҳам кетарди.

1958 йилнинг феврал ойида камина Тошкент шаҳрида атоқли хонақо хофизлари Бобохон Суфихонов, унинг укаси Акмалхон Суфихонов, Шаҳсаид Юнусов (ҳофизлар), Қорабой Суфий, Бурхонхожа Ёқубов, Пулод Муҳаммадёров, Акрамхон Тўлаганхожа (зокирлар) иштирокида зикр йўлларини ёзиб олишга муваффақ бўлгандим.

Ушбу зикр маросими бошланишидан олдин Қуръон тиловат қилинади, сўнгра зокир «Чорзарб» қисмини бошлайди. Ижро жараёнини хилма-хиллаштириш ва сафдаги зокирлар нафасини ростлаб олишлари учун қисмлар орасига яккахонлик, яъни жўрсиз эркин шаклдаги (Катта ашулага ўхшаган) қисм киритилади.

Бобохон Суфихоновнинг таъкидлашича, мана шу тартибдаижро этиладиган зикр йўлларининг аксарият қисми машҳур зикр хонандаси, хонақо ҳофизи Шайх Қул Сулаймон — Ҳаким Ота томонидан яратилган бўлиб, улар асрлар давомида авлоддан-авлодга ўтиб келган.

Тарихий маълумотларга қараганда, зикрхонлик, яъни «Хилват» Яссавий рухсатига кўра уч жойда — Туркистонда, Сайрамда ҳамда Қорамурт қишлоғида ўтказилган. Бинобарин, Қорамуртда туғилиб ўсган ва ундаги мусиқа ижоди ва ижрочилигини астойдил ўзлаштирган Суфихон ҳофиз Аҳмад Яссавий замонидан қолган зикр маросими анъаналарини, ўз навбатида бу маросимлардаги мусиқа ижрочилиги анъаналарини ҳам давом эттирган.

Ровийлар сўзига кўра, Ҳожа Аҳмад Яссавий Бухородан Яссига келгандан кейин гоҳо ерости даги чиллахонада ҳам зикр ўтказар экан. Вақт ўтиши билан унинг атрофига тарафдорлари — муридлар тўплана борган, Яссавий «етти» рақамини илоҳийлаштириб, «тариқат йўлида етти кун хилватда бўлиш 40 кунлик чиллада ўтириш билан баробор», дея муридларига уқтирган. Туркистонда хилват декабр ойи — чиллада бошланган. Унга Ўрта Осиёнинг турли бурчаклари, ҳатто Еттисув ва Сибирнинг мусулмонлар яшайдиган жойларидан ҳам минглаб муридлар йиғилишган. Гоҳо уларнинг сони 20 мингга яқин бўларкан. Муридлар учун 12 та ҳовли ажратиб қўйилар экан. Хилват декабр ойининг сўнгги жумасидан бошланиб, етти кун давом этган. Шу сабабли чоршанба ва пайшанба кунлари «муборак кун» бўлиб, мурид ва зиёратчилар ҳалим ва холвайтар билан сийланган.

Зикрда ҳофизлар куйга солиб айтадиган ғазаллар тўрт хил талқиндан иборат бўлган. Зеро, талқинлар суфийларнинг камолотга етишидаги тўрт босқич — шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқатга мослаштириб куйланган. Хилват мақоматида ҳофизлар ғазал ижроси ва навбатига қатъий риоя қилганлар. Навбат ва қайси талқинда ғазал ижро этишни Аҳмад Яссавийнинг ҳалифаси Суфи Донишманд бошқариб турган. Зокирларни халқабоши деб аталадиган дарға бошқарган.

Туркистон хилватидан кейин навбати билан Сайрамда уч кун, жума масжиди ёнидаги хилватхонада, Қорамуртдаги хилват хонада, аввал Ичқўрғонда, сўнгра Манкентда, кейин Чимкент шаҳрида хилват бўлган.

Зикр маросимлари Туркистоннинг турли воҳаларида турлича шаклга эга бўлган. Чунончи, Қўқонда «Чорзарб»га ўхшаган катта шаклдаги кетма-кет ижро этиладиган қисмлар бўлмаган. Зикр бу жойларда маҳаллий зикр ижрочилари, талқинчилар, хонақо ҳофизларини тарбиялаб етиштиришда катта рол ўйнаган. Қўқонда Жўрахон Ғозий ҳофиз, Чустда Муҳаммаджон ҳофиз, Хўжандда Содирхон ҳофиз, Самарқандда Расулжон ҳофиз, Наманганда Қаландар Усмон Худойбердилар машҳур бўлган.

1958 йили Тошкентда Бобохон Суфихонов ва унинг ҳамроҳларидан камина зикр йўлларини ёзиб олганимдан кейин, бу маросимни бевосита кўриб эшитиш зарурати туғилди. Шу мақсадда 1958 йилнинг ноябр ойида Наманган шаҳрига, ундан кейин Уста Рўзиматхоннинг маслаҳати билан унинг кичик ўғли билан биргаликда Сафед билон қишлоғига бордик. Ниҳоят, зикр бошланди. Тўрда эшон ва унинг икки нафар муриди ўтирарди. 50 ёшлар чамасидаги ҳофиз қўлидаги китобга қараб куйлай бошлади. Янги келган ҳар бир киши дастлаб ковушини ечади, қўлларини юзига уради, эшонга назр беради, кейин халқага келиб қўшилади. Ниҳоят, халқа кенгайиб 60-70 кишига етди. Сўнгра иккинчи ва учинчи халқа ҳосил бўла бошлади. Ҳофиз қўлидаги китобга қараб куйлар экан, зокирлар товушлари билан зарб бериб турадилар. Ҳофизлар ва зокирлар чарчаганида ҳофизлардан бирортаси қўлидаги китобга қараб пайғамбарга мақтов — наът ёки қисса ўқийди. Сўнгра ҳофиз яна куйлайди, зокирлар унга жўр бўлишади. Эшон ҳаммаининг ҳаракатини бошқариб туради. Ҳофиз куйлаётганида қўли билан усул кўрсатар, китоб ўқиганида қўл ҳаракатлари тўхтарди.

Зикр маросими жараёнида зокирлар дам олиши мумкин, лекин ҳофиз бетўхтов куйлашда давом этади. Ҳофизлар неча киши бўлишидан қатъий назар, тик турган ҳолда навбатлашиб куйлардилар. Маросим охирида, иштирокчилар сони юз нафарга яқинлашди. Охирида фотиҳа ўқилди ва зикр қайси куй билан бошланган бўлса, шу куй билан тугалланди. Сўнгра ҳамма номоз ўқиди.

Кўриниб турибдики, Туркистоннинг турли воҳаларида ўтказилган зикрлар қадимий зикр маросимларига ўхшашдир. Собиқ шўролар ҳокимияти даврида «дин халқ учун афюн» шиори нечоғлик тарғиб қилинмасин, барибир, мусулмонлар ўз маросимларидан воз кечишмаган.

Ҳозир Ҳамза номидаги Санъатшунослик институти фонотекасида бир неча ўн йиллар давомида Ўзбекистонда ва бошқа ўзбеклар яшайдиган республикалар қишлоқ-туманларида яшовчи турли авлодга мансуб санъаткорлар ижросидаги магнит тасмасига ёзилган нодир мусиқа асарлари сақланиб келмоқда. Афсуски, бу мусиқа бойлигимиз ҳамон кенг оммага номаълум.

Ҳозир диний мавзулардаги шеърларга куй басталаб ёки халқ куйларига мослаб қўшиқ айтадиганлар кўп. Агар улар ҳам институтда сақланаётган нодир ёзувларни эшитганларида, бевосита динга алоқадор бўлган ҳақиқий ижрочилик услубларини ўрганишлари мумкин эди.

Қисқа қилиб айтганда, ҳар бир халқнинг диний мусиқаси ва ижрочилиги мавжуд бўлиб, бу мероснинг талай қисми унутиб юборилган. Аммо динга, айниқса, зикрга алоқадор мусиқалар халқнинг, ҳар бир мусулмоннинг Исломни муфассалроқ тушунишида муҳим рол ўйнайди. Зикрни ўзига хос бошқа бир маънавият, руҳият билан бевосита алоқадор дунё дейиш мумкин. Бу маросимлар кузатилганда, диний мусиқа жанрининг муфассал бир тизими кўзга ташланади. Зикрларнинг савлат бағишлайдиган кўп тармоқли ўзига хос драматургияси, мураккаб усул ва шакллари, тез-тез алмашиб турадиган оҳанг интонациялари диндор ҳофиз ва зокирлардан маълум сабоқ мактабини ўташни, пухта билимга эга бўлишни талаб қилади. Афсуски, ҳозир динга алоқадор шеърларни куйга солиб айтишни ҳавас қилаётган айрим ижрочилар бир нарсани эътиборга олмаётирлар: диний шеърларни тўғри келган лирик куйга солиб айтиш тўғри эмас. Ижрочилардан, аввало, айтилаётган диний мавзудаги шеър руҳига мос келадиган, унинг ички дунёсини очишга хизмат қиладиган, образларни ҳаққоний талқин қила оладиган оҳангда айтиш талаб қилинади. Акс ҳолда диний мавзу ўз моҳиятини бутунлай йўқотади ва шинавандани чалғитади.

Маҳмуд АҲМЕДОВ,
санъатшунослик номзоди

ҚЎҚОННИНГ СЎНГГИ ҲУКМДОРИ ВА ФУРҚАТ

Тафаккур — жамият тараққиётининг асосий шарти. Фикрсизликка маҳкум этилган жамиятнинг таназзули муқаррардир. Зеро, тафаккур Тангри таолонинг инсонга ато этган энг олий неъмати. Мана шу неъмат шукронасини адо этмаслик, тафаккур жиловини нафсу ҳаво қўлига топшириш алал-оқибат инқирозга олиб келади.

Профессор Ш. Юсуповнинг «Худоёрхон ва Фурқат» рисоласи (Тошкент. «Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг бош таҳририяти, 1995) ўқувчини жамият тараққиёти ва таназзулининг сабаб ва оқибатлари тўғрисида ўйлашга, фикр юритишга ундайди.

Асарда Қўқон хонлигининг сўнгги ҳукмдори Худоёрхоннинг аччиқ қисмати, Она-Туркистоннинг босқинчилар томонидан забт этилиши билан алоқадор аламли воқеа-ҳодисалар, ўша давр шеъриятининг етук намояндаси Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат ва замондошларининг салтанатдаги оммавий фикрсизлик, таназзул жараёнига муносабатлари архив ҳужжатлари, матбуот ва бошқа муътабар манбалар асосида пухта илмий далиллар билан ёритилган.

Рисола дебоча ва тўрт қисмдан иборат. «Тошкентнинг босиб олиниши хон ва хонлик тақдирида» деб номланган биринчи бобда «Тошкентни босиб олиб, Туркистон генерал-губернаторлигини тузиш билан нафси тийилмаган император ҳукумати Ўрта Осиёдаги учала хонлик ҳудудини ҳам ўз комига тортишнинг шум режаларини туза бошлаганлиги, бу режалар ҳийла-найранглардан ташқари, беҳаёларча зўравонликка ҳам асосланганлиги» тўғрисида фикр юритилади.

Таассуфланарли жойи шундаки, босқинчиларнинг режалари хамирдан қил суғургандек амалга ошади. Бунинг сабаби — хонликлар ўртасидаги ўзаро урушлар, тож-тахт талашувлари эди.

Меҳр-оқибат йўқ жойда файзу барака ҳам бўлмаслиги аччиқ ҳақиқатдир. Худоёрхоннинг фарзандлари ҳам ўзгалар қутқусига учиб, ўз оталарига қарши исён кўтаришлари Тошкентни босиб олиб, хонликни бутунлай маҳв этиш учун қулай фурсатни пойлаб турган чор ҳукумати босқинчиларига айни муддао бўлди.

Натижада ўз падари бузрукворига қарши курашиб, Қўқон тахтига ўтирган Насриддинхоннинг ҳукмронлик муддати калта бўлди. Бу пайтда Оренбург сургунида яшаётган Худоёрхоннинг Қўқонга, ўғли Насриддинхонга йўллаган мактуби ниҳоятда ибратлидир. Мактуб мазмунини таҳлил этаркан, профессор Ш. Юсупов шундай ёзади: «Собиқ Қўқон хони ўзига хиёнат қилиб, тахт душманлари қўлида ўйинчоққа айланган, падари бузрукворига қарши катта қўшин тортиб келиб, Фурқат сўзлари билан айтганда, уни «ҳайрат мақомига қолдирган» беш кунлик хон Насриддинбекка босиқлик билан насиҳат қилишни, уни инсоф ва адолат билан юрт бошқаришга, хусусан, муқаддас шариатимизни маҳкам ушлашга, сипоҳиларга меҳрибон, қарияларга, етим-есирларга шафқатли бўлишга, аҳли илмга алоҳида таъзим, божи этишга даъват қилишни ўз оталик бурчи, инсонлик бурчи деб билади».

Лекин, афсуски, насиҳатнинг вақти ўтган эди. «Ғурбат кунжида сўнгсиз азоблар чекаётган Худоёрхоннинг аччиқ ҳаёт сабоқларидан келиб чиқиб кўрсатган бу йўриқларининг рўёбга чиқиш йўллари тақа-тақ беркитиб ташланган эди».

Асарнинг «Ҳаж сафари ва хоннинг вафоти» бобида ҳам Худоёрхон ҳаёти ва фаолиятига оид бир қанча янги маълумотлар илмий истифодага киритилган. Хусусан, сўнгги Қўқон хонининг туғилган ва вафот этган йиллари, унинг ватанжудоликдаги ҳаётига оид теран илмий мулоҳазалар шулар жумласидандир.

«Худоёрхонга ҳамдард мисралар» боби ҳажм жиҳатидан ҳам, мазмун-моҳият нуқтаи назаридан ҳам рисоланинг мағзини ташкил этади. Олим ўрис тадқиқотчиларидан А. Зирин билан мунозарага киришади. Натижада А. Зириннинг «Ўспирин Зокиржон — бўлажак шоир Фурқат — ўзи хонликлар даврида рўй берган воқеаларнинг, Қўқонни ларзага солган ўзаро урушлар ва қўзғолонларнинг жонли гувоҳи эди. Бироқ унинг шеърий ижодида ўз кўз ўнгида содир бўлган бу воқеаларга қизиққанлигини кўрмаймиз», — деганида мутлақо ноҳақлиги, Фурқат ижодиётида бу масалага жиддий эътибор берилганлигини, ҳатто шоирнинг Худоёрхон ва унинг даврида сиёсий вазият ҳақида замондошлари томонидан битилган асарларни оммалаштириш борасида жонбозлик кўрсатганлигини рад этиб бўлмайдиган далиллар воситасида исбот қилади.

Рисолада Фурқат ва унинг ҳаммаслак дўстлари Мулла Сиддиқ Котиб ҳамда Ҳавоий-Умидийнинг Саййид Муҳаммад Худоёрхон тўғрисида ёзган манзумалари таҳлили орқали тарих ва инсоният жамиятида Шахснинг тутган ўрни тўғрисида муҳим хулосалар чиқарилади.

Олим Мулла Сиддиқ Котибнинг Худоёрхон ҳақидаги мухаммасини унинг жараёнида Фурқатнинг ўз қўли билан битган муътабар қўлёзмасини — Котиб мухаммасига ёзилган кичик шарҳни аниқлашга муваффақ бўлади. Фурқат ёзади: «Бу муҳаммас Фарғона мамлакатининг волийси Саййид Муҳаммад Худоёрхон марҳум хусусидакимки, жамоаи қибчоқия фитнасидин жалойи ватан ва маҳруми диёр ўлди ва ғурбат кишварига тушуб меҳнатобод жаҳондин роҳатафзойи жовидонга юзландилар. Аниқ афсонасини Хўқандда тургувчи Мулла Сиддиқ ном Котиб тахаллуслик муҳаммас бирла адо қилмишдур».

Шарҳнинг аҳамияти шундаки, унда Худоёрхон ҳақида ҳурмат ва эҳтиром билан сўзланган, Хонни «фош этиш»га, уни қоралашга уриниш йўқ. Умуман, Фурқатнинг ўзи ёзган «Муҳаммас Муҳаммад Худоёрхон тилидан» асари ва машҳур «Аҳволот»га кўра ҳам Қўқоннинг сўнгги ҳукмдорига нисбатан холисона муносабатни кузатиш мумкин.

Профессор Ш. Юсупов рисолада Худоёрхоннинг яхши амалларини эътироф этган ҳолда, унинг тарафидан йўл қўйилган жиддий камчиликларни ҳам кўз юммайди. Жумладан, «Худоёрхон Бухоро амири зулмига қарши бош кўтариб, ўрис қўшинларига унутилмас зарбалар берган Шаҳрисабз ҳукмдорлари Жўрабек ва Бобобек танг аҳволга тушуб, Худоёрхондан мадад кутиб борганида ўзининг жўмард ҳаммиллат биродарларини фон Кауфманга тутқин сифатида жўнатиш билан инсоф ва виждонга хилоф иш тутуб, император ва генерал-губернаторга садоқатини намойиш этган эди».

Вақт — олий ҳакам. Ҳар бир авлод тарихий шахслар фаолиятига ўз баҳосини беради. Худоёрхоннинг аъмоли эса ўз интиҳосига етган. Биз учун муҳими, тарихга ибрат назари билан қарамоқ, ундан сабоқ олмоқдир.

Рисоланинг тўртинчи — «Шаҳзода, генерал ва Фурқат» бобида муаллиф Худоёрхоннинг севимли фарзанди Фансуруллобек, унинг қайнотаси Жўрабек додхоҳ ва шоир Фурқат ўртасидаги муносабат тўғрисида фавқулодда муҳим, қизиқарли фикрларни ўртага ташлайди. Айниқса, Фансуруллобекнинг Хисрав тахаллуси билан шеърлар ёзганлиги, Фурқат билан яқин муносабатда бўлиб, унга ҳомийлик қилганлиги, ўша шеърий-илмий маданий ҳаётда фаол қатнашиб, жадид матбуотини юзага келтиришда фидойилик кўрсатгани тўғрисидаги мулоҳазалар эътиборга лойиқдир.

Шунингдек, рисолада Фурқат маърифатпарварлиги билан жадидлар қарашлари ўртасида давомийлик мавжудлиги тўғрисидаги ўта муҳим масала кўтарилдики, бу мавзу талқини адабиётшуносликнинг галдаги вазифаларидандир.

Бундан ташқари, олимнинг Фурқат ва генерал Жўрабек Қаландарқори ўғли муносабатлари ҳақидаги маълумотлари ҳам диққатга сазовордир. Умуман, рисолада муаллиф қуйидаги ютуқларни қўлга киритганлигини таъкидлаш жоиз: биринчидан, асарда Қўқон хонлигининг сўнгги ҳукмдори Худоёрхоннинг авлодларга сабоқ бўлгулик аянчли тақдири, унинг туғилган ва вафот этган йиллари, ватанжудоликдаги ҳаёти тўғрисида ишончли манбалар асосида муфассал маълумот берилган. Иккинчидан, Фарғона хонлиги ҳаётига сўнгсиз фалокатлар келтирган, шу сабаб ўз орасида «Заҳҳоки соний» лақабини олган сохта Пўлатхон ҳаракати биринчи марта атрофлича ва пухта далиллар билан шарҳланган. Учинчидан, Фурқат, Ҳавоий-Умидий ва Мулла Сиддиқ Котибнинг Худоёрхон ҳақидаги манзумалари муътабар манбалар асосида тикланиб, илмий жиҳатдан таҳлил қилинган. Тўртинчидан, Фурқатнинг «Муҳаммас Муҳаммад Худоёрхон тилидан», «Саргузаштнома», «Қасида», шунингдек, руслар ҳақидаги асарларига муносабат масаласи тўғри ва холисона ҳал этилган. Жумладан, Ш. Юсупов аллома Фурқатнинг «Қасида» асари сўзбошисида ёзган: «Арбоби назардин умид улким, бул жаридага мунсифона кўнгил бирла мутолаа ва мулоҳаза айлагайлар. Мабодо хотирларига хутур қилмоғайким, бу сўзлар хушомадгўйлик юзидин адо топқон бўлгай деб. Чунки мақсудимиз бошқа ерга рағба чекмоқлиғи кўнглумиз ганжинасида мактум ва музаммирдур, вассалом» — фикрини келтирар экан, шоир асарларидаги тагматнни фаҳмлаб уқиган тақдирдагина унинг ҳақиқий мақсадларини тушуниб етиш мумкинлиги тўғрисида муҳим хулосага келади.

Қолаверса, Фансуруллобек ва генерал Жўрабек фаолиятлари, уларнинг шоир Фурқат билан муносабатлари тўғрисида янги маълумотлар илмий истифодага киритилгани, Фурқат маърифатпарварлиги ва бунинг жадидлар қарашларидаги давомийлиги тўғрисида фавқулодда муҳим кузатишлар айтилгани профессор Ш. Юсуповнинг «Худоёрхон ва Фурқат» рисоласи ўзбек адабиётшунослиги ва тарихшунослиги ривожига қўшилган муҳим ҳисса бўлди, дейишга асос беради.

Нурбой АБДУЛ ҲАКИМ,
филология фанлари номзоди

Хотира

УЛУҒ ИНСОН ЭДИ...

Умр-оқар дарё деганлари рост экан. Кундалик ташвишлар билан ўзимизни ҳар ёнга уриб, кунлар бирбирини қувалаб ўтиб кетаётганини сезмай қоларканмиз. Мана, бугун давримизнинг улкан мусаввири Чингиз Аҳмаровнинг орамиздан кетганига ҳам бир йил бўлиб қолибди. Ҳеч ишонгинг келмайди. Устоз худди биз билан юргандек, суҳбатларимизда иштирок этаётгандек. Ҳозиргидек эсимда: ҳеч бир кўргазма Чингиз аканинг назаридан четда қолмасди. Бир куни Ўзбекистон Рассомлар уюшмасининг кўргазмалар залида тўрт рассом асарлари намойишида иштирок этдим. Суратларни томоша қилаётиб, истеъдодли шогирдларидан бири — Содиқ Раҳмонов билан Чингиз аканинг айланиб юрганларини кўриб қолдим. Ҳамиша қаёққа борадиган бўлсалар, ёнларида Содиқ ҳамроҳ, устозни авайлаб, суяб юрарди. У кейинги пайтларда устоз ижодхонасида бирга ижод қилар, қўлидан келганча дастёрлик қилиб дуоларини оларди. Устоз ҳам ёлғиз эмас, ёнларида ҳамроҳ бор, ҳамкасблари ҳам бундан хурсанд эдилар. Кўпчилик шогирдга миннатдорчилик билдирар экан, устоз чеҳралари ёришиб: «Шогирдимгина эмас, содиқ дўстим, ўғлим деганман», деб Содиқнинг елкасига қўлларини қўйиб, фахр билан қоқиб қўярдилар.

Баҳор арафасида Чингиз Аҳмаров Санъатшунослик институтига келгандилар. Хотиралари анча заифлашиб, қулоқлари деярли эшитмай қолганди. Кўпинча нафасларини ростлаб «Оллоҳга шукрким, саксон тўрт ёшга ҳам чиқдим», дердилар. Ҳар сафар шогирдлари Содиқ билан келадиган Чингиз ака бу гал нега ёлғиз келганларидан ҳайрон эдик. Яна бир ўзлари қайтишга шошилдилар: «Ёшлар кўргазмасини томоша қиламан»,— дедилар. Ўзларини ёлғиз жўнатмай, бирга чиқдик. Институт фойеси деворига ишланган оқила аёллар тасвирларидан бирининг шикастланган, таъмирталаб жойларини кўрсатдик. «Тузатиш — асар яратишдан кўра мушкул иш. Энди кучим етмас-ов... лекин ҳар бир асар ижодкорнинг фарзанди бўлади. Албатта, иложим борича таъмирлашга уриниб кўраман. Ҳеч иложи бўлмаса, шогирдларим кўп, ёрдамлашишади, йўлйўриқ кўрсатиб тураман», дедилар ишонч билан. Йўл-йўлакай турли ёшларни кўриб, узоқ термулиб, жиддий оҳангда дедилар: «Миллий, ўзбекона қиёфаларнинг йўқолиб бораётганига ачинаман. Вақт ўтяпти. Ахир, ҳеч ким қаршилик қилмайдиган мустақиллик замони-ку!»

Ҳа, бугун устознинг ана шу гапларини эсларканман, ўзбек тасвирий санъати кимни йўқотганини, қандай улуғ инсондан жудо бўлганини янада чуқурроқ ҳис қиламан. Беихтиёр кўз ўнгимда ўша мотамсаро кун — ҳамал ойининг ўрталари жонланади. Рассомлар уюшмаси биносида тумонат одам йиғилган. Ҳамманинг дилида қайғу, кўзларида ўкинч, изтироб белгилари. Чингиз ака доим ўзи каби ростгўй, покиза инсонларни ҳурмат қилардилар. Ҳеч кимдан қимматли маслаҳатларини аямасдилар. Кўпчиликнинг меҳр-муҳаббатига сазовор бўлганларининг сабаби у одамнинг ўта камтарлиги, инсонийлигидир. Халқимизнинг ҳамма урфодатларидан хабардор эдилар. Ўзбекларни севишларининг боисини сўраганимизда шундай дегандилар: «Навоийни севаман, асарларини кўп мутолаа қиламан. Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Бобур, умуман, темурийлар сулоласини ҳурмат қиламан. Ижодим негизида шу улуғ сиймоларнинг руҳини жонлантиришга, шод этишга қўлимдан келганча ҳаракат қилдим». Дарҳақиқат, Чингиз ака ўз ижодига халқимиз ҳаёти, нафосатини сингдира билган ижодкор эдилар.

Ўзбекистон халқ рассоми Раҳим Аҳмедов Чингиз ака билан видолашув кечасида биз санъатшуносларга айтган қуйидаги фикрлари Чингиз аканинг сўз тасвиридаги портретидир: «Чингиз ака адабиёт ва санъатни жон-дилидан севган рассом эди. У киши фақат рассомгина эмас, хаттот ҳамдир. Чунки арабча тушунадиган, туркий тилни қайта-қайта мутолаа қиладиган бу одам сўзлар маъносига жиддий эътибор берарди, ҳикматли, ибратли сўзларини топиб, асарларида ўз ўрнида қўллай биларди... Ҳаётимда рассомлардан икки улуғ инсонни кўришга мушарраф бўлдим. Бири она табиатни куйлаб ўтган Ўрол Тансиқбоев, иккинчиси аллома Чингиз Аҳмаровдир. Чингиз Аҳмаров улуғ инсон эди».

Маҳмуд РАМАЗОН ўғли,
Ҳамза номидаги
Санъатшунослик институти
илмий ходими

«ЎзАС» ахбороти

Мирзо Улуғбек номли Тошкент Давлат университети Маданият саройида «Ўзбек миллий қадриятлари» илмий-тадқиқот марказининг навбатдаги «Темур салтанати ва темурийлар даврида Туркистонда фан ва маданиятнинг ривожланиши» деб номланган давра суҳбати бўлиб ўтди. Унда темуршунос олимлар, журналистлар, талабалар иштирок этишди. Суҳбатни академик Эркин Юсупов кириш сўзи билан очди. Тарих фанлари доктори, профессор А. Аҳмедовнинг «Темур ва темурийлар даврида фан ва маданиятнинг ривожланиши — Туркистон халқлари маънавий тараққиётининг муҳим босқичи», филология фанлари доктори А. Ҳайитметовнинг «Темурийлар даврида фан ва адабиётнинг тараққий этиши», Халқаро ислом тадқиқотлари маркази мудири А. Абдуллаевнинг «Темур ва исломий тадқиқотлар», филология фанлари доктори О. Усмоннинг «Темур ва мутасаввуфлар» деб номланган маърузалари тингланди.

Маърузачилар Темур юксак салоҳияти билан ўз даврида адабиёт намоёндаларининг ижодий мактаб яратишларига катта ҳисса қўшганлигини якдиллик билан таъкидладилар.

Суҳбатда қозоғистонлик олимлар ҳам қатнашиб,кеча уюшқоқлик билан ташкил қилинганлиги учун миннатдорчилик билдирдилар.

О. БЕКМУРОДОВА

***

Хоразм вилоят давлат қўғирчоқ театрида Сергей Козлов асари асосида «Дўстлик боғи» спектакли саҳналаштирилди. Уни Маннон Уйғур номидаги Санъат институти талабаси Тошкенбой Отажонов амалий машғулотни ўташ даврида саҳнага қўйди. Спектакл кичик мактаб ёшидаги болаларга мўлжалланган бўлиб, саҳна безакларини бош рассом Солий Қодиров ишлаган.

Спектаклда айиқча, кирпи, қуён ва бўри тимсолида аҳиллик, бирдамлик ғояси илгари сурилади. Асосий ролларни Гулбаҳор Юсупова, Мақсуд Бобожонов, Юсуфбой Юсупов, Отабек Ниёзметов ижро этганлар.

Гулзода ҚУРЁЗОВА

***

Жиззах вилоятида халқ ҳунармандчилиги устоларининг кўрик-танлови ўтказилди. Унда вилоятнинг барча туманлари вакиллари наққошлик, каштачилик, ўймакорлик, мисгарлик, заргарлик каби халқ амалий санъати намуналари билан қатнашдилар. Жиззах туманидан Қ.Эргалиева, Т.Эшматова, Бахмал туманидан А.Қўшназаров, Б.Мелибоев, Зомин туманидан М.Абдужалилова, А.Пардаев, Жиззах шаҳридан Б.Қўшчиева, Ғаллаорол туманидан З.Файзуллаева, Пахтакор туманидан Р.Хасян каби ҳунармандларнинг бажарган ишлари юқори баҳо олди ва Наврўз байрами арафасида пойтахтда ўтказиладиган ҳунармандлар кўргазмасига тавсия қилинди.

Г. ҚУРБОНОВА

Руслан КИРЕЕВ

ДОСТОЕВСКИЙНИНГ МАЪШУҚАСИ

УЛАРНИНГ қаерда ва қай тахлитда танишганликлари номаълум. Достоевскийнинг қизи Любов Фёдоровнанинг таъкидлашича, эҳтиросли ва шаддод Аполинария Суслова дастлаб ўзининг ғойибона устозига мактуб юборади. Шу тарзда алоқа боғланади.

Дарҳақиқат, бу жувон шаддод ва эҳтиросли эди. «Ўлик уйдан мактублар» асари муаллифи ўша пайтлар ёшларнинг пири комили эди. Аполинариянинг хати хусусида эса ишонарли далиллар йўқ. Лекин ҳар қалай, 1861-йил «Время» журналида «Токайгача» номли ҳомроқ бир ҳикоя босилиб чиққанди. Сусловашинг қаламига мансуб ушбу ҳикоя босилган журнал муҳаррири эса Достоевский эди.

Такрор айтамизки, ҳикоя бўшроқ. Аполинарияга Яратган ёзувчилик истеъдодини ато этмаган, аммо уни камситган эмас ҳам. Зеро, бу аёлни бошқа жиҳатдан ёрлақаган:

«Баланд бўйлик, қомати келишган, борингки, новдадеккина, шоир айтмоқчи «нозиклигидин, бир қултум сув ила ютса бўлур...» Сочлари олтинранг, кўзлари зумраддек товланади, атрофга тик ва мағрур боқади». Адиб «Қиморбоз» романининг бош қаҳрамони Полинани ана шунадй тасвирлайди. Кўриниб турибдики, муаллиф қаҳрамонининг исмини ҳам ўзгартирмаган. Ёзувчи бу аёлга ёзган хатларида «Азизам, Поля», «дўстигинам, Поля» деб мурожаат этади.

«Қиморбоз» романи қаҳрамонларидан бирининг тили билан Фёдор Михайлович қуйидагиларга иқрор бўлган эди: — Полина ҳамиша менга тилсимот эди, шундай тилсимотки, муҳаббатим тарихини сўзлаб теришга азму қарор қилганимда танг қолган жойим шу бўлди: ўртамиздаги риштада на бир ёруғлик ва на бир осудалик бор... Ансинча, муносабатларимиз ақл бовар қилмас даражада хаёлий, қандайдир сирли, лекин минг афсуски, омонат эди».

Бошқача қилиб айтганда, «Қиморбоз»да ана шу аёл тимсолининг «жумбоғи» ечилмай қолди. Буни ҳал этиш учун Достоевскийнинг жони ҳалак бўлди, умрининг охиригача шу синоат устида бош қотирди. Сўнгги «Ака-ука Карамазовлар» романидаги Катерина образида Сусловага хос хислатлар бор, «Иблис»да Лиза, «Ўспирин»да Ахмакова, ва ниҳоят, Анастасия Филиповнада ҳам Аполинарияга хос феъли-атворни кўриш мумкин.

«Мен уни ҳамон севаман, жондан ортиқ яхши кўрман, лекин энди, э, воҳ, қани энди уни севмасам...» Бу сўзларни адиб 65-йилнинг апрелида айтган эди, аммо буни у беш, ўн, ўн беш йилдан кейин ҳам такрорлаши мумкин эдики, ўша кезларда ёзувчи уни суйиб, унга маҳлиё бўлиб, унга сажда этиб ва ундан ҳазар қилиб ўз қаҳрамонлари сиймосини яратди.

Шундай қилиб Достоевский, ниҳоятда талабчан муҳаррир бўла туриб 1861 йилнинг кузида номи ҳали ҳеч қаерда чиқмаган 22 ёшли ҳаваскор адибанинг ҳикоясини ўз журналида чоп эттиради. Шунга кўра ёш қаламкаш Достоевскийга яхши таниш бўлган деб ўйлашга тўғри келади. Демак, улар ўртасидаги муносабатларга даҳлдор ҳамда илк бор ҳужжатларда қайд этилган сана — 61-йилнинг кузидир. Иккинчи саначи? — 63-йилнинг бусағасида Достоевскийнинг исми Сусловашинг журналида, тўғрироқ айтадиган бўлсак, унинг кундаликларида пайдо бўлади. Ўша кезлар кундалик кўпинча «журнал» деб аталарди. «Ҳозиргина, — деб ёзади Суслова, — Федор Михайловичдан мактуб олдим. Бугун-эрта келиб қолармиш».

Сўнг, бу каби воқеалар кўп бўлди. Бир неча йилгача давом этди. Сира шубҳасизки, асосий воқеалар 61-йилнинг кузи билан 63-йилнинг кузи орасидаги даврда рўй берди.

Шу йилларда Достоевскийнинг биринчи хотини Мария Дмитриевна бедаво дардга йўлиққан — оғир бетоб эди, адибнинг ўзи эса «Время» журналига муҳаррирлик қилиш билан банд. Лекин 1863 йилда қўққисдан журнални таъқиқлаб қўйишди. Шу сабабли ёзувчи Суслова билан биргаликда чет эл сафарига кетолмай қолди. Бесабр аёл эса адибни кутиб ўтирмай, ёлғиз ўзи Парижга жўнаб кетди. Ва ўша жойдан туриб, Федор Михайловични Парижга келишга чорлаб қисталанг қилаверди.

Аёлнинг, анча вақтдан бери ҳаттоки икки энлик хат ёзиб, йўқламай қўйганидан хавотирга тушган ёзувчи ёз охирларида Франция пойтахтига жўнаб кетади.

Парижда у Суслова қолдирган хатни ўқиди:

«Сен бироз кечикдинг... Яқин-яқин кунларгача сен билан биргаликда Италияга сафар қилиш эзгу орзуим эди. Шу боис италянчани ҳам ўргана бошлагандим. Аммо ҳаммаси бир-икки кун ичида ўзгарди-қолди. Сен бир вақтлар менинг кўнглимни ром этиш жудаям мушкуллигини айтган эдинг. Аммо... Мен илк даъватга бир ҳафта ичидаёқ «лаббай» деб жавоб қилдим. Таранг қилиб ўтирмасдан, севишларига ишончу умид тутмасдан «жиловни» қўйиб юбордим. Ошиқу беқарор бўлганингда, сенга фироқ қилганимда — мен ҳақ эканман. Яна — «ўзини ўзи қойияпти» — деб ўйлама. Фақат шуни айтмоқчиманки, сен мени тўкис-тугал англаб етмагандинг, ўзимни ўзим англамаганимни-ку, қўябер. Алвидо, азизим»!

Бу ўринда жазиллаб турган қуйидаги сўзларга эътибор берингa: «Ўзини ўзи қойияпти деб ўйлама». У аҳмоқлик қилиб қўйганди, бир товламачига кўнгил бериб, ўзини севмаслигини билади, била туриб... во, дариғ, қилмишига пушаймон бўлмайди ҳам.

Достоевский Парижда аёлни қай алфозда учратди? Мана унинг аҳволи: «Ранги бўздек оқариб кеттан, саросима ва ғам-андуҳ қаддини эгиб қўйган, ору номусдан буларича бўлган. Гарчи чеҳраси латиф ва маҳзун бўлса-да, бутун вужудидан қандайдир бир жасорат ва шиддат ёғилиб турарди».

Бу тасвир бирон ёзувчининг эмас, балки айнан Сусловашинг қораламалари, улар «Бегона ва туғишган» автобиографик повестидан ўрин олган бўлиб, аёнинг кундаликларига жуда ҳамоҳанг.

Ушбу таърифу тавсифдан не мақсад? Аполинария ўз қадру қимматини жуда яхши билган. Гап орасида «ўзининг сарвдек гўзал қомати»ни эслатиб ўтса, асарнинг яна бир ерида «улуғвор чеҳраси иффатдан қирмизи тус олгани»ни тасвирлайди, учинчи бир жойда эса, «муқаддас санамлар ва насроний мазлумалар сиймоларига хос бўлган белгилар» унга ҳам бегона эмаслигини айтади.

Адиб, Парижга бориб ўша даҳшатли хатни ўқиганидан сўнг орадан 2 йил ўтгач, аёлнинг ўшандаги аҳволини «Қиморбоз» романида тасвирлаган эди. Асар қаҳрамони маҳбубасининг ўзгани ундан афзал кўрганини билиб, «севгилисини бағрига босди, қўллари, оёқларини ўпди, қаршисида тиз чўкди».

Бу муаллифнинг бадиий тўқимаси эмас. Романнавис хаёлига келган гапни ёзмаган. У бўлиб ўтган воқеаларни эслаган холос.

«Биз унинг хонасига киргач, Достоевский оёқларимга бош урди. Тиззаларимни қучоқларкан, ингграб йиғлаб юборди: «Сендан айрилиб қолдим. Кўнглим сезган эди-я!»

Агар адиб шу билан кифояланиб қўя қолганида, Достоевский — Достоевский бўлмас эди-да. Ярасига туз сепиб, қайта тирнаб янги маҳбуби кимлигини сўраб-суриштира бошлади: — «Ёшми? Келишганми? Иффатингни совурдингми?»

Аёл саволларни жавобсиз қолдирди. «Сўрама, — деди у, — Энди бефойда».

Сўраш чакки эканини Достоевский ҳам яхши англарди. Аммо, не қилсинки, суриштирмай туролмасди. У ярасини яна янгилаб, «Бахтлимисан?» — дея сўради. «Бу одам мени севмаса керак». — деган жавоб бўлганида, — «Наҳот севмаса?!» — деб фиғони фалакка чиқиб, бошини чангаллаб қолди. «Наҳот сен уни бир жория каби севсанг? Айт, мен буни билишим керак!»

Суслова бўлиб ўтган воқеани ўз кундалигига холисона ёзиб қўйди. Изоҳламади ҳам, ўзини оқламади ҳам. Лекин адибнинг гумони, агар чуқурроқ ўйлаб кўрадиган бўлсак, аёлга ҳақорат бўлиб туюлмоғи лозим эди. Наҳот шу мағрур, шу шаддод аёл — жория бўла олса?!

Орадан икки йил ўтгач, Достоевский ўзининг навжувон ёрдамчиси стенографиячи Анна Сниткинага айтиб туриб ёздираётганида, қатъият ва эҳтирос билан қуйидаги хулосага келди: «Ҳамма аёллар ўзи шунақа! Уларнинг энг мағрурлари — энг ҳокисор чўриларга айланадилар!»

Хўш, кимнинг чўрисига? Хойнаҳой, ўзлари кўнгил қўйганларининг бўлса керак. Машуқалар ўз ошиғини севса кошки эди-я. Бошқаларга кўнгил қўйган бўлсаларчи? У ҳолда, илож қанча, ўзимиз қул бўлиб қоламиз.

«Қиморбоз» романининг қаҳрамони Алексей Иванович, шу тахлитда «қул»га айланади. «Полина ҳеч қачон менга батамом ишонмаган».

Аммо шунга қарамай, агар маҳбубаси амр этгудек бўлса, йигит омади чопган рақиби француз Де-Грини ҳеч иккиланмай дуэлга чақирган буларди.

Полинага дуэлнинг ҳожати йўқ, унинг нияти бошқача эди. «У мени яқин дўсти, ишончли кишисига айлантирмоқчи ва бунинг уддасидан чиқаяпти ҳам».

Бағри кенг Алексей Иванович аёлнинг Де-Грие билан муносабатларидаги молиявий томонларга астойдил киришади, ҳатто қиморда дови юриб, бор-йўғи 1,5 соат ичида уддабуронлик билан катта пул ютиб олиб, ютуқнинг ҳаммасини Полинага бермоқчи бўлади. Чунки туллак француз аллазамонлар уни қарздор қилиб қўйгану, жувон эса ҳанузгача омонатни қайтара олмаганидан хижолат чекиб, ўртаниб юрган экан.

Сусловани ҳам қарз балоси изтиробга солиб қўйган (фарқи шуки, унинг ошиғи француз бўлмай ё испан, ёинки италиялик, оти ҳам аллақандай Салвадормиёй), аммо Достоевский Алексей Ивановичнинг аксича, ўзи қиморда чув тушиб, Аполинариянинг охирги тийинигача қўймай олиб қўяди. Аммо панду насиҳат бобида ҳотамтойликни қўлдан бермайди. «У шунчаки сўраб-суриштирган эди, мен ҳеч нарсани яшириб ўтирмай, севгимиз қиссасини бошдан оёқ айтиб бердим — деб ёзади А. Суслова». Ёзувчининг ўзи ҳеч нарсадан умидвор бўлмай, ҳеч нарсага даво қилмай — холис дўст бўлишни таклиф этди. Шундай келишувдан сўнг улар ўзлари орзу қилган ўша Италияга жўнаб кетадилар (бу орада Салвадор жуфтакни ростлаб қолган эди).

ХОЛИС дўст, фақат дўст бўлиш ҳассос Достоевскийга тоза азоб бўлди. «Соат ўнларда чой ичиб ўтиргандик, — ўқиймиз Сусловашинг кундалигидан, — чойдан кейин, анча толиқиб қолганим учун ўрнимга ёнбошладим-да, Фёдор Михайловичдан ёнимга яқинроқ келиб ўтиришни сўрадим. Фёдор Михайлович ўтиришга ўтирди-ю, аммо дам ўтмай сапчиб ўрнидан туриб кетди, довдираб ён-атрофига алангладди, оёқ остидаги бошмоқларга қоқилиб кетди, сўнг, негадир ўзидан ўзи тутоқиб, яна жойига қайтиб ўтирди. «Ҳозир хаёлимдан нималар кечганини билсанг эди! — деди у ранги бўзариб, — Оёқларингни ўпиб олишимга оз қолди». Сафар давомида Аполонария эмас, балки улуғ ёзувчи қул бўлиб қолганди, аёл уни не куйларга солмади, дейсиз.

«Суймаган тақдирида ҳам мени бунчалар хўрламаслиги керак эди-ку! Наҳотки, дил розини шунчалар топтасалар... Кўнгил изҳорини обдон тинглаб, юрагимни тилка-пора қилиш, иззат-нафсимга тегиб жаҳлимни чиқариш унга ҳузур-ҳаловат бағишларди».

Булар «Қиморбоз» романидаги Полина ҳақида айтилган бўлсада, аммо ҳаётдаги Аполинария тўғрисида айнан ёзилган десак сира янглишмаган бўламиз.

Эҳтимол, Достоевский ўз шубҳалари домида қолгандир? Балки буларнинг ҳаммаси ишқ саҳросидаги жунуннинг кўзига кўринган сароблардир? Во, ажаб... «Менга Фёдор Михайлович ҳақида гапиришгани гапиришган. Ростини айтсам, уни кўрарга кўзим йўқ. У туфайли қанча кўргиликларни бошимдан кечирмадим. Ҳаммаси ўшанинг дастидан».

Суслова нимага ишора қилаяпти? Бу ўринда гап чет эл саёҳати хусусида эмас. Йўқ, асло. Ҳорижда у ёзувчининг боплаб таъзирини берган эди. Суслова Петербургда кечган воқеаларга ишора қиляптики, ўша йиллари адиб биринчи хотинидан пинҳона бу аёл билан учрашиб юрарди.

Шу аёлнинг ўз сўзи билан айтадиган бўлсак, — «гўзал ва ҳаттоки, борлиғингни ларзага солувчи» — биринчи муҳаббатдан маст бўлган Полинанинг дунёни сув олса тўпиғига чиқмасди. Аммо, ана шу аммоси борки, адибга бўлган ўпка-гиналарни дилига тугиб юрарди. Ва вақти келиб буларнинг барчаси учун ёзувчини обдон табвасига таянтирди. Достоевский маҳбубасининг синглисига бундай деб ёзади: «Аполинария, муҳаббатига муносиб эмаслигимни айтиб дилимга наштар уради. Нолигани-нолиган, таъна тошларини отишни қўймайди... У доимо мени оёқ ости қилиб келган».

Таъна-дашном ёғдирсалар ҳам, юрагига наштар урсалар ҳам, оёқ ости қилсалар ҳам «Хўрланган ва ҳақоратланганлар» романи муаллифининг, орияти нечоғлик кучли бўлмасин, икки йиллик айрилиқдан сўнг, ўз «ситамкорини» учратиб қолиб, турмуш қуришни таклиф этади.

Достоевский бундай таклифларга жуда саҳий эди. 65-йилнинг апрелидан 66-йилнинг ноябрига қадар, яъни 1,5 йил ичида у 5 та аёлга никоҳдан ўтишни таклиф қилади. Суслова ҳам адиб оғзидан ана шундай сўзларни бир неча ҳафта давомида икки қайта эшитди. (У анчадан буён бир умрлик маҳрам бўлишимни сўраяпти, ана шуниси билан ғашимга тегяпти).

«Телба» романидаги Аглаянинг прототипи бўлмиш 22 ёшли Анна Корвин-Круковская, 43 яшар Елена Павловна Иванова ва ниҳоят «Қиморбоз» романини адиб айтиб туриб ёздирган стенографиячи Анна Сниткиналар ҳам бир мартадан турмуш қуриш ҳақидаги таклифни эшитишга «муяссар» бўлдилар.

Анна мамнуният билан бунга рози бўлди. Бундан бехабар Суслова аввал ўзи рад жавобини берган «куёв тўрага» икки энлик хат ёзиб юборади. Мактуб шунчалик қимматли бўлса керакки, у ёш хотинидан яширикча номани «асал ойи» саёҳатига ўзи билан бирга олиб кетади.

Хатда нима битилгани номаълум, аммо энди «Достоевская» хоним бўлиб олган Анна Григоревна бундай ҳикоя қилади: «Хатни ўқиб, илон чаққандай тўлғандим, нима қиларимни билмай қолдим. Азойи баданимда титроқ туриб, совуқ тер чиқиб кетди, беихтиёр йиғлаб юбордим. Аввалги маъшуқаси билан топишиб кетадиган бўлса, менга бўлган муҳаббати сўнмасмикан, — деган хавотир қалбимни чулғаб олди».

Достоевскийнинг Аполинарияга жавоби бундай бўлди: «Ўйланиб қўйдим, — деб ёзди у гуноҳкорларча. Сўнг, изоҳ берибми ё ўзини оқлабми қуйидаги сўзларни қўшиб қўйди, — Дилимга вобаста юрак изладиму, аммо тенгимни тополмадим».

Бу, албатта, ўз тақдирини ёзувчи билан аввалроқ боғлашни истамаган Аполинария Сусловага отилган таъна тошлари эди. Аммо Аполинария, дашномларни ютиб кетаверадиган анойилардан эмасди. У дарҳол жавоб хати ёзди. Лекин ёзувчининг хушёр рафиқаси Анна Григоревна хатни қўлга туширади. «Мен шошилиб уйга келдим. Юрагим така-пука бўлиб, конвертни қаламтарош билан оҳиста очдим. Мактубда қўпол ва аҳмоқона сўзлар ёзилганди... Ишончим комилки, уни Федянинг менга уйланганидан ниҳоятда жаҳли чиққан эди».

СУНГ келинчак конвертни қайта елимлаб, ҳеч нарса кўрмагандай, нонушта пайтида эрига узатди-да, юзига разм солди... «Достоевский биринчи саҳифани қайта-қайта ўқиди. Бироз каловланиб қолди ва ниҳоят ўқиб тугатгач, қип-қизариб кетди. Назаримда, қўллари титраб кетгандек бўлди... Сўнг эса телбага ўхшаб қолдики, гапирган гапимга аранг тушунарди».

Қизиқ, Достоевский ушбу мактубга жавоб ёздимикан? Ҳа, албатта. Лекин Анна Григоревна бундан бехабар қолди. Агар адибнинг ёш рафиқаси, ўзи стенографияда ёзган «Қиморбоз» романини ҳижжалаб ўқиб чиққанида эди, асарга сўнгги нуқта қўйилганидан кейин яна бир жумла қўшилганини ўқиб олган буларди.

Достоевский романни босмахонага жўнатаётган сўнгги дақиқада қуйидаги гапни қўшиб қўйганди:

«Полина шуни билиб қўйсинким, мен ҳали инсоний қиёфамни йўқотганим йўқ!»

Русчадан Сурайё НАЗАРХЎЖАЕВА таржимаси

«ЎЗБЕКИСТОН – ВАТАНИМ МАНИМ»

Навоий туманида «Ўзбекистон —Ватаним маним» қўшиқлар танловининг биринчи босқичи якунланди. Истеъдодли ёшлардан Анваржон Пирматов, Отабек Исматов, Алишер Шодиевлар ижросидаги «Ватан» (бастакор Ғуломжон Рўзиев, муаллиф Ахтам Ҳотамов) қўшиғи биринчи ўринга лойиқ деб топилди.

Иккинчи ўринга «Осмонинг ҳамиша бўлсин мусаффо» (Турди Раҳимов мусиқаси, Достон Мавлонов шеъри) ҳамда Асаджон Остоновнинг «Истиқлол муборак» (бастакор Қаҳрамон Комилов, Муаллиф Ҳамроқулов) қўшиқлари сазовор бўлди.

«Ватан ишқи (И.Шодиева мусиқаси, А.Очилов шеъри), «Она юрт Тўроним» (Т.Назаров мусиқаси), қўшиқлари учинчи ўринга муносиб деб топилди.

Шунингдек, «Истиқлол», «Менинг юртим Ўзбекистон», «Баланд овозим менинг» қўшиқлари ҳам ҳайъат аъзолари ва томошабинлар томонидан юқори баҳоланиб, ҳомийларнинг совғаларига сазовор бўлди.

С.СИРОЖИДДИНОВ

Бухоро вилояти Когон туманида «Ўзбекистон—Ватаним маним» танлови қизғин ўтди.

Суратда: танлов иштирокчиси Дилнавоз Маҳмудова қўшиқ куйлаяпти.

Н. МУҲАММАДЖОНОВ олган сурат

ҚАШҚАДАРЁ ЯНГИЛИКЛАРИ

Улуғ жаҳонгир ва давлат арбоби Амир Темурнинг она юрти Шаҳрисабзда унинг 660 йиллик қутлуғ тўйига муносиб тайёргарлик кўрилмоқда. Шаҳарда кенг миқёсда ободончилик ишлари амалга оширилди. Темурийлар давридан нишона бўлган Доруттиловат ва Дорутсаодат мажмуидаги тарихий ёдгорликлар таъмирланмоқда. XIV аср ёдгорлиги— эски ҳаммом қўлдан чиқарилди. Йўллар ва кўприклар тартибга келтирилди.

Бундай савоб ишларга вилоятдаги кўпгина йирик корхоналар, «Шўртангаз» бошқармаси, Муборак газни қайта ишлаш заводи, Муборак газ ва нефт конлари бошқармалари ҳар томонлама ёрдам бермоқдалар.

***

Қарши шаҳрида «Ўзбекистон—ватаним маним» қўшиқлар танловининг дастлабки босқичи якунланди. Унда 100 дан ошиқ ташкилот, корхона, ўқув юртлари, халқ таълим тизимидан қатнашган жамоалар ва яккахон қўшиқчилар беллашдилар. Қарши санъат билим юрти, Охунбобоев номли педагогика коллежи ҳаваскорлари биринчи ва иккинчи, хушовоз хонанда Тилов Кенжаев учинчи ўринни эгаллади.

***

Вилоятда «Наврўз» умумхалқ байрами муносабати билан халқ ҳашари бўлиб ўтди. Шаҳар ва қишлоқларда минглаб аҳоли кўтаринки руҳ билан меҳнат қилдилар. Улар ўзларининг бир кунлик иш ҳақларини ушбу савоб ишга бағишладилар. Тушган маблағ хайрия юмушлари ва кам таъминланган оилаларга, ногирон ва кексаларга сарфланади.

***

Муллатўйчи Тошмуҳамедов номли вилоят мусиқали ва драма театри ўзининг янги мавсумини бошлади. Театр саҳналаштирган Анвар Обиджоннинг «Тўтиқуш», «Алдоқчи қўнғироқча», Ғози Раҳмоннинг «Синган танбур навоси» асарлари томошабинларга манзур бўлди. Театр ижодий жамоасининг бу йилги режалари янада бисёр. Жумладан, вилоят шаҳар ва қишлоқларида, қўшни Сурхондарё вилоятида сафарда бўлиш, янги саҳна асарлари тайёрлаш кўзда тутилган.

Т. НОРҚУЛ,
ўз мухбиримиз

Саъдулла СИЁЕВ

ҚОҒОЗ БАНДАСИ

Ҳажвия

Гулистон базасининг директори Бегматов навбатдаги арзгўйни чиқариб юбориб, қўнғироқ тугмасини босди. Котиба қиз ўрнига тугун кўтарган бир кампир кириб келди. У тўғри бориб директорнинг елкасини силади, кафтларини кўзига суртди ва стулнинг четига омонатгина ўтирди.

— Эсон-омонгина юрибсанми, болам? — деди энтикиб, — келиним тузукми? Невараларим яхшими? Уйингга борсам, эшигинг қулф экан, тўғри олдингга келавурдим...

— Ўзларингда тинчликми, кампир? — деди Бегматов ва оғзини катта очиб эснади, — айтмоқчи, бобой қалай, бобой?

Кампир ўғли томон сал энгашди.

— Дадангни айтяпсанми, болам? Бир ҳафта бурун тузук эди, уч кун бўлди, «оёғимлаб» ётиб қолди. Биласанку, оёғида боди бор. Ҳаво ўлгур айниса, тутади-қолади.

— Да-а, яхши бўлмабди, — деди Бегматов, — дўхтирга қаратиш керак. Хўш, кампир, келинг, қандай шамол учирди?

Кампир қувониб кетди:

— Хайрият, болам, ўзинг ҳам эшитибсан, — деди соддалик билан, — шамол қаттиқ бўлди.

— Қанақа шамол? Нима деяпсиз?

Она ўрнашиброқ ўтирди-ю, гапни олисдан бошлади:

— Ўн кун бурун десанг, қишлоқда бир шамол бўлди, бир шамол бўлди! Уч кунгача тинмади. Ҳозир борсанг ҳовлингни танимайсан. Бултур даданг эккан шафтолиларнинг бири қолмай синиб тушди. Ошхонанинг томини кўтариб сойга ташлади. Тепасидан юлдуз кўриниб ётибди. Шунга даданг айтдики, мен шунақа бўлиб қолдим, сен бориб Эшбойга учраш-чи, озгина шипир топиб, томни ямаб берармикан, деди.

Бегматов бошига оғир кулфат тушган одамдай қовоғини солди.

— Бекор овора бўлибсизда, кампир, — деди ух тортиб, — аввало, ҳозир шифер йўқ. Қолаверса, бизга икки энлик қоғоз керак. Сиз маҳалла ком... тфу, қўмитасига ариза ёзасиз. Қўмита қарор чиқариб, бизга ўтказади. Биз навбатга қўйиб, бир куни сизни чақирамиз. Тартиби шунақа.

— Вой, шўрим! — Кампир қўрқиб кетди, — ёғин-сочин бўлса, нима қиламиз, томга тўшак ёпиб ўтирамизми, болам?

— Тўшак ёпасизми, гилам ёпасизми, у сизнинг ишингиз. Бизга қоғоз керак, оғзаки гап кетмайди.

Она ўғлига жовдираб боқди:

— Болам, қўзичоғим... ўша қоғозингни кейинги сафар олиб келиб берарман. Хўп деяқол. Ахир мен туққан онангман-а, менга ишонмайсанми?

— Бўлмайди, кам-пир! — Бегматов столни шапалоқлаб бир урди-ю, сапчиб ўрнидан турди. Нари-бери юрди. — Мен бу ерга ишга ўтганимдан бери қариндошларим кўпайиб кетди. Бири тоғангман дейди, биров поччангман, дейди... мана, сиз ҳам онанг бўламан, деб турибсиз.

Бегматов бош чайқаб,жойига бориб ўтирди. Шўрлик кампир қўрққанидан столнинг тагига кириб кетай деди. У бир амаллаб ўрнидан туриб олди.

— Узр, болам... — деди дағ-дағ титраб, — мен... бориб дадангни юборай, зора отангни танисанг.

Бегматов қўлини қиличдай сермаб бақирди:

— Отамнинг отаси келсаям қоғоз керак бўлади! Икки энлик қоғоз нима деган гап. Бизга шундай таълим беришган.

Она судралиб чиқиб кетди.

Эшбой Бегматов бир лаҳза қора эшикка тикилиб турди. Сўнг танаомуз шанғиллади:

— Товба! Онангман, танимайсанми, дейди-я? Таниб турибман. Туққан онамни танимай қур бўлибманми? Лекин, не қилай, мен қоғоз бандасиман. Бурнимга қоғоз ишқаб гаплашмасангиз ҳисоб эмас. Қоғозингиз бўлса, Искандар Зулқарнайнман, десангиз ҳам ишонаман. Бўлмаса — қорни қора, кўмирни оқ деб тураверaман. Вот так!

МУВАФФАҚИЯТЛИ КЕЛИШУВ УЧУН

ҚАДАҲ СЎЗЛАРИ

Болаларимизнинг оталари бой бўлиши учун ичишларингизни сўрайман.

●

Тобутларимиз бугун экилган юз ёшли қарағайлардан бўлиши учун ичайлик.

●

Арoқ — бизнинг душманимиз. Аммо биз душмандан қўрқмаймиз. Келинглар, шу душманимизни ичиб йўқотайлик.

●

Ким ҳали ҳам соғ бўлса, ўшаларнинг соғлиги учун ичишни таклиф қиламан.

●

Эртак ва ҳақиқат бир-биридан нимаси билан фарқ қилишини биласизми?

Эртак — бу қурбақага уйланасану у маликага айланиб қолади. Ҳақиқат эса бунинг акси.

Келинглар, ҳаётимиз эртакка ўхшаши учун ичайлик.

●

Халқда шундай гап бор: «Бирор муаммони тўғри ҳал этишни истасанг, хотининг билан маслаҳатлаш ва унинг айтганини аксини қил».

Мен ушбу қадаҳни мураккаб вазиятларда муаммони тўғри ҳал этишга ёрдам берадиган аёлларимиз учун ичишларингизни сўрайман.

●

Эшак саҳрода кетарди. Бир кун юрди, икки, уч, бир ҳафта... Охири жуда чанқади. Бир пайт йўлдан иккита бочка чиқди. Бири тўла сув, иккинчиси эса арoқ билан тўлдирилган. Сиз нима деб ўйлайсиз, эшак қайси бирини ичади? Албатта сувни-да. Келинглар, эшак қилган ишни қилмаслик учун ичайлик.

●

Икки қўшни вино сотгани бозорга жўнабди. Йўлда бирор нарса еб олиш учун тўхташибди.

— Ҳозир бир истакандан вино ичиб олсак зўр бўларди, — дебди бири.

— Зўр бўлишга-ку зўр бўларди-я, аммо биз винони сотишга олиб кетяпмиз-ку, — дебди иккинчиси.

Шунда биринчиси чўнтагидан бир сўм чиқариб, шеригига дебди:

— Мана шу пулни олда, менга бир истакан вино бер.

Қўшниси пулни олибди ва бир истакан вино қуйибди. Сўнг пулни эгасига қайтариб дебди:

— Энди бу пулга сен менга қуй.

Хуллас, бир сўм пул қўлдан-қўлга бир неча марта алмашибди ва вино идишлари бўшабди. Винога тўйган қўшнилар эса савдодан хурсанд бўлишибди.

Келинглар, шу муваффақиятли келишув учун ичамиз.

Русчадан Ойбек ТИЛЛАЕВ таржимаси

КЎТАРИЛИШ

— Энди, ака ўзингиздан ўтар гап йўқ. Ҳозирги замонда суяйдиганинг бўлмаса... Ўзингиз яна бир қўллаб юбормасангиз эл-юрт олдида елкамизни қисиб қолдик.

— Ие, ҳали куёвимиз ҳозирги мартабасига бир ўзим эришдим, деб юриптими? Ҳа, нима, одамлардан нимаси кам экан?

— Худога шукур, ҳалиям сиз бор экансиз, мартабангиз улуғ экан. Бўлмаса кунимиз қандай кечарди экан, билмадим. Куёвингизнинг ўзи ҳам буни жуда яхши тушунади. Эртаю кеч тилидан сизни туширмайди. Энди ҳар қалай тенгдошларининг олдида озгина кўнгли ўксияптида.

— Кўнгиллари нега ўксиб қолипти? Яхши амали бор. Иши жойида. Тагида яп-янги «Газ—31». Уй-жойи бор. Сендай хотини, мана биздай қайноғалари, қайнотаси бор. Яна нимаси кам экан?

— Тўғри, акажон, тўғри! Бу томонларидан камимиз йўқ, худога минг қатла шукр. Куёвингиз ўзи якка минг йилда ҳам бунақа кунларга эриша олмаслигини яхши тушунади. Фақат ўртоқларинникига борганда у-бу нарсаларни кўриб бироз ўксир экан-да...

— Кўнгли ўксир экан? Нима, ўртоқларидан кам бўлип қоптими? Яқин ўртада топилмайдиган гарнитур билан сени чиқарган бўлсак. Икки ой куёв бўлиб улгурмасидан шалоғи чиққан «Жигули»сини яп-янги «Волга»га алмаштириб берган бўлсак. Ҳовлиси торлигини кўриб «Ҳали шу ерга сингилимизни йўқлаб келамизми?», деб ориятимиз келиб данғиллама уйни олиб, тўққиз ой уста ишлатиб саройга ўхшатиб берган бўлсак. Яна кўнгиллари нима истаб қолипти, куёв тўрамизни?!

— Ҳа, бу томондан камимиз йўқ, деяпман-ку, ака. Худога шукр. Тунов куни Абдулла сариқникига ўтиришга боришган экан. Уйининг залига фонтан қуриб олган эмиш. Бунинг устига гаражининг эшиги «автоматически» очилармиш. Уйга келиб бечора куёвингиз «нима, мен шу сариқчалик ҳам бўла олмайманми?, уйга келсам хотиним ғирчиллатиб дарвоза очиб турса қайноғамнинг обрўсига тўғри келмайди-ку?», деб роса хуноб бўлди. Битта шунақа «автоматически» очиладиган дарвоза топиб бермасангиз бечора касал бўлиб қолиши ҳеч гап эмас. Унда мен нима қиламан?

— Дарвоза топиб берсам қутиламанми? Шунда кўнгиллари тўладими?

— Йўқ, акажон, йўқ. Бизам сизни «ҳа» деганда чиқимдор қилишни истамаймиз. Шу куёвингизнинг ишини бироз дурустроғига алмаштириб берсангиз олам гулистон бўлар эди. У ҳам одам, ўзини-ўзи эплаб кетади. Шу иш тўғрисида ўзингизга ҳам айтгандай экан.

— Ўзим ҳам ўйловдим, яна эски «дийдиё»сини қилади, деб. Яна ўша харҳашани бошлаптиларда? Бундоқ калласини ишлатса бўлмайдими? Қанақа малака талаб қиладиган иш эканлигини ўзи тушунадими? Бу ўринни сўраганларнинг сони мингта. Қолаверса бу вазифада бир акахонимизнинг қайнағаси ишлаб турипти. Бир гапимизни икки қилгани йўқ. Битта нон топса ярмидан кўпини бошқаларга едирадиганлардан. Мен қайси юз билан уни ишдан бўшатиб, ўрнига куёвимни қўяр эканман? Йўқ, бўлмайди. Яхшиси бошқармага биринчи ўринбосар бўлиб ўтсин. Алоҳида кабинет, котиба, хизмат машинаси бўлади.

— Жон ака, бунақа демаанг. Нима қилсангиз қилинг, лекин уни ўринбосарликка кўтарманг. Ҳалиям «Волга»да юриб тенгдошлари орасида юзи шувит экан. Энди бир ками хизматчи «Волга»да юриш эди. Тошмат носвойникига тўйга «Волга»да борса роса изза бўлибди.

— Нега?

— «Волга»да келганини кўришиб хизмат қилиб юрганлар қоронғида танишмай ўртоқларининг давраси қолиб, «завотдел»ларнинг қаторига ўтказиб қўйишипти. Тўй эгаси етиб келиб олиб чиқиб кетмагунча жим ўтирибди бечора. Хафа бўлиб, «мен шулар билан тенг бўлдимми?» деб кўпроқ ичибди денг... Жон ака, нима қилиб бўлса ҳам ўша ишни олиб беринг. Дарвозани ҳам қуриб олармиз, фонтан ҳам бўлар. Фақат шу иши алмашиб, сал омади келиб қолса бас. Жон ака, йўқ деманг.

— Ҳм, роса нозик еридан олдинг-ку! Ҳа, майли. Бир эвини қиларман. Фақат қадамини билиб боссин. Маълумотининг қанақалигини бировга айта кўрмасин.

Эртаси куни куёвникида катта базм бўлди. Унинг дўст-биродарлари янги лавозимни тонг отгунга қадар «ювдилар». Шодликнинг сабаби бор эди-да: олий маълумотли иқтисодчи куёв марказий бозорнинг тижоратчилар растаси паттачилиги вазифасига «кўтарилган» эди.

Маъруф Абдул ҲАКИМ

ҚЎРҚИНЧЛИ ДЎМБИРА

Эргаш Жуманбулбул ўғли эл-ма-эл, юртма-юрт кезиб юришни, жондош халқи билан дардлашиб, дўмбирасини сайратишни яхши кўрарди.

Бир куни бахши отига минди-ю, эски қадрдонларини соғиниб, Булунғур томонга кетди. Кеч куз. Совуқ, изғирин эсади. От аста йўрғалайди. Бахши кимсасиз кенгликларга маъюс — ўйчан тикилади.

Эгарда оҳиста тебраниб дўмбира чертади:

Корсонинг зардоли, қопқоғинг тутдан,
Мақтов билан чиқдим Нурота юртдан,
Жонимнинг эгови бўлган дўмбирам!
Жориб ёқсам битта чойдиш қайнамас,
Тирноқнинг эгови бўлган дўмбирам!...

Бахши анча юрди. Кеч киргач,бир қўшхонага тушди. Қўшхонадагилар бахшини танимадими ё ўзларини танимаганга солишдими, хуллас, унга илтифот кўрсатмадилар, Эргаш Жуманбулбул бирозгача диққат бўлиб ўтирди. Дам ғаши келади, дам истеҳзоли кулиб қўяди. Ниҳоят, у азалий сирдоши — дўмбирасини қўлга олди. Бирпас тинғиллатиб турди-ю, кейин жаҳл аралаш жўшиб куйлай кетди:

Ёмон туркман элга етдик,
Энди ўлар ерга етдик.

Камбағалдан бойи ёмон,
Отга топилмайди сомон...

Мулозимлар дарров сергак тортишди, бахшига ияк қоқиб, бир-бирига имо-ишора қила бошладилар. Кимдир югуриб ташқарига чиқиб кетди. Бироз ўтиб бойваччанамо киши кирди. У Эргаш Жуманбулбул ўғлини таниб қучоқ очди, бефаросат хизматкорларни койиган бўлди.

Зудлик билан қуюқ дастурхон ёзилди. Бахшини мақтаб, унинг иззатини жойига келтирдилар.

Саҳарлаб бахшини бойвачанинг ўзи кузатиб қўйди. Эргаш шоир узоқлашиб кетар экан, бойвачча ёнидагиларни жеркиб берди:

— Эсларинг борми? Бунақа одам билан эҳтиёт бўлиб муомала қилиш керак. Унинг дўмбирасидан қўрққулик. Жаҳли чиқса, отингни қўшиққа солиб етти юртга шарманда қилади, бачғағар...

КИМ НИМА ҒАМДА

Бухоро хони Амир Ҳайдар шеър, мусиқа тинглашни хуш кўрардию, бировнинг дардини тинглашни ёқтирмасди. Унинг ғалати бир одати бор эди: гоҳо эски жанда кийиб, авом халқни оралаб юрарди.

Бир куни жумъа намозидан кейин Амир Ҳайдар қаландар қиёфасида бир мадрасага кириб келди. Бу ерда замонасининг етук шоири Мужрим Обид истиқомат қилар, юпун ва ночор аҳволда кун кечирарди. У «келинг» дегандек Амирга бош ирғаб қўйди. Хон бўйра четига чўкди-ю, шоирдан ҳолинг не деб сўрамади. Телбанамо илжайиб:

— Ҳм, шоири даврон, муроқабага кетибдилар, ғазал дарди тинчлик бермайдиму? — деди.

— Йўқ, ғазал дарди, — ердан бош кўтармай жавоб қилди шоир, — нон ғамини емоқдаман...

Амир Ҳайдарнинг донгдор шоирдан шеър эшитгиси бор эди. У Мужрим Обидга тўрт сўз таклиф қилди, шу сўзларни ишлатиб, икки байт айтишни буюрди. Бу сўзлар гул, қилич, танбур, нон эди. Шоир кўзларини юмди. Бир лаҳзадан сўнг хаста товушда қироат қилди:

Бошимга гул тақу рангимни кўр,
Дастимга қилич бер — жангимни кўр.
Танбур каби қорни очлардянман,
Илкимга нон бериб, оҳангимни кўр.

Амир Ҳайдар мамнун ишшайди. У шоирга эҳсон қилмоқчи бўлиб чўнтагини ковлади. Лекин хоннинг киссаси ҳам қуп-қуруқ эди.

ДИҚҚАТ, КОНЦЕРТ!
ФАҚАТ БИР КУН!
Туркистон саройида 12 апрел куни соат 18.00 да Бахтиёр СУЛТОНОВ ҳамда «Тошкент» гуруҳи «КУЙЛАЙМИЗ, КУЛИШАМИЗ» деб номланган театрлаштирилган янги концерт дастурини намойиш этади. Концертга марҳамат!
Чипталар «Туркистон» саройи кассаларида сотилмоқда.

Газетамизнинг навбатдаги сони 20 март куни чиқади.

ЗАКИЙЛИК СИРИ

Уйғур латифалари

АКАМ БОРАДИ...

Афандининг икки ўғли бор эди. Бой ундан ўғилларидан бирини ишга юборишини сўради.

— Қайси биринг борасан? — деб сўради ота ўғилларидан.

Кичкинаси жавоб берди:

— Агар акам борса, мен қоламан, агарда мен қолсам акам боради.

СИЗГА-КУ ИШОНАМАН...

Бир одам Афандидан қарзга пул сўради.

— Пулим бор, лекин уни сизга беролмайман-да... — деди Хўжа.

— Наҳотки, сиз менга ишонмасангиз! — деди пул сўровчи ажабланиб.

— Сизга-ку ишонаман, аммо пулимни қайтариб олишимга ишонгим келмаяпти...

ЙИҚИЛИШИМНИ БИЛГАНИМДА БОРМИ...

Мулла Зайдин кўчада кетаётиб нимагадир қоқилдида, йиқилиб тушди. Энди оёққа турган эди ҳамки,

ЖАҲОН КУЛАДИ

тойилиб, яна, иккинчи марта йиқилди.

— Э, худойим-э, — деди Зайдин, — агар йиқилишимни билганимда, биринчи марта ўрнимдан турмасдим-а...

АҲМОҚ БЎЛГАНИМ ЯХШИ ЭСИМДА

Бир йигит уйланмоқчи бўлди. Тўй олдидан Афандидан маслаҳат сўраб мурожаат қилди.

— Сиз неча ёшда уйланган эдингиз? — деб сўради куёв донишманддан

— Неча ёшда уйланганим ёдимда йўқ, аммо ўша пайтда ғирт аҳмоқ бўлганимни умрим бўйи эслаб келаман, — деб жавоб берди Хўжа.

АЖОЙИБ ЎТЛОҚ ЭКАН!

Афанди умрида биринчи марта кўлни ва унинг остидаги булиқ сув ўтларини кўриб, ҳаяжон ичида деди:

— Қандай ажойиб ўтлоқ экан-а, сув босиб кетгани чатоқ бўлибди-да...

ТЎҒРИ АЙТАСИЗ!

Салой Чаққон етти ёшдалик пайтидаёқ одамлар унинг ақлига қойил қолар эканлар. Бироқ бир чолнинг бунга ғаши келибди. У болага яқинлашиб шундай деб гап қотибди:

— Нега бунча сендан айланиб-ўргулиб қолдилар? Ахир, ҳаммага маълум-ку, агар одам ёшлигида жуда ақлли бўлса, қариганда ақли суйилиб қолади.

— Тўғри айтасиз, — деб чолнинг гапига қўшилди кичкина Салой, — буни сизга қараб билса бўлади.

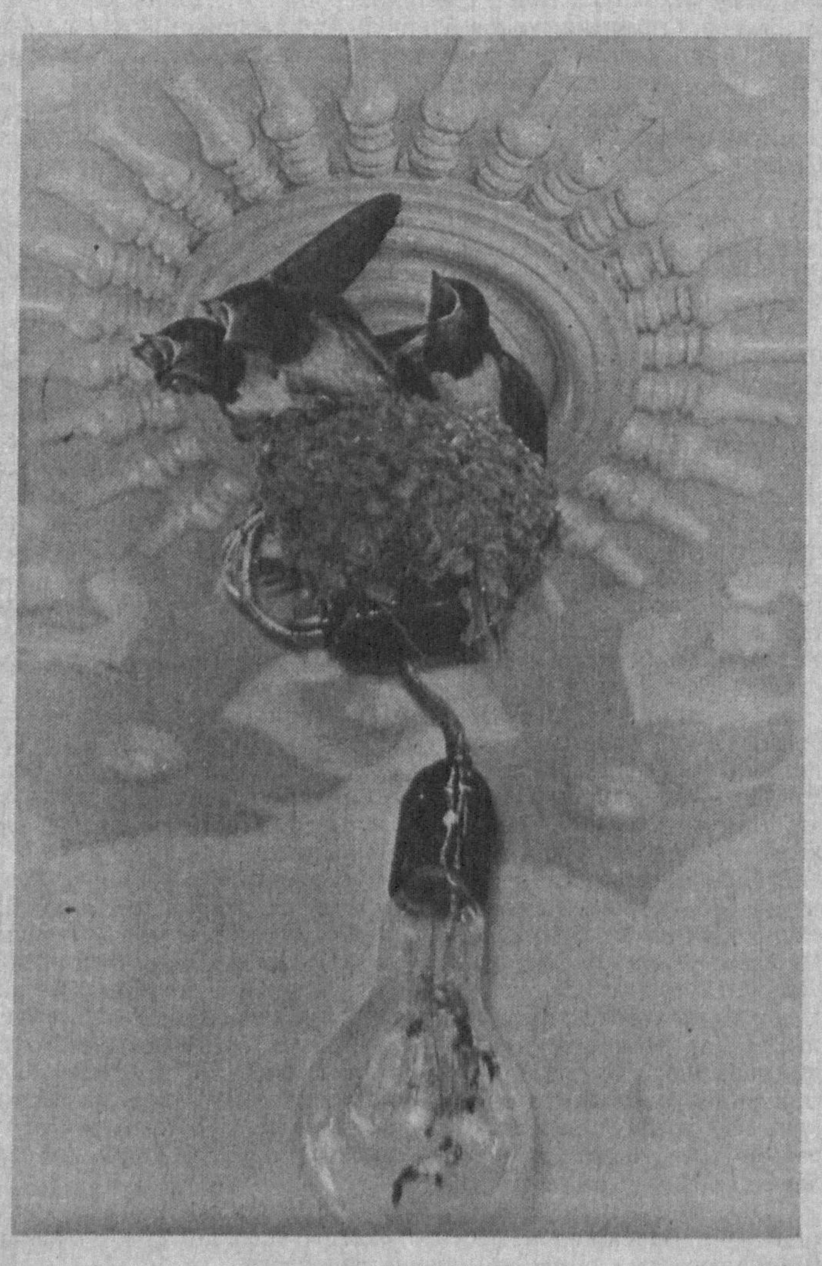

Сиз қандай изоҳлайсиз?

НИМА БИЛАН МЕҲМОН ҚИЛСАМ ЭКАН?

—Сизни нима билан меҳмон қилсам экан, лағмон пиширсамми ёки манти? — деб сўради мезбон Салой Чаққондан.

— Нимага, қозонингиз фақат биттами? — ўз навбатида сўради Салой.

ЗАКИЙЛИК СИРИ

Салой Чаққондан сўрадилар:

— Нега сен бунча ақллисан, бунинг сири нимада?

— Бунинг сири менинг чопонимда, — деди Салой. — қўлингизга олиб кўринг, унинг қанча ямоғи бор экан. Ахир, ҳар бир йиртиқни ямаш учун ҳам ақл керак!

Маҳмуд САЪДИЙ тайёрлаган

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ
ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 33-52-91
* * *
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир: Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир —Рустам МУСУРМОНОВ

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0129. Ҳажми — 4 босма табоқ. 10843 нусхада босилди. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1-2 3 4 5 6